

CEP ÜNİVERSİTESİ

Dilsel Toplumbilim

PIERRE ACHARD

CEP ÜNİVERSİTESİ

Dilsel Toplumbilim

La sociologie du langage

PIERRE ACHARD

Çeviren
DENİZ KIRIMSOY

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

İletişim Yayınları

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel

Yayın Kurulu:
Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil,
Ahmet İnsel, Erkan Kayılı, Ümit Kıvanç
Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Kapak İllüstrasyonu: Gürcan Özkan
Dizgi: Remzi Abbas
Sayfa Düzeni: Filiz Burhan
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Sena Ofset (kapak)

İletişim Yayıncılık A.Ş. • Cep Üniversitesi 145 • ISBN 975-470-426-0

1. Basım: İletişim Yayınları, Haziran 1994
Şubat 1993 tarihli 1. baskısından çevrilmiştir.

© Que sais-je?, Presses Universitaires de France, 1993
108, Boulevard Saint-Germain, 75006, Paris France

© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1994
Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 34400
Cağaloğlu İstanbul, Tel. 516 22 60 - 61 - 62

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor.

İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş , Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programı"nı tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir mesleki eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İLETİŞİM YAYINLARI

İçindekiler

GİRİŞ
Dilyetisi, Dilbilim, Toplumbilim 7
Dilyetisi ve Diller 7
Söylem ve Toplumsal Etkileşim 13
Dilbilimsel Bakış ve Toplumbilimsel Bakış 20

I. BÖLÜM
Dillerin Toplumbilimi ve
İşlevsel Dağılımları 23
İşlevsel Dağılım ve
Lüksemburg'daki Çokdillilik 23
Roma İmparatorluğu'nda Latince
ve Eski Yunanca 28
Tipik Bir Çokdillilik Örneği: Kasamans 30
İşlevsel Dağılım ve Eğitim: Bir Dili Yazmak 33

II. BÖLÜM
Değişkenlikten Çokdilliliğe 36
Ferguson'dan Wald'e Kadar Çiftdillilik 38
Dilin Kuruluş Boyutu: Fransız Devrimi
Boyunca Fransızca ve Taşra Ağızları 43
Kreoller 45
Ortakdillilik ve Değişkenlik 49

III. BÖLÜM
Dilbilim ve Değişkenci Biçim 51
Değişkenci Biçim 52
Değişkenlik ve Değişim 59
Değişkencilik ve Çokdillilik: Almaşıklık
ve Alıntılar 61
Değişkenlik, Sözdizim ve Anlambilim:
Değişkenlikten Söyleme Kadar 64

IV. BÖLÜM
Toplumsal Bir Etkinlik Olarak Dil 71
Edimbilim ve Etkileşim 73
"Dil Oyunu" Kavramı 78
Söylem Boyutunda Dil Oyunları 80
Cinsler ve Siciller 82
V. BÖLÜM
Sözceleme ve Ussallık 89
Toplumsal Dünyanın Anlaşılabilirliği 89
İletişimde Törebilim: J.J. Rousseau'dan
J. Habermas'a Kadar 93
Başlama ve Bitirme 95
Edimsellik ve Nesnelleştirme 100
Dil Üzerine Söylemler 106
SONUÇ 109

GİRİŞ
DİLYETİSİ, DİLBİLİM, TOPLUMBİLİM

İnsani etkinliğin, toplum çerçevesinde yayıldığı ve dilyetisinin insanlar arasındaki iletişimi sağladığı herkesçe bilinir. Yine de *toplum çerçevesi*, iletişim ve *dilyetisi* kavramlarını tanımlamak istediğimizde bazı sorunlarla karşılaşırız. Toplum çerçevesi, yani "toplum", sadece insanların belli bir alan ve belli bir zaman aralığında birarada yaşadıkları görgül bir olgu değildir. Bir birliktelikteki ilişkiler dizgesidir ve bu ilişkiler kurumlaşmış, sağlamlaşmış ve iyice oturmuş konumlar getirir, bazı görevler yürütür. Sonuçta, bunların büyük bir çoğunluğu, belki de hepsi, dilyetisini yaratır ve belirli bir iletişim sağlar.

Toplum gelişmesinde, dilyetisinin rolü nedir? Bu soruyu yanıtlamak için, dil etkinliğinin iç yapısını incelemek gerekir. Ayrıca, dil etkinliğinin toplum açısından doğasının yapı olarak neye benzediği sorusu da bu arada yanıt bulmak zorundadır.

I. Dilyetisi ve Diller

Dilbilimin babası sayılan F. Saussure'e göre, dilyetisi ancak dil çerçevesinde varlığını gösterebilen bir etkinliktir. Fransızca olarak yazdığı eseri,[1] "dilyetisi" ve "dil" arasındaki, yani dilyetisi etkinliği ile varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan çerçeve arasındaki farkı açıklayabilmek için önemli bir

1 Dilbilimin temel eseri Genel Dilbilim Dersleri Saussure'ün kendisi tarafından kaleme alınmamıştır. Öğrencilerinin (C. Bally, A. Sechehaye, A. Riedlinger) derslerde biraraya getirdikleri ders notlarıdır.

kaynak olmuştur. Aslında bu eser, dilyetisi üzerine yazılmıştır.[2]

Genel Dilbilim Dersleri'nde "söz" dilyetisinin gerçek kullanımı olarak adlandırılır. Dil, kişiye özgü olan sözün tasarladığı ortak bir aktarım aracıdır.

(...) Dil, sözün anlaşılır olması ve tüm dil uygulamalarını yürütebilmesi için gereklidir. Söz de, dilin oturması, yerleşmesi için gereklidir. Söz olgusu, zaman içinde her an öncelik taşır. (s. 37)

Bir dil, kendisini "derin" anlamda söz etkinliğinin içine, "yüzeysel" anlamda da insani yapabilirliğe ve genel etkinliğe götüren dilyetisiyle "çerçevelenmiştir". Dil, bir güncelleşmedir. Oluşur ve geçmişin bir ürünüdür. Ruhbilim, insanbilim, betikbilim gibi birçok dal tarafından tanımlanabilir. Dilbilime göre, dilyetisi etkinliği, biçimler arasındaki sağlam ve düzenli ilişki sayesinde "anlam yapma"ya yarayan bir gelişme olarak tanımlanmaktadır.

1. Dil ve Diller - Saussure'e göre dil, belli bir topluluk içinde, bir sözü aktarmaya yarayan bir dizgedir. Doğrudan gözlemlenemez. Söz bağlamı içinde bir anlam taşır. Dil (dizge) ve söz (etkinlik) kavramlarını tekil anlamlarıyla tanımlamak, *dil türleri* sorununu belirsiz kılmaktadır.

Dilbilimcinin işi, aynı dile ait tüm sözce ailesinde biçimlerin yorumlayıcılara bağlanmasını sağlayan ortak kuralları ayırmaktır. Fakat, sözcelerin aynı dizgeye ait olup olmadıklarını belirleyebilmesi için bir dış ölçütü olmayacaktır. Dayanabileceği tek nokta birçok sözcenin aynı toplum alanı içinde yer alıyor ve kullanılıyor olmasıdır. Yani toplum dilinin iç yapısını bir varsayıma dayanarak inceler.

Bu görüşün aslında o kadar açık ve basit olmadığını daha sonra göreceğiz. (Bölüm 2). Dilbilimci, dilsel uygulamaların

2 Genel olarak dil, duyma ve ses üzerine kuruludur. Ancak bu gerekli bir koşul değildir. Yazı, oluşan bir uygulayım olarak, sese dayalı kullanımlardan kaynaklansa da, el-yüz hareketleri de bağımsız ve bütün bir dil oluştururlar: Sağırlar dili (Cuxac, 1983).

toplumsal sınıflandırılmasına bağlı olarak hareket etmek durumundadır.

*Dil*in dilbilim konusu olduğunu bir an için kabul edelim. *Diller* ise, çeşitlilikleriyle, toplumdaki görüş açılarını, dil uygulamalarının simgeleşmelerini yansıtırlar. Örneğin; Fransızca ve İtalyanca ayrı dillerdir; Suriye ve Fas'ta ise aynı dil, yani Arapça konuşulur. Ancak, Suriye'de konuşulan Arapça'yla, Fas'ta konuşulan Arapça arasında, neredeyse İtalyanca ve Fransızca arasında olduğu kadar fark vardır.

Dilbilimcinin *dili* ve toplum açısından *diller* başka noktalarda da karşımıza çıkar. Dilbilimci için, dile ait olmayan anlaşılır bir söz kavramı yoktur. Toplum açısından ise, sözün her zaman belli bir dilden kaynaklandığı düşünülmez. Diller, şiveler, taşra ağızları arasında bir ayrıma gidilir. "Dil" olarak adlandırılan olgu ise yazarlara ve tarih dönemlerine göre değişir. Toplum açısından, dil etkinliği herzaman öylesi bir dizge değildir ve bütün dizgeler de eşdeğer sayılmaz.

Toplumbilim için, belli bir konuma sahip dil uygulayımları arasındaki farklılıklar gözlemlenebilir. Ama bunun bir dizge içinde olması, toplumbilim için gerekli değildir.

2. Değişkenlik - Dilbilimci dili tanımlar, ama dil toplum tarafından gerçekleştirilir. Saussure'den çok önce bile, birçok araştırmacı dili tanımlamaya çalışmıştır. Yazıyla başladığı söylenebilecek tüm bu araştırma tarihi boyunca, dilbilgiciler ve sözbilimciler, bir bilgi edinebilmek için uğraşmışlardır. Üstelik bugün bile, modern dilbilimciler en köktenci ve en dizgeci betimleyicilerdir.

Klasik dilbilgiciler, dil uygulayımlarını tanımlar, aralarındaki çeşitliliği belirler ve bunların nedenlerini bulmaya çalışırlardı. 17. yüzyılda Vaugelas, en iyi uygulayımları belirlemek amacıyla tanımlar hazırladı. Burada en iyi kullanımlar derken, Fransa'da zamanın toplum sınıflarına göre, asil tabakanın dil uygulayımlarından bahsetmekteyiz. Aynı dönemde, "Messieurs de Port-Royal", genel ve açıklamalı bir dilbilgisi oluşturdular. Bu dilbilgisinde, gerçek dile ait kuralları sınıflandırmak ve dil üretimlerini anlaşılır kılan genel

kuralların hangileri olduğunu açıklamak kaygısını taşıyorlardı. 19. yüzyılın ilk yarısında, özellikle Almanya'da baskın çıkan bir görüş doğdu. Bu bakış açısı, dillerin tarihi gelişimiyle ilgileniyordu.

O güne kadar, geniş bir hayal gücünün ürünü olan kökenbilim, bu şekilde somut bilimler ulamına katılmış oldu. Bu bilimin kullandığı karşılaştırmalı yöntem, dil birimlerini fazlasıyla küçük parçalara bölmüş olsa bile, Saussure'cü dil kavramının ortaya çıkmasına yol açtı.

Çağdaş dilbilim, dil verilerini klasik dilbilgiciler gibi dizge üzerinde, tarih dilbilimcileri gibi dilbilimsel olayların görgül ve sesçil özyapıları üzerinde toplar. Ama,ne klasik anlayışla, iyi-kötü kullanımlar arasında bir fark gözetir, ne de tarihçinin artzamanlılık anlayışını izler. Her tür kullanımı eşzamanda ele alır. Buna karşın, iki engelden kurtulmayı yine de başaramaz:

• Dil olayları çeşitlilik nedeniyle açığa çıkar. Tanımlar, her şeyi belirleyemez.

• Dil olguları zamanın akışındaki değişimlerle açığa çıkar. Dilbilim, dili değişmeyen belirli bir dizge olarak ele alır.

Kısaca diler, *değişkenlik*leriyle bir belirlilik kazanırlar. Amerikalı dilbilimci W. Labov, düzenli bir şekilde, değişkenliği dil olaylarıyla birleştirmeye çalışmıştır. Araştırmasının sonunda, (bölüm 3) bütün dillerin değişken olduğunu ve bir tek kişi tarafından bile, aynı dilsel üretimde eşzamanda birbiri ardına, birçok kuralın ortaya çıkarıldığını görür.

Fransızca konuşan herkes ulama olgusunu bilir. Bir sözcüğün sonunda bulunan ünsüz, kendisini izleyen ve ünsüzle başlayan bir sözcükle hece oluşturabildiği zaman, bu iki sözcük birbiriine ulanır. Konuşucular, konuşma şekillerine dikkat edecekleri yerde, ulama dizgesine (bir anlamda kulak alşkanlıklarına) daha çok güvenirler. Bununla birlikte, ne ulamayı her zaman yaparlar, ne de söyledikleri her ulamaya doğru gözüyle bakabiliriz.

Fransızca'da buna benzer bir örnek daha verebiliriz. Dilbilgisi okumuş ya da okumamış her konuşucu *sessiz e*'yi

bazen söyler, bazen söylemez. *e*'nin söyleyişi, kısmen diğer seslerin söyleyişine göre değişir. İki ünsüzden sonra *e*, varlığını koruma eğilimi gösterir.[3] Tek bir ünsüzden sonra düşme eğilimi gösterir: Eğer *e*'nin düşüşüyle yine birbirini izleyen iki ünsüz ortaya çıkıyorsa ve onu bir başka *e* daha izliyorsa, bu ikinci *e* yerini koruyacaktır. Bu durumda "*Je me le demande*" gibi bir tümcede iki olasılık söz konusudur: *je m'le d'mande* ve *j'me l'demande*. Daha ender olarak görünen *je me l'demande* gibi bir seçeneği de burada sıralamak yerinde olur.[4] (ç.n.: Türkçede bunun için, "postahane-postane" değişkenindeki soluksuz h, "Ahmeti-Ahmedi değişkenindeki ünsüz yumuşaması, dilbilgisinde bir istisna olarak kabul edilebilecek "ağabeyi-abisi" değişkenindeki ses olaylarını örnek verebiliriz.)

Değişkenlik ancak istatistikler ışığında gözlemlenebilir. Hiçbir konuşucu, dilbilgisinin gerektirdiklerini tam olarak yapmaz, ama hiçbir zaman da hepsini unutmaz. Bu dil gereklerini gerçekleştirmek için, birbirlerine oranla eşit olmayan eğilimleri vardır. Söylediklerine dikkat ederek konuştuğu zamankinden çok daha doğru bir şekilde konuşmaya bu şekilde devam ederler.

Ses olaylarının dil tanımlarına düzenli bir biçimde yerleştirmek için, dilbilimcilerin 20. yüzyılın ilk yarsını beklemeleri şaşırtıcı görünebilir.[5]

17. yüzyılda Vaugelas, saraydaki dil kullanımlarına öncelik tanıyarak, dil uygulayımlarını aşamalandırarak ilk kez değişkenlik kavramını ele alıyordu. Bauzée de *Encyclopedia*'nın "Dil" maddesindeki açıklamasında konuşma biçimlerini, konuşucuların siyasal yasallıklarına göre aşamalandırdı. (Bir millet, bir hükümete bağlı değilse lehçeler yasaldır. Eğer bu

3 Örnekleri F. Gadet'den aldık.

4 Bu, özellikle sözlü dili yazıya geçirmeye çalışan romancıların tercihidir.

5 "Serbest değişkeler" konusundaki ilk çalışmalar A. Martinet'ye aittir (özellikle, 1955). Labov bunun sorunsallığına dikkat çekmiş, olgunun dizgesel tanımıyla beraber, istatistik boyutunu da tanımlamaya çalışmıştır.

sözkonusu değilse, sadece tek bir yasal lehçe vardır. Gerisi alt tabakanın adi taşra ağızından başka bir şey değildir). Labov'dan önceki dilbilimcilere gelince: onlar, değişkenlikte dilbilim bağlamındaki koşulların çok etkili olduğunu düşünmüyorlardı. Kavram açısından ayrı, ama birbirine yakın dilleri, yan lehçeleri oluşturan olgunun, daha çok sözün toplumdaki koşulları olduğu görüşünde birleşiyorlardı. Bu eğilim mutlak değildi. Ama, Gilliéron, Gauchat gibi zamanın lehçebilimcileri tarafından yapılan çalışmalar, daha sonra yine de Labov'un kullandığı kaynaklar olmuştur.

Değişkinliği bu şekliyle ele almak, toplumbilim birimlerini tanımlamayı kaçınılmaz kılar. Sadece, dilbilim çevresinin, konuşucunun toplumdaki durumu ya da toplumsal parametreler içinde yaptığı istatistik çalışması, sağlam kanıtlar sunamaz. Çalışma üç boyutlu olmasına ve dil olayının düzenli olmasına karşın, her türlü durum ve koşullar tanımlanmadıkça eksik kalacaktır.

Değişkenlik sesbilim alanında kolaylıkla kanıtlanabilir. Sözdizimi ya da anlambiliminde, sesbilimin konumu çok daha zayıftır. Fakat bu, *değişkenlik olgusuna* hiçbir şey kazandırmaz. Diller benzer değildir. Her an, her konuşucu için, bağdaşmayan kurallar birarada varlıklarını sürdürebilirler. Dil kuralları içinde en geçerli ve sabit dizge, dil seçeneklerinin arasındaki olasılığa dayanan dizgedir.

Değişimi, dilbilim açısından tanımlamak gerekir. Dilde, değişkenliğin konusu olmayan ulamlandırılmış kurallar vardır. Örneğin, Fransızca konuşan her kişi *b* ve *p* seslerin ayırt edebilir. Sözdiziminde, Latince ve Rusça'dan farklı olarak tanımlık kullanır. Anlambilimde ise, eylem zamanlarındaki bazı değişkenlere rağmen, genel yapı ortaktır. Belirli olduğu varsayılan bir dil için aşağıdaki gibi bir sınıflama yapılabilir:

Dil	Durum
Ulamlandırılmış	Tüm konuşucular tarafından ortak kısım kabul edilen, değişkenlik olmadan uygulanan kurallar

Değişken kısım	Seçenekli kurallar. Tüm konuşucular duruma göre istedikleri olasılıkları (gereken olasılıkları) kullanabilirler.
Lehçe olan kısım	Seçenekli kurallar. Dil üretiminde bulunan konuşucuların ulamlanmış dağılımları

Dilleri ayrıca, şu şekilde de sınıflayabiliriz:

İyice sınırlandırılmış dil	baskın olan ulamlandırılmış kısım
Toplum sınıflamasına karşı duyarlı olan dil ("çiftdillilik" durumu)	baskın olan değişken kısım; burada da toplum etkenleri belirleyicidir.
Değişimde olan dil	baskın olan değişken kısım, burada konuşucunun yaş etkeni belirleyicidir.
İlişki kurma durumu bu, bütün konuşucular için değişken olabilir.	Almaşıklık ve alıntıların sıkça gerçekleşmesi;
İşlevsel dağılım	Durum toplumbiliminin egemen olduğu değişkenler.

Toplumsal görünüşü ele almak durumunda kalan dilyetisinin dilbilimsel incelemeleri üzerinde değişkenliğin etkisi, bu konunun ne kadar önemli olduğunu yeterince göstermektedir. Böylece ortaya çıkan değişkenci dilbilim, dilin toplumbilimine bir kavram kazandırmak için bize yol gösterir.

II. Söylem ve Toplumsal Etkileşim

1. Söylem Kavramı ve Toplumbilim - Dilsel toplumbilim sadece dillerin çeşitliliği gibi konularla ilgilenmez. Saussure tarafından söz kavramıyla ortaya atılan *dil uygulamalarını* da incelemeliyiz. G. Guillaume ve Z. Harris, bu konudan bağımsız olarak ve benzeşme nedeninden dolayı, sözün etkin kullanımını karşılayan söylem terimini getirmişlerdir. Bu terim, onlara göre, sadece dilin basit bir güncelleşmesini değil, bir dil eylemine karşılık geliyordu. Bu terim, birçok yazar tarafından birçok farklı anlamda kullanılmıştır.

Bize göre söylem, *uygulayım durumundaki dil kullanımıdır. Bu kullanım, etkin dil eylemi olarak tasarlanmıştır ve bir eylemler (dilsel olsun olmasın) bütünüyle ilişkidedir. Kendisi de bu bütün içinde yer alır.*

Söylem kavramı, teknik anlamıyla kullanılan bütün ortak anlamlı kavramlar gibi, sakıncaları olan bir terimdir. Bu terim bazen belli bir konumdaki dilyetisini, bir yandan bağlam açısından, diğer yandan bir isteğin kılgıcılığına göre değerlendirir. Bazı dilbilimciler daha az farklılık oluşturacak terimler önermişlerdir. Benveniste tümcenin "dilbilimsel çözümlemenin ulaşabildiği en son düzey" olduğunu yazar ve şöyle devam eder: "Belirsiz bir yaradılış, sonsuz sayıda çeşitlilik anlamına gelen tümce, etkinlikteki dilyetisinin bile can damarıdır. (...) tümceyle, gösterge dizgesi olan dilin alanından çıkılır; söylemin anlatımı ifade ettiği, iletişim aracı olan dilin apayrı bir dünyasına girilir".

Dillerde, tümceleri kendi aralarında düzenleyen sözcükler vardır. Bunların dilbilim işlevleri, tümce sınırlarını bir çırpıda aşıverir.

Mantıksal bağıntılar (*çünkü, sonuçta, o halde, ama, ve, ...*); yinelem adılları (*o, onda, onun, oraya, ...*); ya da hâlâ, hiç, şimdi gibi belirteçler; metne bir gerigönderi yapıldığında devreye giren gösterme adıl ya da sıfatları... Aslında gerçekten dikkate alınması gereken bu noktalardan bazı yazarlar, söylemin tümceden daha uzun bir sözceler düzeni olduğu sonucunu çıkardılar.

Dil ve söylem arasındaki fark, tabiî ki bir uzunluk sorunundan değil, bir bakış açısından kaynaklanır: Herhangi bir sözce iç yapısı gereğince bir tümcedir. Bir söylem de, herhangi bir durumda, herhangi bir insan tarafından etkin bir biçimde söylenmiş ya da yazılmış olduğu andaki ölçüsüyle bir tümcedir. Onu tümce yapan, bir dil dizgesine (Sassure'cü dil) uygunluğu, onu bir söylem yapansa, etkin kullanımı ve gerçek özyapısıdır.

Benveniste'in dikkat çektiği bu nokta, köktenci açıdan açıklanmalıdır. Dil söylemle var olabilir ve söylemin uygu-

lanışı dil dizgesine dayanır. Bu açıktır. Ancak, yine de köktenci bir açıklamaya gereksinimimiz var. Çünkü, söylem çözümlenmesi sadece dilbilimini değil, yoruma dayalı diğer bilim dallarını da ilgilendirmektedir.

Dil kullanımı demek olan söylem, tam anlamıyla toplumbilime dayanmaz. Gerçek dil kullanımı, sonsuz, açık bir ufuk çizgisi gibidir. Dilbilimci, gerçekleşmiş herhangi bir tümce karşısında, her türlü yoruma açık bir yapı bulacaktır (değişkenliği de göz önünde bulundurursa). Fakat, herhangi biri tarafından, herhangi bir ortamda, söylenen herhangi bir tümce birçok yoruma açık kalacaktır: tümceyi söyleyen kişinin özel yaşamı, eylemlerin diziliş düzeni, toplum kurallarına uygunluk, dinleyicilerle oluşturduğu ilişki, tümcenin güzelliği veya niteliği,... Artık, her bilim dalı, incelediği olaylarda (ruh, tarih, toplum, edebiyat vb.), dil eylemlerini tek bir yönüyle de olsa, üstlendiği görevlere göre incelemeye başlayacaktır.

Diyebiliriz ki, bakış noktaları bir dizi oluşturdukları anda, somutlaşmaktadırlar. Dilbilimci için, bir sözce dizisi aynı dizgeden kaynaklanmaktadır. Bir söylem çözümleyicisi içinse, sözce dizisi, dilyetisinin oluşturduğu kullanımla eşdeğerdir. Bu ayrımla, bir anket, gerek bireyin verdiği bütün yanıtlar, gerekse bir soruya verilen tüm yanıtlar dikkate alınarak incelenebilir. Sözce, göz önünde tutulan değerlere göre çok farklı anlamlar taşıyacaktır.

Ancak, tüm bunlar görecelidir. Seçilen dizi ne olursa olsun anlam, belirli bir toplumsal kesimden kaynaklanır. İnsanoğlu, paylaşılacak tek toplumsal koşulun dil olmasını isterdi. Ama, dilbilimde, değişkenliği ele almak durumunda bırakan akımlar, bu umudu yıkmıştır. Diğer bilim dalları, kendi sorunlarını, söylemin toplum boyutunda çözemezler. Aslında hiçbir şey tek bir odak noktasıyla çözüm kazanamaz. Bir söylemi gerçekleştiren kişi ele alınmadan, toplum etkileri göz ardı edilerek, tarih bilgisi hiçe sayılarak ve toplum boyutları düzene sokulmadan hiçbir şekilde tam, somut bir bilgi elde edilemez. Bu bazı bakış noktalarını

tanımlamamızı sağlar ama bunları elememize katkıda bulunmaz.

2. Etkileşim - Söylem kavramı, sözün kullanımının bir toplum eylemi olduğunu gösterir. Dilbilim dizgesi, yani dil, bu eylemin gösteren olmasını sağlayan biçimdir. Etkileşim kavramı ise, bunların tersine bir tutuma işaret eder: Bu, toplum gelişmelerinde, dil boyutunun ele alınışıdır.

Toplumbilim, her zaman, dile dayanan birçok toplumsal olguyu kapsamına almıştır. *Les Formes élémentaires de la vie religieuse* (Dini yaşamın temel biçimleri) adlı eserinde Durkheim, inançlara değinir. Weber, oldukça çapraşık olayları ele alarak iktidar çeşitlerini saptar. İdeolojilere manevi bir özyapı kazandırmış görünen Marx ve Engels de "bilgi"nin önemini kabul etmeyen "adi maddiyatçılığa" karşı koymuşlardır.

Ancak, bazı dil olaylarını ele almakla, çapraşık özgüllüklerini, hattâ dilbilimsel biçimlerini ele almak arasında fark vardır. Budunyöntembilim, budunbilim, iletişim ya da etkileşimsel simgecilik gibi bir okul dizisi nedeniyle, 30 yıllık bir süre boyunca, bu konudaki denemeler açısından yol kısmen kapalıydı. Bu görüşler, dıştalık öngerçeğini az çok "klasik" toplumbilime atıyorlardı. "Dışardaki" toplumbilim olaylarını ele almıyorlardı.

Toplum üyeleri arasındaki etkileşimleri araştırarak, onlar için gerçekliği olan toplum ulamları (örneğin, toplumsal sınıflar) oluşturmaya çalışıyorlardı: konuşma, sözcüklerin seçimi, söz kesme, bir dilekçedeki hitap biçimleri ya da iltifat gibi dil olayları onlar için daha önemliydi. Daha sonra "Dilbilimsel edinç" biçimi üzerine "İletişimsel edinç" kavramını geliştirdiler. Onlara göre, sözün ifade edilişi, yalnızca dilsel bir yapabilirlik gerektirmiyordu. Görgü kurallarına, yerleşik toplum kurallarına ya da bunların izlerine de bağlıydı. Dilbilim biçimlerine fazla değinmemekle beraber, bu çalışmalar, dilin sadece insanlar arasında bir iletişim aracı olmakla kalmadığını; toplumbilimin kesinlikle, dilin inceleme alanına girmesi gerektiğini gündeme getirdi.

3. Dil ve Toplumsal Yaşam - İnsanbilimsel olarak çok farklı dillerle bir karşılaştırma yapıldığında bazı yazarlar, düşün yapısı ile dil yapısı arasında çok dar bir ilişkiye dayanan bir varsayım geliştirdiler: *Sapir-Whorf varsayımı.*

Fishman (1971) bu varsayım tartışmasına iki bakış açısı kazandırır: Birincisi, *dilyetisinin*, yani *söylemin* etkin kullanımında *dil* yapısının az çok belirleyici özyapısıdır; Fishman bunu dilbilim ve dilbilimdışı arasında bir karşıtlık olarak ele alır. İkincisi ise *sözlük / sözdizim* karşıtlığıdır. Bu ikinci karşıtlık her alana kadar genişetilebilir: İnsan, herşey için (sesbilim, sözlükbilim, sözdizim, anlambilim, edimbilim, vb.) neyin dilden, neyin söylemden kaynaklandığını kendi kendine sorabilir.

Bunların herbiri dilbilim-dilbilimdışı ve sözlükbilim-dilbilgisi karşıtlığına sahip dört nokta ortaya çıkarır:

1. Sözlükbilim tam anlamıyla dilbilimden kaynaklanır; sözdağarı ile dünyevi algılar arasında zayıf bir bağ vardır.

2. Sözdağarı bir dünya görüşü değil, bazı kavramların algılanmasını kolaylaştıran ya da zorlaştıran bir "kafes"tir.

3-4. Üçüncü ve dördüncü noktaları aynı şekilde gruplamak olanaklıdır. Ancak,ayırıcı dil olgusu olarak sözdağarı yerine dilbilgisini alır.

Dil, dilbilimci tarafından dış yüzüyle ele alınır. Böylece *diller* toplumbilimin konusu olarak kalır. Sonuçta, dilbilim açısından düzensiz de olsa bazı olaylar, dillerin toplumbilim açısından yapılandırılmasını sağlayabilir.

O halde "Eskimolarda karla ilgili terimlerin, Araplarda at cinsleri ile ilgili sözcüklerin bolluğu" açık bir sonuçtur (Fishman, s. 107). Yaşam biçiminin değişmesiyle, hiçbir dilbilim etkisi olmadan, bir sözdağarı yok olabilir. Örneğin, Fransızca'da, anlambilim alanı dışında çok az tanınan *-âtre* (*bleuâtre, rougeâtre*) ve *-ir* soneklerini alan (*bleuir, rougir*) bazı renk terimleri biçimbilgisel ya da sözdizimsel özyapılara sahip olsalar, durum çok daha farklı olur.

"Düşünce" ile sözdağarı arasındaki ilişki, insanların bir "düşünce geleneğinin "ardından" ya da "çerçevesinde" dü-

şündüğünü gösterir. Ama, kalıcılıkları hiçbir zaman "kesinlik" kazanma şansına sahip olmayan terim yaratma çabası da (eğretileme, düzdeğişmece, ekler ya da alıntılar yoluyla), bu terimlerin dilden (Saussure'cü anlamıyla) kaynaklanmamasına karşın her zaman devam etmiştir.

Sapir ve Whorf tarafından ortaya atılan varsayımın bu yansıması, dili bir kenara koyarak, söylem çerçevesinde, "zayıf" bir ifade için sözlük boyutunun ne anlama geldiğini sonuç olarak ortaya koymuştur.

Diğer bütün şeyler de sözdizimini ilgilendirmektedir.

Benveniste, ünlü "Düşün ulamları ve dil ulamları" adlı makalesinde (1966), Aristo'nun ulamlarını inceler:

Bunlar on tanedir. Yedincisi "duruş" anlatır. Örneğin, "il est couché". Sekizinciyse "oluş" anlatır; örneğin, "il est chaussé". Bunlar, filozof tarafından genelile "süs" olarak ela alınmış. Oysa, "faire" (yapmak) ve "subir" (katlanmak), yani 9. ve 10. ulamlardan önce yer almışlar. Bütün bu ulamların, Yunan dilbilim ulumlarına karşılık geldiği unutulmamalıdır tabiî. 7. ulam, *orta*ya denk gelmekte. Yani, edilgen ve etken arasında tam bir yere sahip değildir. (ç.n.: Edilgen bir tümce kuruluşuna sahip olmakla birlikte, bu tümce etken bir anlam yüklüdür. Kimi Fransızca dönüşlü eylemler de aynı değere sahip bir orta çatıdır. Sekizinci ulam ise, zaman ve kip arasında belirsiz bir biçime sahiptir. Yunancada asıl karşıtlık bu orta çatı ile etken arasındaydı; edilgen "türemiş" bir biçimdi. Bu nokta göz önüne alınırsa, "Katlanmak" ulamının sonda olmasına ve belirli geçmiş zamanla orta çatının dilbilgisine sokulmadığı diller üzerinde çalışan yorumcuların 7. ve 8. ulamı "süs" olarak ele almalarına pek şaşmamak gerekir. Bu ulamlara atfedilmiş *esas yapıyı* onlar kavrayamamış ama, anlamış ve çevirebilmişlerdir. O halde, dil ulamları, düşün ulamlarını oluşturur, ancak belirleyemez.

Jacobson, söylenmesi gerekenlere göre, diller arasındaki farkın daha az göze çarptığını belirtir ("Herşey" söylenebilir ya da en azından çevrilebilir). Fransızca, İngilizce ve Yu-

nanca'da bir nesne belirlidir ya da değildir. (J'ai vu un livre /le livre; Kitap gördüm/ kitabı gördüm). Ancak Latince ve Rusça'da durum farklıdır. Nesneye belirlilik kazandırmak elbette ki olanaklıdır ama, nesnenin kökünde değişiklik yapmak gerekir. Böylece, konuşucu da, nesnelerin doğasına göre zorunlu değişiklikleri yapmaya eğilimli olur.

Sapir-Whorf varsayımı, kuvvetli biçimleri açısından (1. ve 3. değişkeler) *yansıma savının* ters bir öğretisi gibidir. Bu biçimlere göre düşünceyi belirleyen, insanın "somut" ama dilsel olmayan yaşam koşullarıdır. Dilyetisi sadece bir yansımadır. Lenin tarafından yaygınlaştırılmış bu yansıma savı, söylemin (hatta uç boyutunda dilin de) altyapısını (biyolojik ve tekno-ekonomik altyapı), üst yapısına dönüştürenin dilsel toplumbilim olmasına dayanır.

Kısaca, söylem işlevi konusunda iki biçem görebiliriz:

Sapir-Whorf varsayımı

Dil----> söylem----> uygulayım (dilbilimsel altyapı)

Yansıma Savı

Özdek uygulayımlar ---> söylem (Özdek altyapı)

Altyapı kavramı, çok uzun zaman kullanıldığı halde, bugün değerini tümüyle kaybetmemiş olmakla beraber kullanılmamaktadır. Toplumun dağınık olmayan kesimlerinde diğerlerinden çok daha "durgun" olan birimler vardır. (Nüfus ve karayolları hafif sanayiye oranla daha durgundur). Aynı şekilde dağınık evrende de diğerlerinden daha durgun birimler bulmak olanaklıdır (Moda konusundaki söylemler, bilimsel konulardakinden daha hareketlidir). Ama sesbilgisi ve sözdizimi bileşenleri açısından dil çok sabit bir yapıya sahiptir.

Yine de diller ne bir üst ne de bir alt yapı içine sıkıştırılamaz. Söylem bir uygulamadır ve "son aşamada"ne dil tarafından ne de dilsel olmayan uygulamalar tarafından belirlenebilir.

III. Dilbilimsel Bakış ve Toplumbilimsel Bakış

Dilbilimsel bakış ve toplumbilimsel bakış zaman zaman birbirlerinden çok farklı, zaman zaman da çok bağlı özellikler gösterirler.

Dilbilim, biçimler üzerindeki düzenli işlemleri ve dilsel gelişimlerin dökümlerini konu olarak ele alır. Bu biçimler asıl olarak sese dayanır ama, anlam taşımaya elverişli yüz hareketleri ya da grafikleri (şekil ya da yazı) de içerir. Biçimler düzeni dediğimiz, Saussure'ün *dil* olarak adlandırdığı, belli değişkenliklere dayanan düzendir.

Dil yetisi dil kavramınca kapsanır: Hem yüzeysel anlamda dillerin çeşitliliği nedeniyle, hem de özgül olarak; çünkü "düzen" her zaman söylemdeki yerini korur. Her iki yönden, toplumbilimi ilgilendirir.

- Yüzeysel yönden, toplumbilim farklı dillerin, gerek dilbilimsel bakışı gerek toplumsal algısı açısından, aynı toplumda, farklılaşmış uygulamalarda nasıl işlediğini inceler.
- Özgül yönden, toplumsal gelişimlerdeki söylemlerin yerine geçer ve onların dilbilimsel yapılarından soyutlanamaz.
- Aynı toplumda konuşulan farklı diller birbirlerinden kesin olarak ayırılamadığı takdirde, durum çok daha karmaşık olur. Değişkenci dilbilim, dilbilim dünyası iyi sınırlandırıldığında, toplumbilimi bir araç olarak kullanabilirse, dillerin ayrımı konusunda toplumsal bir anlaşım olmadığı görülebilir. O halde, değişimler ve dil ayrımları konusunda bir toplumbilim araştırması kaçınılmazdır.

Dili, dış yapısıyla inceleyen toplumbilim, tüm gerekli yöntemlerle, dilleri ve değişkenliği ele alır. Toplumsal kullanımı inceleyen toplumbilim ise söyleme dayanır. Söylem, basit bir yansıma şeklinde değil de, etkin bir şekilde, nesnelerle değil toplumbilimin *yöntemleriyle* kaynaşır.

Dilbilim, üstü kapalı olarak dili inceleyen toplumbilime iki şekilde girer. Bir yandan dilin ufkunu çizer, diğer yandan da gücül anlam varlığını ortaya çıkarır. Bir akustikçinin

yaptığı gibi, biçimlerin kendisiyle anlam taşımadıkları sürece ilgilenmez. Örneğin, sesbilim, anlam ayırıcı olmadığı ya da "yansız" olduğu zaman, sesbilgisi açısından iki farklı sesi özdeş algılar.

Buna rağmen, bazı durumlarda, birbirleriyle hiç ilgisi olmayan iki ayrı biçim aynı anlama gelebilir (örneğin, "pencereyi açamaz mıyız?" ya da "Hava amma da sıcak"). Anlam düzeni o halde, dilbilime değil, içinde toplumbilimin de yer aldığı yorumcu düzeneklere dayanır. Ayrıca dilin eylem boyutuyla, anlamın sadece düzeneklerde yer almadığı, aynı zamanda nesneleri de oluşturduğu sonucuna varırız. Toplumbilimsel olgulardan bahsedebilmek için, bu olgunun hangi söylemde oluştuğu ve anlam boyutunun nasıl biçimlendiği sorularına hemen bir yanıt bulmak gerekir.

Dilsel biçimler, birbirlerinden oldukça farklı iki şekilde bir anlam kazanabilir: Birincisi "kaplam" (bir kavramın kapsamına giren ögelerin tümü)- ikincisi "kullanım uygunluğu" (adlandırıldığı sözcükle gösterilebilmesi için, nesnece tanımlanması gerekenler. Edilgen, etken, kişi adılları, Avrupa dillerindeki kipsel eylemler, tanımlıklar vb. diğer dilsel birimler sözceleme etki ve işlevine sahiptirler ama, "tanımları" ya da "kaplamları" yoktur. Bunlar çoğunlukla, iyi sınıflandırılmış, düzenli ve değişmez dilbilimsel işlevlerdir. Dil eylemlerinin edimi için bu işlemler ayrı bir önem tutar ve sözcelemeyi inceleyen dilbilime yer verilmesine neden olur.

Kısaca, toplumdilbilim sorunlarını dört ulamla sınıflandıran bir çizelge elde ederiz.

	Bilimsel bakış	
Nesne	**Dilbilim**	**Toplumbilim**
Dil	Değişkenci Toplumdilbilim	Dillerin ve değişimlerin Toplumbilimi
Söylem	Sözceleme Dilbilimi	Söylem Toplumbilimi

Bu kitapta ilk üç bölümü diller toplumbilimine ayırdık. I. Bölüm, çok dilli toplumlarda, birbirlerinden iyi ayrılabilen diller olgusunu ele almaktadır. II. Bölümde, diller arasında kesin olmayan dil ayrımları üzerinde durduk. III. Bölüm ise iç değişkenleri, değişkenci dilbilimi ve bu tanımlar doğrultusunda toplumbilimin yerini incelemektedir.

II. Kısım, söylem toplumbilimi ve sözceleme dilbilimi arasındaki farklara değinmektedir. IV. bölüm, olayların toplumbilimsel çözümlemesi ve biçimlerin dilbilimsel çözümlemesinin nasıl ortaya çıktığını incelemektedir. V. Bölümde, ussallık kavramına ve dünyada toplumbilimcinin yerine özellikle değinerek, dağınık görünüşün toplumsal sonuçlarını örnek vererek göstereceğiz. Dilde söylemin yerine de bir kısım ayırdık. Bu, birinci ve ikinci kısımları birbirlerine bağlamamızı sağlayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİLLERİN TOPLUMBİLİMİ VE İŞLEVSEL DAĞILIMLARI

Dilbilim dergisinde "Who speaks what language to whom and when?" adıyla yayınlanan makalesinde (1965) J. Fishman, dillerin toplumbilimi sorununu ortaya koydu:

Bu makale, toplumda iyice yaygınlaşmış ve oldukça sabit bir çokdillilik şartıyla, *kimin, hangi dilde, kiminle, ne zaman* konuştuğunu anlamamızı sağlayacak, birçok değişebilir betimleyici ve çözümleyici biçimsel tanımlamalarla (...) sınırlandırılmıştır. "Altgruplardaki" çokdilliliğe "gruplararası" çokdillilikten, yani tek bir halkın iki veya daha çok dilsel kodla, kendi iç iletişimlerini sağladıkları kullanımdan daha çok öncelik tanınmıştır.

I. İşlevsel Dağılım ve Lüksemburg'daki Çokdillilik

Fishman farklı dillerin farklı toplumlara ait olduğu görüşünü eleştirmektedir. İşlevsel dağılımın temel savı, ortak dağarda, dil seçiminin toplumsal kullanımlar tarafından belirlenmesine dayanır. Bu kullanım farklı boyutlarda ele alınır. Fishman'a göre bu boyutlar şöyledir:

- Bir gruba aitlik
- Etkileşim durumu, konuşucularararası ilişkiler
- Konuşmanın konusu
- Etkileşim alanı
- İletişim "aracı" (yazı ya da söz)
- Etkileşimde rol (içsel dil, anlama, algılama)
- Durum (yapmacık, doğal, samimi)
- Baskın çıkma sorunları

Bir alan, aitlikle, durum ve etkileşim konusu arasında sabit bir bağdır. Toplumbilimsel çözümleme, her çokdillilik durumunda alanları tanımlar ve kullanım sıklığını inceler.

"Geniş anlamda alan, kimi zaman etkileşim çiftleri arasındaki ilişkilerce, kimi zaman özyapısal değiştokuşlarca, kimi zaman da bazı konulara uyarlanmış ayrıcalıklarla belirlenir. Okuldaki bir sınıfta ya da bir sanat kursunda aynı durum geçerlidir."

Fishman'ın makalesini, J-R. Reimen'in, bağımsız bir devlet olan Lüksemburg'da, üç ayrı dilin (Fransızca, Almanca ve Lüksemburgca) konuşuluyor olmasını ele alan bir uygulması izlemektedir. Reimen, Lüksemburgca'yı, Almanca'nın bir lehçesi olarak değil de, ayrı bir dil olarak ele almıştır.

Lüksemburgca, diğer dillere göre, her türlü yapmacık olmayan durumlarda kullanılmaktadır. Yazar bunu "iki kişilik kullanımlar" olarak adlandırmaktadır. Fransızca, yasal durumlarda kullanılmaktadır. Almanca'nın ise özel bir kullanım alanı yoktur.

Uygulamada olan bu dillerin aşamalandırılmış şekli ve dil alım-verimi arasındaki farklar aşağıdaki çizelgede verilmiştir. (Örneğin, Alman radyosunu dinleyen Lüksemburglular dikkate alındığında, çizelgedeki karşılıklı düzen bazen bozulur.)

Bu çizelge, özellikle tarihi açıdan önemini yitirmiştir. Yapılan gözlemler dizgecilikten yoksundur ve günümüzde geçersizdir. Yine de, böyle bir çözümleme işlevsel dağılım konusunda, bazı özyapıları göstermektedir.

BİRARADA UYGULANAN DİLLERİN KULLANIM ÇİZELGESİ•

	Verim	Alım
Konuşuculararası olma özelliği taşımayan, tek kişilik sözlü konuşmalar		
1. Söylev, demeç, konferans, söyleşi	LFA X	LFA X

2. Toplumsal Konseyde, Milletvekili Odasına sözlü müdahale	LF X	LF X
3. Radyo	L**	ALF X veya LAF X
4. TV		FA↑ veya AF↑
5. Plak		AF↑
6. Sinema		AF↑
7. Tiyatro	LFA veya LAF FAL X	
8. Toplu dualar	AL↑	AL↑
Yazılı Metinler		
9. Kişisel notlar	XX	XX
10. Özel yazışmalar	XX	XX
11. İş yazışmaları (kamu idaresi, dernekler, sanayi, ticaret, banka, hukuk)	FA↑	FA↑
12 Yayın	FAL↑	AFL↑
13. Lüksemburg günlük yayınları	AF X	AF X
14. Bölgesel günlük yayınlar***	FA↑	
15. Yabancı günlük yayınlar	FA↑	
16. Magazinler	AF X	AF↑
17. Diğer haftalık ve süreli yayınlar	AF X	AF↑
18. Revüler, dergiler	FA↑	FA↑
19. Reklamlar	XX	XX
20. Levhalar, tabelalar, ilan yazıları	FA↑	FA↑

Çizelge için açıklamalar:

* AFL gibi bir veri, Almancanın, Fransızca ve daha sonra Lüksemburgcadan daha çok kullanıldığını göstermektedir. Yukarı çıkan ya da aşağı inen ok, ilk iki dilin kullanımının arttığını ya da azaldığını gösterir. X harfi ise, o konuda, yazarın verilerinin yetersiz olduğunu ifade eder.

** Karşılıklı edilgen kullanımın, çok dillilik özyapısı nedeniyle bu çizelgede yer almıştır.

*** Lüksemburg'a ait, Fransız ve Belçika provenslerinin kendi süreli yayınlarından olan günlük yayınlar

Lüksemburg, coğrafi açıdan farklı milletlerin konuştuğu dilleri içeren İsviçre'den çok daha iyi bir örnektir. Lüksemburg'da dilleri belirleyen, durumdur. Toplumun üst yapısının Fransızca konuşma eğilimi, dilin kullanım alanlarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca eğitim-öğretim dizgesine de bağlıdır. Lüksemburgca evde, Almanca ve Fransızca da okulda yaygındır. Lüksemburgca okulda öğretilmemektedir.

Ama herşeyden önce eğitim dilidir. Okulda önce Almanca öğrenilir; bir buçuk yıl sonra Fransızc'aya başlanır. Böylece Almanca adım adım Lüksemburgca'nın yerini alır ve 4. sınıftan sonra bu yeri Fransızca'ya bırakır. Dillerin aşamalandırılması, eğitim derecesinin işlevindedir.

Reimen'in tanımladıkları, dil kullanımında *görgül bir ölçün*dür. Lüksemburg'da yayınlanan dergilerin hem Almanca hem de Fransızca olduğu ve Fransızca'nın Almanca'dan daha yaygın olduğuu belirlenmiştir. Fakat, bir kullanımı belirleyen gözlemci, bunu toplumdaki kişinin boyun eğdiği bir *kural* olarak yorumlamaya itilmiştir. Oysa, kullanımlar kuralları oluşturmazlar, sadece etkilerler.[6] Dilin nasıl uygulandığı konusunda yapılan bir gözlemden kişilere bağlanabilir bir *kullanım kuralı* "sonucu çıkarılır". Kullanım kurallarıyla, sorgulama sırasında verilen yanıtlarda ortaya çıkan açık kuralları birbiriyle karıştırmamak gerekir.[7] İleri bölümlerde tekrar göreceğimiz bu konu çok geniş kapsamlıdır.

Belli aralıklarla yayınlanacak olan bir dergi oluşturmaya çalışan bir Lüksemburglu, belli şeylerin (yayın araları, for-

6 Süreli yayınlara özgü bu konu, Lüksemburg'da kullanılan iki söz ile özetlenebilir:

- Eğer süreli bir yayın gerçekleştireceksen Almanca ya da Fransızca kullan.
- Eğer yayının bir revüyse, Fransızcayı Almancaya tercih et.

Bu sözler Grice (1975) tarafından ortaya çıkarılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Bachman, Lindenfeld ve Simonin (1981).

7 Burada klasik toplumbilimsel bir sonucu ele alabiliriz: Uygulayımlar, toplumsal aktörlerin yaptıklarından doğar. Bu yapılanlar da ilkelere bağlıdır.

mat, maket, içerik, yazıların siyaseti) seçimini yapmak zorundadır. Böylelikle, toplumsal konumu okuyucular tarafından belirlenen bütün, bir "ürüne" dönüşür. Dil seçimi de diğerleri gibi seçilmesi gereken bir birimdir ve seçimin ilkeleri buna anlam kazandırır. Başka bir deyişle, Almanca'nın seçimi belirli aralıklarla yayınlanan bu yayını "dergi" anlayışından uzaklaştırır.

Bu ilke, kişisel güdümlerin boyun eğmek zorunda kaldıkları ve kullanımda açığa çıkan üstü kapalı kurallarla sınırlı değildir. Güdümlerin toplumsal anlamına değer biçmeyi de sağlar.

İşlevsel dağılımda dil seçimi, diğer yönden yerleşmiş toplumbilimin açıklayıcı değişkenler ürettiği *bağımsız bir değişken* değildir. Böyle bir şema, araştırmacının kendisini tanımlayıcı bulgular getiren bir insan olarak göstermesinden daha fazla şey ifade eder.

Araştırmacı, dil seçimini güdümlerin bir süzgeci şeklinde tanımlayarak, bunun bir tür karşılıklı görüntüsü olarak yeni bir toplumbilim yaratmıştır. Lüksemburg'da, "karşılıklı konuşma kullanım", Lüksemburgca'nın tek alandaki kullanımı nedeniyle, bir görüntü biçiminde ortaya çıkar. Tıpkı, hukuk ulamının Fransızca'nın tek alandaki kullanımıyla ortaya çıktığı gibi.

Her çokdillilik durumunda, uygulanabilir değişmez veriler bütününe sahip olması şartıyla bazı alanlardaki tartışmaların sonuçlarını hiç çekinmeden dikkate almayabiliriz. Eğer dilsel güdümlerin toplum kültürü düzeniyle ilişkisi varsa, (...), farklı çokdillilik durumlarında, farklı çözümlemelerle dil kullanımı alanları gözönünde tutularak bir ayrıma gidilebilir. Böylece de sezgisel, teorik ya da görgül biçimde tanımlanabilirler.

İlke sorunu nasıl çözülmeli? Görgül yorumlamayı kullanım ölçünü olarak ve usçu yorumlamayı da bilinçli uygulamaların kuralları bütünü olarak kenara koyup, Fishman'ın bir görüşüne değinelim:

"X bir konu, *X dilinin baskın olduğu bir alana ait olmasına karşın, bir Y diliyle tartışıldığı zaman* ve aynı konu aynı ko-

nuşucular tarafından, genel olarak kullanılan dilde tartışıldığı zaman ortaya çıkacak oldukça farklı toplumsal etkileşim üzerine söylenecek çok şey vardır."

İlke *belirgin olmayan bir seçimdir.* Bu karmaşık kavram şu şekilde özetlenebilir: Eğer dilsel bir seçimde özgül bir anlam yoksa, belirgin değildir. Fakat, kendisinie bağlanabilir bir anlamlama taşıyorsa, belirgindir. İşlevsel dağılım ilkeleri belirgin olmayan seçimlere bağlı alanların bir dökümüdür. kullanım sıklığı sadece belirgin özyapının verileridir; dil seçiminden kaynaklanmaz. Kısaca, anlam oluşturan insanların ayırıcılığından ileri gelmez.

II. Roma İmparatorluğu'nda Latince ve Eski Yunanca

Bir toplumda, dışardan bakıldığında, konuşucular için farklı görünen seçilmiş bir dil repertuarı var olabilir. Tek dil kavramı, işlevsel dağılımda çok uç bir noktanın temelindedir: Her türlü işlev için tek bir dil. Doğallıktan çok uzak olan bu tekdillilik düşüncesi, 18. yüzyıl Avrupa'sında gelişen milli devlet tarihinin bir ürünüdür. Fakat bu, her an ve her yerde geçerli olan toplumsal bir eğilim anlamına gelmemeli.

Bu konuda kanıt toplayabilmek için çağdaş devlet düşüncesinin ilk örneğini irıceleyelim: Cumhuriyet döneminde ve imparatorlüğun başlarında Roma. M. Dubuisson ve J. Kaimo'nun araştırmaları, Klasik Roma'daki dilsel uygulayımlar hakkında oldukça açık bilgiler vermektedir. Klasik Roma tekdillilik kavramından uzaktı. Romalılara, Akdeniz için "Bizim Denizimiz" dedirten bu koca imparatorluk, tekdilci değildi. İmparatorluğun merkezi olan Roma'da birçok dilin konuşulması, doğal olarak şaşırtıcı değildir. Ama, Romalı alt tabaka da, günlük hayatlarında çoğunlukla hem Yunancayı hem de Latinceyi kullanıyorlardı.

Çiçero'nun Yunanca bir söylevle Verrès'yi (Romalı konsül yetkisine sahip bir Vali) kınamasına sığınan Fransız Dili savunucuları, tarihi bir yanılgıya düşmektedirler. Çiçero, siyaset ve hukuk gibi alanlarda sadece Latincenin kullanıl-

masını savunarak, işlevsel dağılıma öncelik tanımıştır. O, Yunancayı özel yazışmalarında tercih eder, güncel yaşamında Latinceden daha çok severek kulanırdı. Onun durumu bir istisna değildir. Yunanca seçkinlerin diliydi ama, toplumun temelinde de aynı dil yatıyordu.

Tarihçilere göre Yunanca metinler çok önemlidir, çünkü Yunanca tarih dilidir. Dubuisson tarafından incelenmiş Polybe'ın eseri (Megapolis'te doğmuş Yunan tarihçi; öl: İ.Ö. 125) Roma tarihinin esas kaynaklarından biridir ve Tite-Live'in eseri (Ladous'ta doğmuş Latin tarihçi, doğ: İ.Ö. 64 veya 59), bunun sadece bir çevirisidir. Burada işlevsel dağılıma tekrar rastlıyoruz. Yunanca, Latinceye yazı boyutunda çevrilerek resmi bir konum kazanmıştır.

Başka bir örnek daha verelim: Bağımsız topluluklara uygulanan eğitim politikası. Romalıları günümüz öğrencileri gibi algılamamak gerekir. Onlar, zorunlu ve laik okullarda ücretsiz bir eğitim görmüyorlardı. Yalnız, önemli ve saygın kişilerin çocukları okuyabiliyordu. Kimi zaman bu eğitim Latince ve Yunanca olmak üzere iki dilde gerçekleşiyordu. Bu da, bugüne kadar Romalıların ikidilliliğe eğilimli olduklarını düşündürdü.

Devlet yönetimi ve resmi olaylar dışında, Yunanca, imparatorluğun "Doğu" kısmında güncel yaşamda da kullanılmaktaydı. J. Kaimo sayesinde Yunan-Latin iki dilliliği hakkında geniş bir bilgiye sahip olunsa da, Doğu kesimdeki çok dillilik hakkında fazla şey bilinmemektedir. İmparatorluğun Batı kesimi, roman dillerinin baskın çıkmasıyla romanlaşmış, fakat Doğu kesimde aynı eşit dağılımı göstermemiştir. Bu yöndeki dil gelişiminin nedenleri biraz sır olarak kalmıştır. Roma, hiçbir zaman Latinceden arınma politikası izlememiştir. Ancak, Roman şehirleşmesinin doğal bir sonucu Latinleşmeydi ve bu da lejyonların, özellikle batıya doğru gerçekleştirdikleri seferlerle yakından ilgilidir. Ayrıca, bu sıralarda yayılmaya başlayan Hıristiyanlığın, Doğu ve Batı kesimlerde farklı şekillerde karşılanması da, bu dil dağılımını etkilemiştir. Yunanca Batı'da gücünü zamanla yitirmiştir.

III. Tipik Bir Çok Dillilik Örneği: Kasamans

Lüksemburg ve Roma İmparatorluğu örnekleri, toplumca kabul edilmiş bir dil olayını ve gizilgüç halinde bir işlevler birliğini sergilemekedir. Lüksemburgca yazı dili olarak kullanılmakta, Almanca ve Fransızca ise hem Lüksemburg'da hem de anavatanlarında yine bir işlevler içinde uygulanmaktadır. Roman dili için de aynı şey söylenebilir: Latince, halkın belli bir kesimi için bir işlev birliği oluşturmaktaydı; Yunanca da Yunanistan'da aynı görevi sürdürüyordu.[8] Başka bir deyişle buraya kadar incelediğimiz çokdillilik durumları özel durumlardır. Çağdaş devlet anlayışında, resmi bir dile sahip olmak, belli bir geçmişi paylaşmış olmak gibi (millet anlayışı) devletin yasallığını belirleyen ölçütler vardır. Bu kalıcı ölçütler 18. yüzyıldan bu yana gittikçe kuvvetlenmiştir.

Tamamlanmamış tekdillilik durumuna (tekdilliliğe yönelen dillerin işlevleri dağılır. Bu işlem tamamlandığında tekdillilik durumuna geçilmiş olunur) denk gelen çokdilliliği, gerçek çokdillikten ayırmak gerekir. Bugüne kadar birçok gerçek çokdillilik durumu incelemelere konu olmuş; bunlar araştırmacılar tarafından tanımlanmaya çalışılmıştır. Biz, belirgin özellikler gösteren Ziguinchor bölgesini seçtik. (Juillard, 1990)

Ziguinchor, Senegal'in güneyinde, Kasamans nehri boyunda, Gambiya ve Gine-Bissau'nun (Portekiz Ginesi) sınır komşusu olduğu "köşede" yer alır. Böyle bir coğrafi konum yoğun bir çokdilliliğin habercisidir. Baskın olan Diolas adlı budun (kendi öz dillerini konuşurlar), "azınlık" halklarla (Manjack veya Bainucklar) ilişki halindedirler. Bu ilişki öyle bir devlette gerçekleşmektedir ki, burada iletişim Wolof Diliyle ya da resmi dil olan Fransızcayla sağlanmaktadır.

8 Antik Yunanlıların tek dilli oldukları kabul edilir (P. Vidal-Naquet, 1981). Ancak, lehçesel özelliklerin hissedilmesine ve sitelerin Yunanca konuşulan ortamlarda bulunmasına karşın, Devlet'in (yani sitelerin) görüşü, zamanın çağdaş idealinden çok farklıydı: "Dil = millet".

Gambiyalılarla, sömürge dili olan İngilizce, Ginelilerle ise, yine sömürge dili olan Portekizce iletişimi sağlamaktadır.

Hangi şartlar altında kimin, hangi dili kullandığını öğrenmek kolay değildir. Bir anket;

• kullanılacak dilin seçimi,

• hiçbir geçerliliği olmayan savları, ayırıcı durumlar listesiyle sınırlama,

• ankete katılacak kişilerin daha çok yapmak istediklerine göre yanıtlayacak olmaları; dolayısıyla sonuçların bir tanımdan çok açık bir kullanım ilkesini yansıtması gibi sorunlar getirir. Bu nedenlerle böyle bir anket uygulansa bile, yanıtlar yönlendirilmiş olacağından sağlıklı bir sonuç alınamaz.

Anket değil de gözlem yolu seçilecekse, bu kez de "gözlem konusundaki çelişkiler" (Labov) karşımıza çıkar. Gözlemci yokken insanların dilsel tutumları nasıl gözlemlenir? Kalabalık yerlerde insanların neler yaptıkları rahatça gözlemlenebilir. Ancak yalnız oldukları zaman ya da ikili ilişkilerinde onları doğrudan gözlemlemek olanaksızdır.

C. Juillard böyle bir inceleme için şunları önerir:

• konuşuculardan kullanılmakta olan dillerin genel bir bakış açısıyla tanımını almak, açık uygulayımlar için ilkokul sonda bulunan öğrencilerden örnek bir grup seçmek,

• "Günlük" gazetelerden dil kullanımını gösterir yazılar toplamak. Sonucu sınırlandırmak için, araştırmada sorgulanan kişilerden; gün boyu kiminle, hangi dili konuştuklarını sormak. Bu şekilde onların dilsel yolu tekrar çizilebilir.

• Kalabalık bir yerde doğrudan gözlemde bulunmak: Örneğin, bir pazar yeri. Ziguinchor'daki farklı pazar yerlerinde birçok dilsel alış-verişlere tanık olunmuştur.

Ziguinchor'da en az 12 dil konuşulmaktadır. (İngilizce, Balant, Portekiz kreolü, Diola, Fransızca, Maninigue, Mandjack, Mankagne, Peul, Portekizce, Serer, Wolof). Bunlardan ikisinin (Diola ve Wolof) lehçesel değişkeleri vardır. Yapılacak en sağlam gözlemler sonucu durumdan ne kadar emin

olunsa da, buradaki konuşucuların ortaya çıkardığı işlevsel dağılım, dil kullanımını sabit bir görüntüsü değil, sadece kullanım ilkesi olabilir.

Bu görülen kullanım ilkesi, işlevsel dağılımda karşımıza üç çeşit dil olgusunu çıkarır: Toplumu belirlemeye yarayan, iletişimi sağlayan bir araç olan ve kültürden kaynaklanan dil. Buna karşı, kişisel kullanımda, araç durumunda olan bazı dillerin (örneğin kreoller), çokdillilikte belirleyici rol oynadıkları ortaya çıktı. Ziguinchor'da "yerli" Wolof dili, belirleyici dillerdeki ailelerarası kullanım özelliğini korumaya devam ederek yerlileşmekedir. Fransızca ve Wolof, okul sonrasında kızların belirgin bir biçimde Wolof'u, erkeklerinse Fransızcayı seçmesiyle katı bir yarış içine girmiştir.

Güncel yaşama değgin yapılan bir ankette uç veriler şöyledir: Bir delikanlı, erkeklerle Manding ve Diola, annesi ve kızkardeşleriyle Wolof dilinde olmak üzere güncel yaşamında üç dil kullanmaktadır.

20 yaşlarında bir genç kızın ise bildiği on dilden sekizini kullandığı gözlemlendi. Pazar yerinde yapılan araştırmalar, Peul dilinin uzlaşmada, Fransızcanın fiyatları onaylamada, Wolof dilininse pazarlık yapmada önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Konuşucular işlevsel dağılımın yarattığı çerçevede sınırlı kalmazlar. Gözlemlenmiş etkileşimler dil seçiminin koşullara bağlı olmadığını gösterir. Dil seçimi, belli bir anlamı olan ve etkileşimde belli bir alış-verişe dayanan söylem etkinliğine sahip serbest bir dağardır.

Böyle bir çokdillilik durumunda dağar, toplumsal açıdan açık olarak ele alınmalıdır. 75.000 kişilik bir şehirde ve 750.000 kişilik bir bölgede varolan dillerin çokluğu bize, Lüksemburg'daki durumdan tam anlamıyla farklı bir olayla karşı karşıya bulunduğumuzu göstermektedir.

	Lüksemburg	Kasamans
Varolan diller	birbirlerinden iyice ayırdedilebilir, kapalı döküm	lehçelerle beraber 12 dolayında, açık döküm

Dağılım	işlevleri açısından çözümlenebilir; sınırlanmış dağınık bir uygulama	Özel durumlara çok bağlı;sürekli gelişim içinde kullanım
Etkileşim	Eğitim boyutunun üstünlüğü	Kişilerarası boyutun üstünlüğü

Kasamans'ın durumu genel bir çokdillilik örneği olarak ele alınmalıdır. Lüksemburg ya da çokdilliliğin hemen hemen görülemeyecek kadar az olduğu Fransa gibi örnekler, özel tarihi gelişimlerin ürünleridirler. Bu gibi tek durumlar genelleştirilmemelidir.

IV. İşlevsel Dağılım ve Eğitim: Bir Dili Yazmak

Yazı, çağdaş ortamların işlevsel dağılımlarında çok önemli bir rol oynar. İkili konuşmaların ve sözün dili olan Lüksemburgca, yazı dili olan Almanca ve Fransızca'yla mücadele durumundadır. J. Goody (1979) yazının işlevsel ve dağınık özgüllükleri üzerinde çok geniş bir deneme yazmıştır. Eserinde, kökten ele alarak kullanım sıklığını, konuşulan ve yazılan dil arasındaki farklılıklara değinmiştir: Latince ve Yunanca modellere dayanarak kendi yazılarını oluşturmadan önce Avrupalılar Latince, Akadlar Babilce, Siriyaklar Akadca yazıyorlardı.

Çokdilliliğin doğal özyapısı böylece doğrulanmaktadır. Dil farklılıklarının, toplumsal açıdan, dilyetisi farklılıklarından başka bir şey olmadığı (ki böylece dilbilimsel farklar dağınık düzende yer aldığından, işlevsel dağılım oluşur) ölçüsüne göre, yazı gibi dilsel bir etkinliğini, kendini özgül bir dil konumuna getirmesi hiç de şaşırtıcı olmaz.

Buna karşın yazı, toplumsal ya da dilbilimsel bir etki olmadan, kendi seçtiği değişimlerle bir dili belirleyemez.

Bazı tarihi yanılgılardan kaçınmak gerek:

• Her yazı abeceli yazı değildir. Abeceli yazı İ.Ö. 8. yüzyılda Yunanistan'da ortaya çıkmıştır. Arapça ve Ermenice daha çok ünsüzlü yazılardır; Hint dilleri de hecelidir. Çin'de

"ideogram"lar kullanılır. Bu terim çok eleştirilmiştir. (Alleton, 1984)

• Basım ve yazı ayrı olarak düşünülmelidir. Basım gerçekleşene kadar yazı, ustaların bir el sanatıydı.[9]

• Yazı, eskiden özgül kullanımlara sahipti (Çivi yazısıyla yazılmış birçok belge sayılı dökümler ya da çeşitli istatistiklerdir). Devlete, topluma, tarihi koşullara bağlı içrek bir kullanımdı. Kanunların, herkesçe anlaşılabilmesi için yapılan duyurularındaki yazının dışrak kullanımı, ilk önce Yunanistan'da görülür.

İktidara ve nesnelliğe bağlı olan yazı, toplumalbir yer kazandırmakla beraber, söz kavramından her zaman uzak kalmıştır. Yazının, kulaktan kulağa dolaşan dilden daha farklı bir biçime bürünmesi işlevsel dağılımdan kaynaklanır. Yine de konuşulan dile dayanan (buradaki *dil*, Saussure'cü anlayışa göredir) yazı, daha sonra bir bölünme ve olağanlaşma süreci geçirir. Dilbilimsel tutarlılıkta bir toplumiçi nesnesi haline gelir. Yazı, dili maddeleştirir, boğumlamayı açık yapar, konuşulan dilin düzensiz ögelerini atarak kendine, destek edinebileceği bir dizge yaratır.

Fakat bu şekilde görünen dil, konuşulan dil değildir. Abeceli yazılarda bile yazılanlarla konuşulanlar aynıdır denemez.

Fransızca'nın oluşmasına katkıda bulunan metinler, özellikle edebi açıdan, yazı kullanımını dil kullanımına çok dar bir şekilde bağlar. Bu "taşra ağızları" ya da "bölgesel dil"lerin dilden atılması anlamına gelmektedir. Fakat, kısmen yapay tek bir dizge oluşması demektir (J. Du Bellay *Defense et Illustration de la langue Française* adlı eserinde, dili bir bahçeye benzeterek Fransızcaya, Latince ve Yunanca'dan alınmış dalların aşılanmasından bahseder. Latince de Yunanca'yı kullanarak aynı şeyi yapmıştır). Bu şekilde yazı, gönderimde bulunduğu kullanımları konuşma dilinden ayırır. Sonuçta, kısmen doğal, kısmen de denetlenen bu

9 E. Le Roy-Laduri, 16. yüzyılda bir kitabın değeriyle bir evin değerinin aynı olacağını umar.

dilsel tutarlılık, dili iyileştirmek ya da işlevsel uygulayıma uyum sağlamayan kullanımlarla ilgilenmek gibi birtakım kaygılar taşır.

Yazı, tüm kullanımları içermese de, Saussure'cü anlamıyla bir dil ufkunun oluşmasına neden olur. Kullanımlar arasından seçmeler yaparak, dilin kurallaşabilmesini ve dilsel gözlemlerin yazıya dökülebilmesini sağlar. Bu da, J. Cl. Milner'in belirttiği gibi, ölçütlü kuralların dilbilimsel bir temeli olduğunu anlamamıza yardımcı olur. "..... diyin, ama ..... demeyin" biçiminde bir tümce, bazı konuşucuların (dilsel yapılara göre) söylenmemesi gereken şeyleri söylediklerini gösterir. Yani birçok insan dilbilgisine göre yanlış konuşmakta.

Bu yargılar, yazının çok dillilikteki, basımın da tekdillilikteki yerini açıklamaktadır. İşlevsel dağılım dillerin değişimini ve görülebilen etkenlerin sınıflandırılmasını öngörür. Yazı, tasarladığı kurallı davranışıyla, birçok dilsel farklılığın oluşmasına ve bunların gittikçe de artmasına neden olur.

İKİNCİ BÖLÜM
DEĞİŞKENLİKTEN ÇOKDİLLİLİĞE

1953'te U. Weinreich *Language in Contact* adlı eserini yayınlar. İkidillilik üzerine yaptığı çözümlemesinde, çokdillilik ve değişkenlik konularını ele almıştır. Özellikle olumsuz aktarımlar konusunda bu eser oldukça önemlidir. Bu esere göre, az çok uyuşan veya farklı dilbilimsel dizgeler, konuşucular tarafından yüzeysel bir biçimde anlaşılabilir. Weinreich, konuşan bireylerin *farklı dizgeleri belleğe alma* yeteneklerini incelemek için, yerleşik dil dizgilerinden (Saussure'cü anlayışa göre olan dil) yola çıkmıştır.

Burada "dil ilişkisi" ve "ikidillilik" kavramlarını olabildiğince geniş anlamlarıyla ele alıyoruz. İncelememiz için bu iki dil dizgesinin ne "dil", ne "aynı" dilin lehçeleri" ne de "ağız" olması önemlidir. Ayrıca dizgeler arasındaki farkın büyük olması, biçimlerin ve birbirleriyle bağdaşmayan ögelerin çok olması, öğretim sorunların ve etkisi sonradan ortaya çıkan olumsuz aktarım sınırının büyük olması da önemsizdir. (...) Yapısal olmayan etkenler arasında bazıları, iki dili olan bireyin konuştuğu dillerle ilişkisine ve özellikle iki dili algılamasındaki yeteneğine bağlıdır.

İkidillilikle değişkenlik arasındaki ilişkiler üç noktaya dikkatimizi çeker. Kullanılan dizgenin ya da dizgilerin dilbilimi, bireyler tarafından gerçekleştirilen dilsel davranış dizgesinin ruhbilimi, dilsel farklılıkların ulamlanması.

Ruhbilim açısından, incelediklerimizden farklı bir akım, dillerin özneler için öncelikle farksız olduğu düşüncesine dayanır. Ruh çözümlemesinde özellikle Lacan (1966), dil yanlışları yapan bir kişi için dilin (konuşucuya göre, dil

yanlışlarının artık ayırıcı olmadığı) tümüyle tek parça olduğunu ileri sürdü: Her özneye göre bazen değişen bu tür bir yapı, Saussure'cü dil tanımına göre Lacan tarafından "lalangue" olarak adlandırıldı. (ç.n.: Fransızcada normal olarak la langue şeklinde yazılan dil sözcüğünü Lacan birleştirerek yazmış ve yeni bir terim üretmiştir. Bu terim bazı makalelerde yeniden bir tanımlık alarak "la lalangue" gibi, Fransızcada garip karşılanan bir biçime dönüşmüştür. Ben çevirimde bu terimi *dildili* olarak kullanacağım.)

J. Cl. Milner bu olgudan dilbilimciler için bazı sonuçlar çıkarır. Herşeyden önce konuşucu, ne gösterilebilir, ne de görülebilir bir dışsallık taşımayan *dildiline* kapılmıştır. Dildili, günlük yaşamda ortaya çıkar ama varlığını sürdüremez ve kuramsallaştırılamaz. Dilbilimcinin kuramsallaştırabileceği, ilkesel etkinlikler içeren ve içinde görülebilir veya gösterilebilir yasakların önemli rol oynadığı toplumsallaştırılmış dizgelerdir. O halde dilin doğal bir tanımı bir hayaldir. Dilbilimci bir ilke tanımlar; bunu da bilinmeyenler çerçevesinde yapar.

İlkeyi inceleme alanı içine almak dilbilimcinin, *uygulayım ilkesini* tanımlamak yerine *açık ilkeyi* savunan arılaştırıcının yerini alması demektir. *İlkeyi dizge* olarak tanımlaması gereken dilbilimcinin, bunun karşıtı olarak *ilkeyi ilke* olarak tanımlaması da, onu bir toplumbilimci yapar. Milner bütün bunlardan, bilimsel anlamda dili, toplumsal olarak incelemenin olanaksız olduğu sonucunu çıkarır.

"Bu alanda tek tutarlılık Bourdieu ve okuludur: toplumbilim bir bilimse ve dil konularıyla ilgileniyorsa, dilbilim yoktur. Fakat Bourdieu haksızsa ve dilbilim varsa, kendi konusuyla yalnızca o ilgilenir."

Biz bu sonucu, görgül konu ve bilgiye dayalı konular arasındaki fark gereğince kabul etmiyoruz. Toplumdilbilimin konusu *toplumsal açıdan ulamlanmış* oldukları takdirde, *dilsel uygulayımlardır*. Dilbilimin de konusu aynıdır. Ancak dilbilimde *dilsel uygulayımlar bağlı oldukları dizge ölçüsünde anlam taşıdıkları takdirde* bir konu oluşturabilirler.

Bu iki konu farklıdır ama birbirlerine bağlıdır. Her iki bilim dalı, aynı bilimsellikle farklı kuramsal konular oluşturarak aynı *görgül* konudan (dil) yola çıkabilirler.

Milner, dilin toplumsal açıdan incelenmesinin olanaksız olduğunu söylemiş olsa da, birçok şeyin anlaşılmasını sağlamıştır: Dil doğal bir olgu değildir. Farklı dizgesel görüş açılarının biraraya geldiği karşılıklı konuşmalar arasındaki ilişkilerle uygulayımların toplumsal ulamlanışları sayesinde oluşur. Konuşan kişi, ulamlamaları içeren bir bilinç-öncesi işlev (diller arası farklar) ile onları reddeden (dildili) bir bilinçsiz işlev arasında dengeyi kuran bir merkezdir.

I. Ferguson'dan Wald'e Kadar Çiftdillilik

1959'da Charles A. Ferguson "Diglossia" adlı bir makale yayınlar. Makalede, ortaya çıkan değişkenlerin aynı konuşucular tarafından, işlevlerine göre büyük bir farkla kullanıldığı durumların özgüllükleri ele alınmaktadır. Ferguson daha *ilk* tümcesiyle bir dilin farklı birçok kullanımından doğan işlevsel dağılıma değinir.

En aza indirgenmiş, işlevsel bir dağılım, yükselmiş bir kullanımı (Y, yüksek) inmiş bir kullanıma (A, alçak) götürür. Yazıda çiftdillilik kavramı "hazırlık" başlığı altında 4 örnekle açıklanmış: Arapça, Modern Yunanca, İsviçre Almancası, Haiti Kreolü. A, çoğul anlamda "bölgesel lehçeler", Y ise, biraradaki değişken olarak yapılandırılmış. Her dört örnekte yazının yeri, Y'yi tanımlamak için yeterli denebilecek kadar geniş.

Lüksemburg örneğini, Fransızca sözkonusu olmasa ve Almanca ile Lüksembirgca arasındaki yakınlık dikkate alınmasa, İsviçre'deki çiftdillilik ile aynı sınıfa koymak olanaklı olurdu. Ancak önemli bir noktaya burada dikkat çekilmeli. Lüksemburgca "Lüksemburg Almancası" olarak adlandırılmamıştır. Oysa bir "İsviçre Almancası" (Swyzertüütsch) vardır.

Ferguson, dört örneğinde işlevsel dağılımı tanımlar: baskınlık (Y, A'dan daha yüksek), öğretim (anadil ve doğallık

açısından A, okul açısından Y), ölçünleştirme (A için zayıf, Y için daha güçlü), sabitlik (A ve Y arasındaki ilişkinin zaman içinde az veya hiç değişmemesi), dilbilgisel yapı (Y, A'dan daha karmaşık), sözdağarı (A ve Y arasında sözcük alış-verişi) ve sesbilim (genelde eş, ama A'ya göre uyarlanmış). Ferguson daha sonra çiftdilliliği şöyle tanımlar:

"Çiftdillilik, oldukça sabit dilbilimsel bir durumdur. Böyle bir durumda, hatta dilin ilkel lehçelerinde bile, (bölgesel ölçünler ya da bir ölçün içeren) biraraya gelmiş değişkenler vardır. Bunlar gerek belli eski bir döneme, gerekse başka bir dilbilimsel topluluğa ait olmakla beraber zengin ve çeşit yüklü yazılı edebiyat bütünüyle yayılır. Aslında okulda öğrenilen ve yazılı ya da yapay sözlü iletişimlerde çoğunlukla kullanılan değişken, toplumun hiçbir kısmı tarafından olağan konuşmalar için kullanılmaz."

Bu tanım, yazarın verdiği dört örnek için uygundur. Yine de bazı eleştirilere hedef olabilir: Y'deki en derin dilbilgisel karmaşıklık A'nın en yüzeysel bilgi verilerine bağlıdır. Ayrıca, uygulama alanları görmezden gelinirse, tanım gerçekliğini tümüyle yitirmektedir. Aralarında Fishman'ın bulunduğu başka araştırmacılar, değişkenler arasındaki yakınlığı da değerlendirerek, çiftdillilik terimini yeniden ele almışlardır.

"Ferguson'un çiftdillilik terimini ortaya attığından bu yana geçen zaman içinde, bu terim sadece toplumbilimde kabul görmemiş, anlam açısından da genişlemiş ve belirlenmiştir.

Bu terim, başlangıçta, iki veya daha çok dili kendi iç iletişimlerini sağlamak için kullanan bir toplumu tanımlamak üzere kullanılmıştır. Daha sonra, toplum un içinde ayrı birçok kodlama kullanılmasının (ve zamanaşımında birinin diğerinin yerine geçmesinden çok kullanım sabitliğininin), kodlamalardan birinin işlevsel dağılımına ve diğer kodlamaya bırakılan farklı işlevlere bağlı olduğu keşfedildi. (...) Bu ayrım alışıldığı gibi iki yönde gerçekleşiyordu. Bir Y dili din, eğitim-öğretim, kültürün diğer alanlar için; bir A dili de güncel konular, ev, aile ve elsanatları gibi alanlar için kullanılıyordu. (1961, s. 87)

Toplumdilbilimcilerin, dengesiz ikidillilik durumlarını çiftdillilik olarak adlandırma eğilimleri üzücüdür. Ferguson, "hemen hemen iki ayrı dil durumuna gelmedikçe, aynı dile ait değişkenlerin ulamlanabilmesi" konusundaki sorunları inceleme fırsatı sağlamıştır. Bu ayrımla hangi dilin daha güçlü olduğu bulunabilir. Ama değişkenlar arasındaki yakınlık dereceleri kaybedilir.

Açıkçası Ferguson çok özgül bir inceleme yapmayı öne sürmektedir. Fishman da, ayırcı olmayan dil / lehçe / değişken karşıtlığını incelemek için Weinreich'a dayanabilir. O halde, Paraguay'da (Fishman, 1969 J. Rubin'e göre) Y'nin İspanyolca, A'nın da Guarani olduğu durumu, çiftdillilik olarak adlandırmakta hiçbir sakınca yoktur.

Kısaca, Fishman'ın tanımına göre (bu akımın bibliyografyası için bkz. Boyer, 1991) olan çiftdillilik kavramı kullanılarak yapılan dilbilim araştırmalarıyla, bu terime daha özgül bir anlam verilerek yapılan evrensel araştırmalar arasında göreceli bir ayrıma tanık oluruz. Örneğin, Bickerton (1975), Y yerine bir "uçdil", A yerine de bir "tabandil" terimini kullanır. Uç ve taban diller arasında artan ya da azalan kullanımları karşılamak üzere "ortadil" terimini geliştirmiştir.

1986'da Paul Wald, köktenci bir bakış açısıyla, Ferguson'un terimine gerçek anlamını kazandırmıştır. Wald'e göre, çiftdillik durumunda Y ve A dizgelerinin nesnel yakınlığı, toplum üyelerinin yakınlık dizgesini tanıması olgusundan daha az önem taşır. Bu nedenle, dilsel durumlardaki etkin işlevlerin hareketini, sınıflama sorunundan önce ele alır. Toplum üyelerinin kullanmaya gerek duydukları dilsel ürünler, çokdilliliğin özünü oluşturur. Wald bunu iki bilişsel seçim olarak adlandırır:

Gerek Y'yi dilin bir değişkeni olarak görmek (A değişkenlerinin ilkesel idealini gösterdiği takdirde özel bir değişkendir)

Gerek Y ve A'yı farklı diller olarak görmek. Bu aralarına bir sınır koyma sorununu getirecektir.

"Y (değişkeni) çiftdillilik durumunda, toplum çekirdeğinin tüm dilsel uygulayımlarındaki farkı ve dilsel değerleri

ölçmeye yarayan bir biçemdir. Bu, Weber'ci ideal dil tiplemesi, işleviyle, yerel kullanımı kendi içinden atar (...) ve değişkenliğini sınırlayan dilden (belki de bütün dilden) ayrılır.

Çiftdillilik olgusunun (...) dili yalıtma kaygısı (...) dil farklılıklarının artmasına (değişkenler) ve dilsel uygulayımların sınırlandırılması konusundaki araştırmaların gittikçe daha fazla yapılmasına neden olur.

"Bu durumda çokdillilik, Y ve A değişkenlerinin sınırlandırılmasıyla ve Y değişkeninin donup kalmasıyla, hem bir bütünlük hem de bir ayrım anlamına gelmektedir ki; bu da, bu terimin çelişkili bir terim olması demektir (Wald, 1986, 54-53).

Dilsel davranış açısından bakıldığında, diller arasındaki nesnel yakınlık biraz önem taşır ve tipolojik olarak çiftdillilik denemeyecek bir durum, çiftdillilik özellikleri taşıyabilir.

Romalılar örneğinde olduğu gibi, Latince ve Eski Yunanca arasındaki ilişkide böyle bir çiftdillilik hareketi sözkonusudur: Latince'ye göre Eski Yunanca, dilin ideal bir tipidir ve Y değişkeni olarak önemli bir yer tutmaktadır. Ancak baskınlık açısından durum tam tersinedir. Latince her türlü işlevde zorunludur ve Y'den üstündür. Fakat bu işlevsel dağılım, dilsel davranış gelişimi açısından çokdillilik olgusunun dışında kalmaktadır. Tipolojik olarak, bu durum bir çiftdillilik değildir. Çünkü konuşuculara göre, Yunanca ve Latince arasındaki fark hiçbir zaman belirsizlik taşımamıştır. Tersine farklar açık ve belirgindir.

Wald, Orta Afrika Cumhuriyeti'nde bulunan Bangui'deki Yakoma dilini araştırmıştır. OAC'nde ortak bir dil olan Sango vardır. Başlangıçta bu dil, Yakomadan türetilerek pidjinleşmiş, zamanla da halkın anadiline dönüşmüş bir iletişim aracıydı. Ülkenin bağımsızlığı ile birlikte, ölçünleşme, çağdaşlaşma ve yazılı dil üretimi gereğince gelişmeye başlamıştır. Bu olguda, değişkenlik, lehçeleşme ya da işlevsel farklılaşma sözkonusu değildir. Yani Sango dilinde, bir çiftdillilik davranışının birimlerini, sadece Fransızcanın etkisi altında olduğunda, Y değişkeninin yapıcılığı nedeniyle gör-

mek olanaklıdır. Bu açıdan bakılırsa, Sango ve Yakoma arasındaki ilişkinin yalnızca köktenbilimsel olduğu farkedilir.

Ancak, Sangolardan ayrı yaşayan Yakomalar için dil ayrılması sorunsuz geçse de, Banguili Yakomalar için aynı dil olayı farklı sonuçlar verecektir. Şehir yaşamında birtopluluk oluşturmaya devam eden Banguili Yakomalar, "temel Yakoma" ya da "Yakomanın Sangosu" biçiminde adlandırılacak olan bir değişkeni, güncel kullanımlarında "gerçek Yakomaya" tercih edeceklerdir. Gerçek Yakoma böylece, biçimsel durumlarda ve geleneksel alanlarda kullanılır. Kısaca, yazılı dil kullanımının yokluğuna karşın, "gerçek Yakoma" Banguililer için, Sangonun bir Y değişkeni olarak belirir. Yakomalar kendi aralarında kapalı kalamadıkları andan itibaren (örneğin, bu durum, Sango Yakoması olmayan konuşucuları kapsarsa), Yakoma'daki çiftdillilik ilişkisi ayırıcılık niteliğini kaybeder ve oluşum aşamasındaki Y değişkeni olarak "milli Sango"ya karışan "Yakomaların Sangosu", diğerleri gibi, yerel bir değişken kalır.

Wald başka bir yazısında (1990), aynı yargıların, OAC'nin en azından belli bir kesiminde kullanılan Fransızcaya da uygulanabileceğini gösterir. Böyle bir duruma bağlı olarak yapılan bir deney sonucu, konuşucuların Fransızca kullanımını, çiftdillilik anlayışı içinde "iyi" Fransızca'yla geliştirdiklerini, ya da tam tersine, serbestlik işlevinde ve basit bir iletişim aracı olarak kullandıklarını anlatır.

Çiftdillilik, "bir veya iki dil" sorununun toplumsal açıdan belirlenemediği bir durumdur. Bazı konuşucular, diğerlerinin tek olarak kabul ettikleri iki dili kullandıklarını iddia ederken, hepsi beraber iki dili duruma bağlı olarak uygulayıma geçirmektedirler.

Orta Afrika'daki çiftdillilikte bir dil diğerini gizleyebilir. Gerçek Yakoma dili, Sango diline göre, Y yerine yükselebilir. Fakat, toplumsal yere Yakomadan daha çabuk ulaşan Sango, Yakoma-Sango çiftdilliliğini yerli Yakomalılara ırıdirgeyerek, kendine burada bağımsız bir Y değişkeni hazırlar. Aynı olgu, yerel Latinceden toplumsal oluşumla tek dile dönüşen roman

dillerinde de görülür. Fakat, tüm aynı nesnel farklılıklara karşın Arapça'da buna benzer bir devrim gerçekleşmemiştir.

Çiftdillilik durumları ve bilişsel seçimlerin toplumsal dağılımları belli bir tanımı etkilemektedir. Bir sözcenin anlamı, Y ve A arasındaki bütünlük ya da ayrım çerçevesinde ele alınırsa, büyük farklar karşımıza çıkabilir. Bütünlük durumunda, dilbilimsel tanım Y ve A'yı beraber içermek zorundadır. İkincisindeyse, Y'yi A'nın tanımından çıkarması ve birbirlerine geçen dilsel birimleri alıntı ya da geçişme olarak tanımlaması gerekir (bkz. Bölüm 3). Başka bir deyişle Y ile ilgisi olmayan yerli uygulayımlardan doğan A'nın gizilgücüne dayanmalıdır.

Sonuçta, iki farklı dilbilimsel tanım var olacaktır. Oysa, toplulukların dilsel gelişimleri, dağılımlarıyla doğru orantılıdır. Yani, dilbilimsel özgüllükleri olmasa bile, dil olaylarının toplumsal ulamları, dilsel gelişimi dağılımları sayesinde gerçekleştirirler.

Dilbilimsel değişimler bazen aşamalı (ülkelerarası ilişkiler) bazen de anidir (Bir dizgeden diğerine sürekli bir geçiş olmadığında). Bu açık çelişki, bir değişimin dizgeler birliğinde zamana ihtiyacı olduğu ve dağılımların biçimleniş olgusunun kaybolabileceği düşünülürse çözümlenebilir. Ayrıca bir çiftdillilik durumunda bir dizgenin (Y ve A) diğer dizgeyi (Y ve A farkları) kapsadığı da düşünülmelidir.

II. Dilin Kuruluş Boyutu: Fransız Devrimi Boyunca Fransızca ve Taşra Ağızları

Çiftdillilik, iki değişken ve aynı zamanda işlevlerin uygulayımlarına göre değişen iki seçim içeren toplumsal konuşmaların sınırlı ve oldukça sabit bir durumudur. Eğer, herhangi bir dilsel durum sabitleşmiyorsa, dillerin toplumsal bir ayrımı ya da ortak bir değişken dizgesinde A ve Y'nin yayılıyor olması durumu sözkonusudur.

17. yüzyılla devrim zamanı arasında (Asselin ve

McLaughlin, 1981), Fransa ve Kanada'daki Fransızcayla taşra ağzı arasında bulunan ilişkide, bu iki gücüllük, aynı dilbilimsel topluluk itibariyle gerçekleşti.

• Devrim sırasında, Rahip Grégoir, 1794'te Konvansiyon'a sunulan "Taşra ağzını yok etmenin ve Fransız dilini evrenselleştirmenin gerekliliği ve yolları" adlı kitabında, ülkesinden, "Babil Kulesi"ymiş gibi söz eder ve bir dilden "30 ayrı taşra ağzı" yapıldığını, bunun da "30 ayrı ülke" oluşturduğunu iddia eder.

• Aynı eser, büyük bir olasılıkla dönemin getirdiği görüşler nedeniyle, Yeni Fransa'da (Kanada) Fransızcanın daha "saf ve aksansız" bir şekilde konuşulduğunu ileri sürmektedir.

• Oysa, yeteri derecede zengin verilere göre, 17. yüzyılda Quebec'e göç eden insanların ne aynı tip oldukları, ne de Fransa'nın İle-de-France bölgesinden geldikleri söylenebilir. Onlar, ulaştıkları yerlerde dağıldılar, belli bir eğitim görmediler ve Fransız yönetimiyle bir ilişkileri olmadı. Bu konudaki daha geniş açıklamalar F. Brunot'nun *Histoire de la langue Française* adlı geniş yapıtından alınabilir. Savların arasından en geçerlisi, bir birleşme olmadığını ileri süren savdır. Fransız ve Quebec dilleri arasında kendi kendine oluşan birleşim sırrı, ancak aynı durum, bir çiftdillilik davranışı çerçevesinde, farklı yargılara konu olduğunda çözülebilir.

Quebec'te farklı "konuşma biçimleri", yapay ve yazılı değişkenlerinin yanlış yayılımıyla, bir dilin değişkeni olarak algılanmış. Yazılı Fransızca, yaşam koşullarını az etkileyen bir Y değişkeni olarak görünüyor. Fakat, Fransa'da yazılı dil bir Y değişkeni değildir. Saray Fransızcası, şehir Fransızcası ya da İle-de-France Fransızcası'yla aynı ulamdadır; taşra ağızları da ayrı diller olarak ulamlandırılmıştır.

Asselin ve McLaughin, zamanın bilimadamlarının hep aynı görüşte olmadığına dikkat çekerler. Barrère, diğerleri kadar tanınmış bir yazısında, Konvansiyon'un karşısında taşra ağızlarını Fransızca değilmiş gibi ele almaya karşı çıkar. Ancak "bölgesel diller" üzerinde kovuşturmasına devam eder (Bask, Breton, Alman, İtalyan). Grégoire'ın dayandığı

nokta, Barrère'inkinin tersine milliyetçi açı değilidr. O, evrensel yaklaşmıştır: Ona göre, dilleri birbirlerinden ayıran tipolojik sınıflandırma değil, gelişim dereceleridir. Savunduğu ise, taşra ağzı yerine Fransızcayı kullanmak değil, taşra ağızlarının Fransızcaya doğru gelişimlerini sağlamaktır.

Aralarındaki farklı yaklaşımlara rağmen Barrère, Grégoire ve çağdaşları, "modern" ya da Saussure'cü tanımdan çok uzak bir dil anlayışına sahiptiler. Fakat, ele aldıkları metinlerle kanıtladıkları ulamlar çok gerçekçidir: Taşra ağızlarının farklı bir dil olarak ulamlanmasına değgin *toplumsal bir olgu*, insanlar arasındaki anlaşmayı azaltır, hattâ yok bile edebilir. Bazı dilsel sapmaların değişken olarak ele alınmasına neden olan geçiş kuralları dilin toplumsal bir yer kazanmasını engeller ve bir sözcenin başka bir dile yine sözce olarak ulamlanması, karşılıklı anlaşma işleminde aksaklıklara neden olur. Çünkü ulamlama, ortak dilbilgisi çerçevesinde, dile kazandırılabilir sözcelerin üretiminde frenleme görevi de üstlenmiştir. İki değişkenin farklı dillere dayanarak yapılan ulamı, bu değişkenlerin dilbilimsel tanımlarında karşıtlıklar bulunmasına neden olur. Dilsel yenilikler, farkların iki dil arasında oluşturduğu simgesel engel önünde durakalır.

III. Kreoller

C. Hagège, *L'Hommede Parole* adlı başyapıtında bulunan bir bölümü "Kreol Laboratuarı" olarak adlandırdı. Çünkü, kreoller, sabit olmayan dilbilimsel dengenin koşullarında, dilbilimsel hızlı değişimlere uyum sağlarlar. Böylece, canlı bir biçimde dillerin doğuşu gözlemlenebildi.

Kreol terimi, toplumsal açıdan, herhangi bir Avrupa diliyle ilişkide bulunduktan sonra, yerli halk tarafından, oluşum sürecini tamamlayamadan uygulanan diller olarak tanımlanır. Bu tanımıyla,kreolün oluşumunu bu biçimde hikâyeleştirebiliriz:

1. Aşama: Yabancı dille konuşan bir A grubu, bir B duru-

munda, kendi diliyle iletişim kurmayı dener. Bu değişimler düzenliyse, işlevselliği aza indirgenmiş bir dil ortaya çıkar. Sözdağarı fakir, biçimbilgisi ve sözdizimi basit olan bu bile Pidjin veya Sabir adı verilir.

2. Aşama: A ve B arasındaki ilişkiler yoğunlaşırsa Pidjin karmaşıklaşır. Eğer, A, birbirlerinden belki de uzak olan B_1, B_2, vb. gruplarla aynı biçimleri kullanırsa, Pidjin iletişim dili haline gelir. Bu aşamadaki mantık, bu tür bir değişkene bir görünürlük kazandırır. Bu görünürlük 1. aşamada yoktur.

2. Tekrar Aşaması: Daha önce iletişim dili durumunda olan A dili yayılımındaki önceliği kaybeder ve A' sicili B ile birçok şekilde birleşerek A'_1, A'_2 gibi değişkenlerin doğmasını sağlar.

3. Aşama: Bir A' değişkeni, bir B durumunda, C alt kümesinin "anadili" yerine geçer. İşlevler bütünü oluşmasa da (çokdillilik savına göre), artık C olarak adlandırılabilecek A değişkeni bir kreol olacaktır. (Bu durumda 3. aşama dekreolleşme ya da doğuş aşaması olarak adlandıralabilir.)

4. Aşama: Dil bütünlüğü içinde C, bir değişken olarak ele alınabilir. (A ile çiftdillilik açısından ilişkisini sürdürse bile). Bu durumda C karmaşıklaşır ve kreol konumundan çıkar.

Bu çizem, kreollerin gerçek gelişimini yansıtmamaktadır. Buna karşın, çokdillilik olayında olduğu gibi dilsel bir davranış değeri taşımaktadır.

Toplumsal olarak, 2. aşamadaki bir değişken Pidjin, 4. Aşamadaki bir değşiken de kreol adını alır. Bilimsel sınıflandırmalar ve toplumsal sınıflandırmalar arasında dizgesel bir sapma vardır:

Aşama	Dilbilimsel sınıflandırma	Dilbilimsel davranış	İşlev	Toplumsal sonuç
1. aşama	Pidjin	Basitleşme	Fırsat olduğunda yabancılarla ilişkiler	hiç
2. aşama	iletimsel	Sabitleşme, karmaşıklaşmaya doğru başlangıç	Düzenli ilişkiler	Pidjin

2. tekrar aşaması	Çiftdillilik durumunda, toplum içi yeniden uyarlamalar		
3. aşama	kreol	karmaşıklaşma	Doğuş
4. aşama	Dil	tamamlanmış karmaşıklaşma	Tamamlanmış Kreoller doğuş

Buradaki basitleşme ya da karmaşıklaşma kavramları dilbilimde nesnel basitlik ya da karmaşıklık ölçütleriyle ilgili değildir. Konuşucuların, yok olacak ya da birbirlerinin yerini alacak karmaşık birimleri seçmelerine bağlıdır. Burada da, toplumsal sınıflandırmalar, tam anlamıyla dilbilimsel olgulardan daha önemlidir.

Bu durumların dilsel davranışlarını, C. de Feral'in (1989) tanımları doğrultusunca, Kamerun'daki Pidjin İngilizcesi örneğinde inceleyeceğiz.

Batı Afrika'da, dilbilimciler tarafından WAPE (Western African Pidgin English), konuşucular tarafından da "Broken English" olarak adlandırılan, İngilizceden doğmuş bir iletişim aracı yerleşmiştir. Bu dilin, dilbilgisi açısından (sözlük açısından değil) Portekiz kökenli Kriolo dili ile bir yakınlığı olmalıdır.

Bu ülkelerin bir çoğunda, eski İngiliz sömürgelerinde sözkonusu olan bir olguyla dilsel seçimler yönlendirilmiştir. Buralarda İngilizcenin resmi bir konumu vardır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Kamerun'un büyük bir çoğunluğu (batı kesimi) Fransız yönetimi ve zayıf bir kesimi (doğu ve sahil şeridi) İngiliz yönetimi altına girdiğinden, eski bir Alman sömürgesi olan bu ülke için aynı durum geçerli değildir.

Böylece aynı ülkede, konuşulduğu bölgeye göre konumu değişen ve bütün konuşucuların gözünde farklı olan bir dil göze çarpar. Bu dil Limbe bölgesinde kreolleşmiş, Fransız-bölgesinde ise özerkleşmiştir (Eskiden Victoria adını taşıyan Limbe bölgesindeki bu dil, Batı Kamerun'da çiftdillilik durumuna geçer: *tok pidgin* "pidjin konuşmak", *tok grammar* "İngilizce konuşmak").

Hatta Fransızca kökenli sözcüklerin kısaltılması, hece yerlerinin değiştirilmesi sonucu bir argo bile türemiştir

(*pantalon* yerine pan, *mère* yerine *re'me*).

Dilbilimsel olarak Pidjin İngilizcesi, İngilizceden çok uzaklaşmıştır.

Coğrafi açıdan doğuş sınırlı bir alanda gerçekleşmiştir, ama karmaşıklaşma süreci oldukça ilerlemiştir. Bazı kökenbilimsel birimler tanınmakla beraber, yapı tümüyle özgüldür. *Birkaç örnek verelim:*

Pidjin: *A don'kom'ya fo'tu'mun 'djesno* (Fransızca konuşan eğitimsiz bir Yaundeli)

Kökenbilimsel yazımı: I done come here for two month just now.

İngilizce çevirisi: I come here two months ago.

"Don" ögesini de kapsayan görünürdeki dizge Pidjinde son derece gelişmiştir. *For* ilgecinden doğan *fo* ögesinin oldukça ilginç bir dağılımı vardır.

Eğitim görmüş, İngilizce konuşan bir gencin aşağıdaki sözcesinde, İngilizcenin Pidjine girmesinin ne kadar zor olduğu görülmektedir:

Everybody we i'bi *concerned*, dat is di'pipol we .... di *relatives of di'man* we i'don day, 'al, dem kom 'gada fo di kompon we dem *get to kray* diday.

Çevirisi: İlgilenen herkes, yani .... olan insanlar, ölen adamın yakınları, hepsi arazide toplanmak üzere gelecekler ve burada ölü için ağlayacaklar.

İngilizceden yapıldığı belli olan alıntıları koyu yazarak belirttik. Dilsel dünyadaki en uygun koşullar altında bile, bu tür alıntılara dayanan "ikili dizge", ölçünlü İngilizceninkinden çok uzaktır.

Dilsel davranış yaklaşımının, tipolojik yaklaşımdan tercih edildiği görülmektedir. Doğuş (dilin, toplumun anadili olarak uyarlanması) ve yerlileşme (basit, sabit ama açık bir kullanım) arasında bir fark görmek yararlıdır. Tipolojik yaklaşımda bu iki terim karıştırılmaktadır. Kamerun'daki Pidjin, coğrafi açıdan çok sınırlı bir alanda doğmuş, ama çok daha geniş bir biçimde yerlileşmiştir.

IV. Ortakdillilik ve Değişkenlik

Çiftdillilik değişkenliğin iç sınırıdır. Değişen bütün "dil"lerde, özelliği olan bir değişken (Y) "bir" dil olarak ortaya çıkabilir. Bu, diğer uzak değişkenlerin (A) bir dil olarak belirlenmesini olanaklı kılar ve iletişimde kullanılan değişkenlerin konumunu belirsizleştirir. Dillerin toplumsal ayırımı sorun oluşturuyorsa, farklı bilişsel seçimler toplumdaki kişilere bırakılır. Çiftdillilik hareketine göre, Y ve A arasındaki fark, konuşucuların uygulayımlarına göre sıfırlanabilir.

Renée Balibar başka bir olaya dikkat çeker (1985): Bir dil kendisinin diğer dillerden farklı olduğunu gösteremez ve aralarındaki ilişkiyi tanımlayamazsa, varlığını sürdüremez. Balibar, bir dilin üzerinde, farklılıkların öne sürülmesiyle oluşan ilişkiler ağına "ortakdillilik" adını vermektedir.

Günümüz Fransızcası, yazılı olan ilk belge "Serment de Strasbourg" yazıtında (Bu yazıtta Fransızca olduğu söylenebilecek veriler bulunmaktadır. Yazıtın tarihi 14 Şubat 842'dir) "roman" ve "germen" dilleri arasındaki farkın temeli üzerine kurulmuştur. Fransızca ve Latince (ve Eski Yunanca) arasında yaşanmış ortakdillilik, bugün İngilizcenin bu dile girmesine benzemektedir. Başka türlü, Fransız Dili savunucularının İngilizce fobisini ya da ufak yazım sorunlarına dört elle sarılıp bunlara çözüm aramaları anlaşılmazdı. Bütün bu olaylar, dizge olan dil için önemsiz yankılar gibi görünse de, dil ayırımında hassas bir sınırdır.

Tanımlayıcı dilbilim, toplumsal sınıflandırmaya zıt düşer. Dilbilimci dilsel üretimlerin anlaşılabilirliği üzerinde çalışır. Toplumbilimciyse, dilsel uygulayımları sınıflandırabilmek için, algılanabilir farkları ortaya koyar.

İnsan dilindeki genel değişkenlik bu durumda, iki yönde çözümlenebilir: Toplum içindeki anlaşılabilir dilsel biçimleri değişken olarak ele alması gereken bir dilbilim ve dil soru-

nunu yalnızca söylem boyutunda toplumsal ulamlar içinde ele alması gereken bir toplumbilim.

Toplumbilimsel açıdan, işlevsel dağılımın yerini gidimli düzenin almasına karşın, dilbilimin, işlevsel dağılım kavramlarını incelemeye yönelmesi hiç de şaşırtıcı olmayacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DİLBİLİM VE DEĞİŞKENCİ BİÇİM

Değişkenci biçim, dilbilime değişkenlik kavramını getirir. Kavramın getirdikleri, görgül gözlemlerin yerinin ve öneminin incelenmesini gerektirmektedir.

Dilbilim, anlam taşıyan biçimler dizgesini tanımlar. 50'li yıllarda L. Bloomfield, gerçekliği kanıtlanmış sözceler bütününe göre dilbilimsel tanımlar oluşturma teklifini ortaya atmıştır. Bu, Chomsky ve Harris'in şiddetli tepkilerine neden olmuştur.

• Sözcelerin dışında öncelikle aralarındaki anlam ilişkisini tanımlamak gerekir. Etken ve edilgen tümceler arasında, ele alınması gereken bir yakınlık vardır. (Harris)

• Dilsel bütünlük, yorumlanabilir bir sözceler bütünü değildir. Yalnızca bu bütünlük değil, bu toplam da incelemelerde göz önünde bulundurulmalıdır. (Chomsky)

• Her dilde, birçok anlamlama içermesine karşın, farklı şekilde tanımlanması gereken belirsiz sözceler vardır. (Chomsky)

Bu şekilde Chomsky, dilbilimin konusuna farklı bir yön kazandırır: Dil, konuşucunun edinci olarak düşünülmelidir. Artık, dilbilim kuramı, olanaklı sayıdaki sözceler bütününün doğmasını sağlayan "üretici bir biçim" olarak anılacaktır. Dilbilim konusu konuşucuların sezgisiyle oluşur. Üretilen sözceler konuşucular tarafından, biçimin yüklediği yapıyla kabul edilirse, bu biçim artık doğrulanmıştır.[10]

10 Milner'in Factum Grammaticae (dilbilgisellik olayı) olarak adlandırdığı bir yargının bu tür olabilirliği oldukça önemlidir.

Değişkenci dilbilim, edincin gözlemlenebilirliği sonucunu ortaya çıkmıştır. Üretici dilbilimciler,tümce çerçevesinde çalışırlar[11] ve doğuştan konuşmaya yönelik dilbilim edincinin, ortak edincin göstergesi olduğunu kabul ederler.

• Konuşucuların, bir *uygulayım ilkeleri* (yetenek) dışında, dilin toplumsal kimliğine bağlı *ilke* tasarımları vardır. Dilsel yargı yeteneğe değil bir tasarıma geçiş sağlar.

• Öne sürülen biçimler, sadece dilbilimcinin değişkenine öncelik sağlayarak değişkeni küçültmekle kalmaz; bu şekilde, savlara göre bu dilsel farklılıkların kabul edilmesi de güçleşebilir. Kısaca gözlem dikkate alınan sava göre değişir.

Değişen uygulayımlar karşısında, konuşucuların edinçlerini kullanıp kullanamayacakları kesinlik taşımaz. Değişkenciler üretimsel felsefeyi kabul ederler, ama değişkenliğin edince uygulanışı ve görgül gözlem sorunlarına dikkat çekerler.

I. Değişkenci Biçim

1. Büyük Alış-Veriş Merkezlerinde Bir Anket- New York'ta, 1966'da, R sesinin söylemini inceleyen Labov'un zengin ama basit araştırmasından yola çıkalım:

New York İngilizcesinde r bazen söylenir, bazen söylenmez. Klasik dilbilim terimleriyle /r/ ses biriminin iki ses değişkeni vardır. [r] ve [ø].[12] Serbest değişkenlerden bahsederken "birinin diğerine oranla daha dudaksıl olduğunu ve bunun tümüyle rastlantı sonucu olduğunu" (Labov tarafın-

11 Üretici dilbilgicilerin kullandığı tümce çerçevesi hemen hemen sadece yazıda rastlanabilen bir sözce çeşididir. Dilin sözlü dönemleri oldukça farklıdır (Blanche-Benveniste ve Jeanjean, 1987).

12 "Ø" simgesi gerçekleşmeyen bir gerçekleşimi göstermek üzere kullanılmıştır. Dilbilimde, dilsel bir yokluk ya da eksiklik de bir gerçekleşim olarak ele alınır.

dan, Hubbel'den yapılan bir alıntı) kabul ediyoruz. Çalışmaların sonucunda ortaya çıkan istatistik, yaygın bir görüş olmakla beraber, söylenişte kaybolan [r]nin halkın alttabakasını belirlediği görüşünü çürütmüştür.

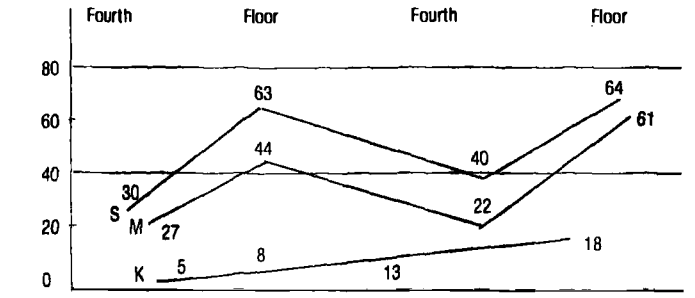
Labov, başka bir soruna daha değinir: Büyük bir alışveriş merkezinde, herhangi bir reyonun hangi katta olduğunu sorarak *fourth floor* cevabının verilmesini sağlar. Daha sonra verilen yanıtı anlamazlıktan gelerek yanıtın yinelemini sağlar. Farklı üç alış-veriş merkezinde uyguladığı anket sonucu, toplumsal ortamları da birbirlerinden ayırabiliriz.[13]

Bu 3 merkez sırasıyla şunlardır: Saks (lüks mağaza), Macy's (Lüks ama fazla pahalı olmayan bir mağaza) ve Klein's (ucuz bir halk mağazası). Bunları S+, M=, K- olarak göstereceğiz.

Bu anketi Labov'un kendisi, orta sınıf giysileri içinde, üniversiteyi bitirmiş görünen, doğuştan New Jerseyli bir kişinin R söylemiyle gerçekleştirdi. 6.5 saat süren ankette, 264 özne sorgulanmış ve verilen yanıtlar yazılı olarak kaydedilmiştir. Labov, ayrıca her görevlinin bulunduğu mağazayı, görev kat ve reyonunu, cinsiyetini, tahmini yaşını (5 yıla denk gelen çizgilerle), görevini (reyon şefi, satıcı, kasiyer, depocu...), ırkını, bölgesel ya da yabancı gelen konuşma özelliklerini de not etmiştir.

Sonuçlardan çıkarılan bir çizelgenin çözümlenmesi, bu tür bir gözlemin karmaşıklığını ortaya koyar.

13 Toplumsal açıdan ilginç olan bu nokta değişkenlik çerçevesini aşmaktadır. Her üç mağazada çalışan insanlar, aynı toplumsal katmandan geldikleri halde, içinde çalıştıkları yere bağlı olarak dilsel konumlarını değiştirmektedir. Başka bir deyişle, bir biçemin uygulanması çevreye de bağlıdır. Bu noktayla, gözlem yöntemi uygulanmadan yapılan istatistiklerde, niçin "serbest değişke" sonucuna ulaşıldığı açıklanmaktadır.

Her dört yanıtta, mağazalardaki (r_1) oranları (S= Saks, M= Maky's, K= Klein's)

1. Toplumdilbilimsel bir değişken (/r/) birçok değere sahip olabilir (r_0 = [ø] veya r_1 = [r]).

2. Toplumdilbilimsel değişken istatistik açısından koşullandırılmıştır. Açıklayıcı değişkenler, r_0 ve r_1 oranlarının dizgesel ve tutarlı bir değişkenini ortaya çıkarır. Sayılar r_1'in her durumdaki gerçekleşme oranını göstermektedir.

3. Açıklayıcı değişkenler, iç değişken (dilbilimsel bağlam) ve dış değişken (toplumsal durum) olarak ikiye ayrılırlar. Bunlardan sadece iç değişken algılanır: *Fourth floor* yanıtındaki iki /r/'nin durumu, /r/'yi r_0 ya da r_1 olarak söyleme eğilimi, son ünsüz (floor) ya da ünsüz öncesi (fourth) olmasıyla değişecektir. Her türlü durumda r_1'in oranı, sözcük sonundaysa daha da artacaktır.

	İlk yanıt			İkinci yanıt		
	Fourth	Floor	Sapma*	Fourth	Floor	Sapma
K-	5	8	+%60	13	18	+%40
M=	27	44	+% 60	22	61	+%180
S+	30	63	+%110	40	64	+%60

* sapmalar yuvarlak rakam olarak alınmıştır.

4. İki dış değişken vardır. Birisi, çizelge üzerinde görülebilen, saygınlık, müşteri tipi ve fiyatlarla belirlenen toplumsal katmanlaşma; yani mağazadır. İkincisi ise çok daha saklıdır ama önemli olduğu gözlenir.

	Fourth			Floor		
	ilk yanıt	2. yanıt	Sapma	ilk yanıt	2. yanıt	Sapma
K-	5	13	+160	8	18	+%130
M=	27	22	-%20	44	61	+%40
S+	30	40	+%30	63	64	%0

Yinelem yanıtının sonucu açıktır: İkinci yanıt birincisine oranla daha fazla r_1 içermektedir. Labov, bağlamsal biçim ve dilbilimüstü özenden bahseder. Değişkenciliğin önemli bir katkısı sözkonusudur. Bağlamsal biçim, dağılımın, konuşucuya ait bir özyapı olarak ele alınmasını engeller. Mağazalardaki biçimsel etki ve toplumsal saygınlık arasındaki anlam rastlantısı, bunun dışında, konuşucuları duruma bağlı olarak edilgin biçimde dilsel seçimlerini belirlemediklerini, bunun yerine edinçlerinin etkin bir şekilde değişkenlere uyum sağladıklarını göstermektedir.

2. Değişkenci Dilbilim- Büyük alış-veriş merkezlerinde yapılan bu anket, değişkenci yöntemin esasını sergilemektedir.

1. *Toplumbilimsel* değişken birçok gerçekleşim içeren eş bir olgudur.

2. Bu gerçekleşimler *istatistiklerle* bir gözlem bütünü içinde araştırılmıştır. Gözlem, ayırıcı açıklayıcı değişkenlerin tanımını ve bir gözlem stratejisini gerektirir.

3. Açıklayıcı iç değişkenler, farklı gerçekleşimleri güçlendirebilen ya da zayıflatabilen dilbilimsel ögelerdir.

4. Dış değişkenler sırasıyla ikiye ayrılır: *toplumsal değişkenler*ve *biçimsel değişkenler.*

Bu yöntem, D. Sankoff'un "değişken kural" adını verdiği bilgi işlem izlencesi sayesinde mükemmelleşmiştir. Bu iz-

lence, teknikleriyle, açıklayıcı her değişkene bir numara verir. Böylece, değişkenliğin özyapısını ortaya koymak ve etkileşimde uyum sağladığı koşulları incelemek üzere, iç de olsa dış da olsa, her türlü değişkenden yararlanır.

Bu yöntem, iç değişkenlerce, serbest diye yanlış adlandırılan değişke koşullarının dilbilimsel dizgesini incelemeyi sağlar. Değişkenliğin bu iç yapısını yakalayabilmek için, yine değişkenliğin kaynağı olan dış değişkenlerin etkisini de ölçmek gerekir. İncelenmiş tüm değişkenlikler ele alınsa bile, serbest değişkenliğin yerine konulamayacak bir bağlı değişken kalır. Bu değişkenliğin sabit bir istatistik değeri vardır.

Değişkenlik için, dilbilimsel bir sav, üretici dilbilgisine benzer ama, iki kural ulamı vardır: Tüm konuşucuların ayak uydurduğu ulamsal kurallar; iç ve dış etkenlerin etkisiyle olabilen, yapıları kullanarak yaptıkları birçok gerçekleşim arasında, gücül bir seçim olan değişken kurallar. Değişkenlik açık bir olgudur; ancak toplum içinde ne kişileri ne de durumları farklı sınıflara ayırır. Bu sürerlik, değişkenlerin toplumsal bir yaklaşım olabileceğini gösterir.

3. Toplumsal Değişkenlerin Tipoloji ve Biçim Aşamalandırması- Saussure'e ve *Genel Dilbilim Dersleri*'ne göre, dil bir kurumdur. Ancak, bilimsel yönü nedeniyle zorunlu olarak doğaldır. Değişimciler için bu doğal yön dillerin aşamalandırılmasında bir sınır oluşturmaktadır: Yerli kullanım (Bu terimi dilsel toplumbilimindeki karşılığından farklı bir anlamda kullandık). Sözkonusu olan gözlemcinin yaratacağı çelişkidir. İnsanlar gözlemlenmedikleri zaman, nasıl konuşurlar? Böyle bir sorunun yanıtını bulmak için gözlemci dilbilimüstü bir çalışma yapmak durumundadır. O halde bu bir gözlem yöntemi sorunudur ve önemli olan konuşucunun sezgileriyle ortaya koyduğu yerli dildir.

Dilsel üretimlerin incelenmesi yetersizdir. Anlamanın da araştırılması gerekir. Oysa, konuşuculara yöneltilen bütün sorgulamalar, dilbilimüstü anlayışın en uç noktasını açığa çıkarır. Ama bu, ulamsla kuralları ilgilendirir, değişken ku-

ralları etkilemez: Konuşucunun bilinçli dilsel üretimleri, dikkate aldığı dilsel biçime bağlıdır.

Gözlemlenmiş uygulayımların düzenliliği ve yerli kullanımları dolaylı olarak yakalayabilme olasılığı, yerli dilsel üretimleri yanlış algılamayı engeller. Tabiî ki, (Milner'in Factum Grammaticae'sine göre) konuşucu yanılabilir; bir sözcenin bir defa onaylanmış olması dile (Saussure'e göre) ait olduğunu belirlemez. Fakat, tanıklık edebilecek bu belgeler, değişkenliğin tutarlı bir dizgesince, toplumsal ve dilsel açıdan kontrol edildiği andan itibaren, göz ardı edilemezler. Eğer bir konuşucu herhangi bir dilsel biçimi kullanmadığını iddia ediyor veya bu biçimi kabul etmiyor, ardından da aynı biçimi kullanıyor ve farkında olmadan bu biçimi kabul ediyorsa, ilkelerde yer almasa da bu biçim, konuşucunun yerli dile yatkınlığından kaynaklanıyordur: Yerli ilke tam anlamıyla eksiksiz olmayan bir dilsel yeteneğin (konuşan kişinin dönüşlü bilgisi) ortaya çıkışıdır. Bunun çarpıcı bir örneğini J. Boutet, bir ilkokulun birinci sınıfında öğretmenin söylediği bir tümcede yakalamış: *On dit pas "pas" sans "ne".* (Fransızcada olumsuzluk "ne..... pas" dil birimleri ile yapılır. Bu iki birimin, dilbilgisi gereğince her zaman birlikte kullanılması gerekir. Sınıftaki öğretmen bunu vurgulamak isterken, kurduğu tümcede "ne" birimini kullanmamış).

Daha derin yapılan anketlerde, görünebilen ses kayıt aletiyle uzun söyleşiler oluşturulmuştur. Bunu yaparken ortaya atılan savın temelinde "tasarlanan çeşitli sözce biçimlerinin söze dikkat edilerek tek bir boyutta sıralanması ve böylece bilinen sözcelerle, en küçük dilsel çiftlerin kutuplarını içeren bir bütün oluşturulması" yatar. Sorun A biçimini toplamaktır. Toplanabilmiş biçim, başlangıç olarak, gözlemlenebilir biçimdir. A biçimiyle beraber diğerleri sırasıyla:

A ailesel biçim
B gözlemlenebiir biçim
C bir metnin okunması
D sözcük listesi
E "en küçük çiftler" listesi (öm. tr. hâlâ/hala)

Labov 5 yaklaşım kullanmıştır. A1= söyleşi dışı (söyleşinin başında üçlü bir sohbet ya da söyleşi bittikten sonra kayıt devam ederken yapılan konuşmalar); A2= söyleşiye katılan kişi başka insanlarla konuşurken (çocuklarla ya da telefonda konuşurken); A3= konu dışı konuşmalar; A4= Geleneksel şiirler ya da çocuk şiirleri; A5= Bir anlamda özel sorular. Labov bu sonuncu yaklaşım için şöyle bir soru kullanmış: "Bugüne kadar, başınıza hiç gerçekten öleceğinizi, kendi kendinize "Tamam, bu sefer işim bitti" dediğiniz bir durum geldi mi?" Başka yaklaşımlar da kullanılabilir. Söyleşilen kişiden, şu ya da bu sesi söylerken dilinin durumuna dikkat edilmesi istenirse, söylemin biçimi çok daha ailesel olacaktır.

Değişkenlik us işlevinde de incelenebilir. Belli bir metin, farklı kişilere verilir. Metnin sonuç yargısı soru-yanıt tekniğiyle elde edilir. Örneğin, "bu kişinin aşağıdaki mesleklere uygun olabileceğini düşünüyor musunuz?" gibi bir soruyla beraber bir meslekler listesi sorgulanan kişiye verilir. Böylece toplumsal "değerlendirme" derecesi de belirlenir (Değişkenliğin bilinçaltı veya bilinçli bulguları ortaya çıkar).

Toplumbilimsel değişkenlerin bir tipolojisi yapılabilir. Bir değişkenin artışı sözkonusuysa, onun tamamlayıcı değişkeninde bir iniş vardır. Sabit değişkenler ya da dizgesel değişkenliği olmayan değişkenlere rastlamak olanaksızdır.

• Verilen bir değişken, *biçemsel değişkenlik* işlevi içinde artış ya da iniş durumunu gösterebilir.

• Bir değişken, *toplumsal katmanlar* işlevinde artış ya da iniş gösterebilir. Genellikle, biçimlerin aşamalandırılması aynı şekilde değişir. Fakat istisnalar da vardır. Biçemlerin aşamalandırılması ilkeyi belirler. Eğer ilke toplumun üst tabakalarına hitap ediyorsa, bunu genelleştirmek doğru olmaz.

• Toplumdilbilimsel bir değişken, toplumsal açıdan algılanmış olabilir, toplum yargılarını etkileyebilir ya da bunun tam tersi olabilir. Biçemsel ve toplumsal aşamalandırmalar arasında farklılık olursa, toplumsal algı birini veya diğerini izler.

II. Değişkenlik ve Değişim

Değişkenci yöntem, yenilik etkisi altında, dilbilimsel değişimlerin geçici bir dönemde birarada varlığını sürdürmüş değişkenlikler sınamasına olanak sağlar. Bu tür değişkenlikler, lehçelerden bağımsız, varolan değişkenlerin biçemsel ve toplumsal dağılımları nedeniyle oluşmuştur. Konuşucuların yaşı gibi dış bir değişke nedeniyle, belli bir zaman içindeki incelemeler değişime uğrar: Bu değişken çerçevesinde yapılan değişke aşamalandırması, konuşucular değişkenlik sınırını korudukları takdirde, değişkenin gelişimi konusunda iyi ipuçları getirecektir.

Bu sonuçlar tahmini sonuçlardır ve zaman boyutu içindeki karşılaştırmalarla doğrulanmaktadır. Bazı değişkeler, konuşucunun yaşıyla ilgili olabilir. İnsan yaşlandıkça bunları daha fazla kullanabilir ya da tümüyle kullanmaktan vazgeçebilir. New York'taki r söyleyişi konusunda 1963-64 yıllar arasında yapılan anket, yaşça 40'ını aşmış insanların r_1'i söylemek için fazla zorlanmadıklarını ortaya koymuştur. Buna karşın, 18-40 yaş grubu, toplumsal sınıfları ne olursa olsun r_0 ile r_1 arasındaki farkı gözetmeye çalışmaktaydı. Bir de toplumsal sınıf ortalaması sözkonusu: r_1'i söyleyen gençlerin (8-17 yaş) % 16'sı alt tabakadan gelmekte; % 89'u ise şehirli. Ancak 40 yaşın üstündekilerde toplum katmanlarına dikkat edilmeden çıkarılan oran hemen hemen gençlerin bu yukarıda verdiğimiz oranlarıyla aynıdır. O halde iki sonuç çıkarmak olanaklıdır.

1. İnceleme alanına giren 18 yaş dolayındaki gençler, kullanımda çok ender bir değişke olan r_1'i toplumsal bir değere sahip olması nedeniyle kullanmaktadırlar.

2. r_1 söyleyişi 40 yıldan daha fazla bir zamandan beri oluşmuşsa, 1840-45'li yıllarda bir değer kazanmış demektir.Daha önce, yani 18. yüzyılda r_0 asil söyleyiş olarak bir değişkeydi.

Toplumdilbilimsel değişkenlik ikiye ayrılabilir:

• *oturmuş değişkinlik*, yaşın bir etkisi yoktur.

• *dilbilimsel değişim*, genç insanların sık kullandığı, gelişme aşamasındaki değişkeler ve yaşça ileri konuşucuların kullandığı yok olma aşamasındaki değişkeler.

Dilbilimsel değişimlerde, üst değişimleri (yüksek tabakanın yaydığı kullanım) ile alt değişimleri (tersine, alt tabakanın yaydığı kullanımlar) birbirinden ayırmak gerek.

Uygulama alıştırması olarak, P. Encrevé'nin (1988) önemli bir çalışması olan, Fransızcadaki ulamalar konusunu aldık. Bu çalışmayı tümüyle doğrulayamıyoruz, çünkü dilbilimsel açıdan çalışmasının gelişimi bizim görüşlerimiz dışındadır.

Fransızcadaki ulama, konuşucuların genellikle bilinçli olarak yaptıkları değişken bir olgudur. Bu bilincin büyük bir kısmı doğal olarak uygulayımlar sonucu kazanılmıştır. Ulamayı gerektiren iç değişkenler iki çeşittir. Birincisi sesbilimseldir. Fransızcada heceleme ünsüz (üz) ve ünlüler (üü) arasında düzenli bir sıra izler. Bir sözcük üz+üü+üz biçiminde sona eriyor ve ünsüz ile başlayan sözcüğün önüne geliyorsa, birincinin son ünsüzü okunmaz: üz+üü+(üz) üz... Bu sözcüğü izleyen bir ünlü varsa, bir önceki ünsüzlü hece kurma eğilimi gösterir: [üz+üü]+[üz üü] Bu da ulamayı gerektiren bir olgudur.

İkincisi ise sözdizimseldir. Ulamsal kurallara dayanan bazı sözdizimler ulamayı gerektirir. Örneğin bir tanımlık ya da iyelik sıfatından sonra gelen sözcük (*les amis*) ya da kişi adılı ve onu izleyen eylem arasında (*on a, ils ont, ils aiment...*) ulama vardır. Bu toplumdilbilimsel değişkeni sınırlayabilmek için, öncelikle istatistiklere giren, kesinlik kazanmış değişkenleri dilbilim açısından tanımlamak gerekir.

Olguyu belirlemekle, ulamların genel biçimde ve öğrenim görmüş insanlar tarafından daha sık kullanıldığını görürüz (ayırıcı toplumsal sınıf, toplumsal ekonomiden çok öğrenim durumuna bağlıdır). Tarihi veriler, ulamsal alanların bir kısıtlamaya gittiğini iddia etseler de, değişim açısından ulama daha çok oturmuş, sabit bir değişkenden kaynaklanır.

Daha önce değişkenci biçimi öğretmiş olduğumdan, akla ilk gelen örneğin "les haricots" olduunu belirlemiştim. Burada ulama kesilmekte. Bu bir dış olguya, h'nin soluklu olmasına bağlıdır. Bu değişkenliği, genel ulama kurallarıyla karıştırmamak gerekir. Çünkü tümüyle başka bir değişkendir.

Ulama konusu bu kadarla bitmez. "Olağan" biçiminde, bir heceden sonra bir hece daha oluşturur. "ils ont eu" tümcesi "il-zon-tü" biçiminde ayrılmalıdır. Çünkü genel olarak, bağlanma sonucu ulama oluşur. Ama, bu tümcede bağlanma gerçekleşmeden bir ulama görülür: "il-zont-eu". Bu değişkede daha farklı özyapılar vardır.

- yalnızca istemli ulamalar içerir.
- öğretilen aksana bağlıdır.
- gelişme göstermektedir.
- önemsiz olmasına karşın, ulanacak ünsüz, ardından gelen ünsüzün önünde yazıyla da gösterilir. (qu'ils aient-tvoté)
- üst tabakadan gelen değişim, açıklık ilkesine ters düşer.

Fransızca'daki ulama olgusu ve bağlanma ile ilişkileri, değişke olgusunun karmaşıklığını ve değişkenlik biçiminin bunları tanımlamak için çektiği güçlükleri görmemizi sağlar.

III. Değişkencilik ve Çokdillilik: Almaşıklık ve Alıntılar

Değişkenlik, çokdilliliği inceleme konusunda da yararlıdır. Bu alandaki temel çalışma S. Poplack tarafndan yapılmıştır. New York'taki Porto Rikolular üzerinde yaptığı araştırması, Weinreich'ın çalışmalarından farklılık gösterir: Weinreich, varolan dilleri ayrı tutmaya çalışan bireyin bu konudaki yapabilirliği sorununu dile getirirken, Poplack bu ayrımı tanımazlıktan gelen bir toplumun çelişkili yapabilirliği üzerinde durmaktadır.

New Yorklu Porto Rikolular, kendi aralarında İngilizce ve İspanyolca karışımı bir dil konuşurlar. Bu karışım her iki

dilin tümceleriyle bir yapı kazanmıştır. Bir dilden diğerine geçiş hiçbir dilsel belirti göstermez. buna karşın, her iki dil bazı durumlarda birbirlerinden çok belli bir şekilde ayrılırlar: Poplack'ın makalesine "Sometimes I'll start a sentence in Spanish y termino en espanol" adını vermesi bu nedendendir (1980).

İki noktaya dikkat çekelim: asıl sorun sözdizimindedir (değişkenliğin sesbilimde yerini bulmuş olmasına karşın); bu olgu yerli kullanım ölçüsünde olduğu takdirde, dile (Saussure'e göre) dayanır. Biçimler, pidjin ya da kreoller için sorun yaratır.[14]

Düzensiz görünen bu dil karışımından hareketle, Poplack, sav olarak kabul edilebilecek basit bir altküme düzeni oluşturur. Zamanın dilbilgicileri de bu dili hemen hemen aynı ulama göre biçimlemişlerdir: sıfat, tanımlık, eylem, özne gibi kavramlar, İngilizcede olduğu kadar İspanyolcada da uygulanabilir kavramlardır.

Bu ulamlarla, her iki dilden kaynaklanan dil ürünlerini karşılaştırarak bazı kurallar ortaya çıkarılabilir (yüzeysel dilbilgisi) ve iki dilbilgisinin ne zaman bağdaştığı söylenebilir.

Örneğin, İngilizcede tanımlığın, İspanyolcada olduğu gibi isimden önce geldiği belirlenir. Bu noktada dilbilgisi uyuşmuştur. Buna karşın, sıfat, İngilizcede tanımlıkla ismin arasına girer ama, İspanyolcada isimden sonra gelir. Burada bir uyuşma yoktur.

Almaşıklık, konuşma zincirinde dilbilgilerinin tam olarak uyuştuğu noktada gerçekleşir. Ama, uyuşmadığı noktalarda bu durumun gerçekleşmesi olanaksızdır. Poplack (1988) bulduğu bütün sonuçları, birçok oturmuş ikidillilik durumunda kantılayabilmiştir.

Bu savı doğrulamak için, konuşucuların bir almaşığı kul-

14 Daniel Véronique (1991) dillerarası değişkenlik olaylarının, pidjin-kreol-dil gelişiminin, tarihsel klasik biçimini nasıl etkilediğini göstermektedir: Değişkencilik sürekliliğe öncelik tanır.

lanıp kullanmadıklarını anlamak üzere, onlarla konuşmak gerekir. Olanaklı bir geçişme hiçbir zaman zorunlu değildir. Duruma bağlı olarak incelenmesi gereken bir olgudur.

1. Toplanmış verilerin kullanım, yani doğal bağlamdaki dil
2. Ayırıcı tüm verilerin çözümlenmesi (sadece kuramsal verilerin değil)
3. Oluşan bilgilerden seçimler yapılması

gibi üç madde altında toplayabileceğimiz bu işlemlerin yapılması gerekir.

Doğal ya da az incelenebilir (Labov'un A, B ulamaları gibi) dilsel bütün içerisinde, bu tür bir karşıtlığın yapılıp yapılmadığı araştırılabilir. Böylece dilbilgisi dışında başka dilsel uyumlar bulunabilir.

Biçim kavramını dışlamak mı gerekir? Almaşıklık (sözdizimi değişiklikleri) ve alıntı (sözcük olarak) terimleri arasında bir ayrım yaparsak, bu konuda bir kapı aralayabiliriz. Örneğin, Kanadalı bir Fransızca konuşucusu, Fransızca sözdizimini değiştirmeden birçok İngilizce sözcüğü kullanabilmektedir. Bu dil değişimlerinden öte sözcüklerin daha önemli olduğunu düşündürebilir. Bu durumda zorlama yoktur, çünkü düzenli bir geçişme yoktur. Daha çok "basit alıntılar" sözkonusudur. O halde, diğer örneklerde basit alıntıların sözkonusu olmadığı nasıl gösterilebilir?

Poplack, verdiği birçok örnek dışında, aralarında daha az bağdaşan dilleri incelemiştir: Fin / İngiliz ve Tamil / İngilizce[15] dillerinden oluşan karışık sözceler. Önce Tamil Dili üzerinde yoğunlaşalım. Bu dil özne-nesne-eylem (ÖNE) sıralamasına sahip bir dildir. İngilizce (ÖEN) ve Tamil Dili (ÖNE) arasında aslında bir bağdaşma sözkonusu olamaz. Oysa, İngilizceden 136 nesne Tamil Dilinie girmiştir ve % 96'sı eylem öncesi yer almaktadır.

Tamil Dilinde isimler çekimlidir. Bu özelliğiyle geçişme ve

15 Bu ilişkiler Kanada'ya, özellikle Güney Hindistan ve Finlandiya'dan gelen göçmen topluluklarıyla gözlemlenmiştir.

alıntılar arasında bir ölçüt yaratır. Alıntı sözcüklerin belirtili nesne eki alması beklenir. İngilizce sözcüklerin % 29'u bu eki almakta; ama Tamilce sözcüklerin ancak % 54'ünde bu durum görülür. Ayrıca Tamilce sözcükler adıl da olabildikleri halde, İngliizce sözcükler sadece isim işlevi görmektedirler. Tamilce sözcükleri ele alacak olursak, ancak % 39'unun bu ad durum ekini aldığını görürüz. Aynı olgu, yönelme ad durum eki için de geçerlidir. Üstelik, eklemeli dillerde, bazı alıntı sözcükler çekimsizdir (örneğin, Rusça'da *metro* ve *kino* sözcükleri). Alıntı hakkındaki varsayım doğrulanmış görünmektedir.

Dil ilişkileri, hedef dilde sabit bir sözcükleşme oluşturmayan bir alıntı gerektirir. Yerleşmiş alıntılar ve basit alıntılar arasındaki fark, kuralların belirlediklerinden daha çoktur. Basit alıntı, söylem ve dilbilim arasındaki sınırdadır: Dilbilimci, dilsel toplumbilimin sorunu olan bu farka fazla değinmez. Toplumsal açıdan İngilizce olarak ulamlanmış Tamilcenin dilbilimsel işlevi, bu konuda daha birçok kanıt sağlayabilir.

Burada, önemsiz görünen, ama konumuzun esası olan bir olguya tekrar rastladık: Dil (Saussure'e göre) toplumsal tanımıyla çakışmamaktadır.

IV. Değişkenlik, Sözdizim ve Anlambilim: Değişkenlikten Söyleme Kadar

Almaşıklık ve alıntılarla gerçekleşen yerli kullanımlarda değişken kurallar vardır. D. Sankoff ve S. Mainville tarafından biçimsel bir dilbilim modeli ortaya atılmıştır (1986). Bu model, "bağlamdan ayrı bir dilbilgisidir". Yani, tümce birimlerinin sıralamasına göre açıklamalar içerir. Bu dilbilgisinde, dillerin birbirlerine bağlı uygulayımları (dil burada yine Saussure'ün tanımına göredir) doğrudan, iki sözdizimi arasındaki seçimin oluşturduğu değişkenlikten kaynaklanan almaşıkların uygulayımıdır.

Bunun, iki dil arasında bir seçim olması biçimsel bir açı-

dan ayırıcı değildir. Tek dillilik uygulamalarıyla, geçişmeli konuşmanın çiftdillilik durumuna dönüşmesi toplumsal bir olgudur. Bir A kuralına B'ye oranla daha fazla eğilim gösterilmesi, A dilinin sözdağarının daha ağır bastığı anlamına gelir ki, bu da, bir dış değişken olarak ele alınabilir (Bu tür bir sözcük toplumsal açıdan A diline ait kabul edilir). Sözdizimiyle sözdağarı arasındaki karşılıklı değişkenlere basit alıntı diyebiliriz.

O halde, iki durumla karşı karşıyayız:

• Dil, A dilinden bir kuralın etkisi altındadır. Kullanılan sözcük, toplumsal olarak B dilinde ulamlanmış ise, basit bir alıntıdır.

• Dil, her iki dilbilgisiyle bağdaşabilir. Sözcük gereksinimini her iki dilin sözdağarından karşılayabilir. Dilbilgisi açısından, bu durumda geçişme ve alıntı arasında bir fark görülmez.

Yerli topluluklar için dil karışımının toplumsimgesel konumuna göre durum çok daha farklıdır. O halde, *akışkan geçişme* ve *açık geçişme* gibi bir ayrım yapmamız gerekir. Akışkan geçişme, New York'taki Porto Rikoluların durumunda olduğu gibi, mantık sıralamasına göre bir işaret dizgesinin eksikliği anlamına gelen ya da doğrudan dilsel değişime dayanan ve yazıyı etkileyen bir durumdur. Almaşıklık ve alıntı tarafından eşit biçimde etkilenme anlamına gelen açık geçişme kavramı, "dil kodu"nu farklı biçimde şekillendirir: Ottawa'da İngilizcenin zaman zaman Fransızcaya dönüştüğü anları örnek verebiliriz.

Bir etkileşimin baskın çerçevesi, farksız dilbilimsel seçimler sözkonusu olsa da, değişkenliğin koşullarını etkiler. Burada hem ruhsal hem de toplumsal bir bakış açısıyla, bilişsel bir seçim ve kuralcı bir çift kaynak (tamamen saf A ve B dilleri) biçemsel değişkenliği ortaya çıkarır. O halde, dil kodunun seçimi, değişkenci yöntemin ortaya koyduğuyla aynı anlama gelmektedir. Ancak bu kavramla beraber şunlarda dikkate alınmalıdır: Dilsel seçim açıklanması gereken bir değişken, dil kodunun seçimi ise, bir yorumlama aracıdır.

Tamilce ve İngilizce arasındaki dil ilişkisi bu görüşü doğrulamaktadır. Basit alıntıların, adıllar değil de, çoğunlukla isimler olması, kullanım sıklığından kaynaklanır. Daha açık bir deyişle bunun sebebi, dillerin toplumsal görünüşlerinin daha çok "anlamlı, tam sözcüklere" öncelik tanıması (isimler ve daha az oranla sıfat ve eylemler) ve bağlaç ya da tamamlayıcı dil birimlerinin (tanımlık, ilgeç, adıl, sonek, vb.) sözdiziminde kendiliğinden uyum sağlıyor olmasıdır.

Uygun veriler kavramı, isimlerle adıllar arasında bir ayrım yapıldığını göstermektedir. Tamil Dilinde bir eylem seçimi, beraberinde Tamil Dilinin konumuna bağlı bir tamamlayıcı sorunu getirdiğinden, sözkonusu olan "anlamlı, tam bir sözcük ise, sözcük seçimi gerçekleşebilir. Adıl, dilbilim boyutundan kaynaklanan dilsel bir parçadır. Alıntı yoluyla geçenbir iim ise, geçtiği dilde işlemeye devam etmekle birlikte, toplumsal açıdan kaynaklandığı dile aitliğini sürdürebilir.

Be değişkenliği bur kuram ya da bir yöntem olarak ele almak ve aralarındaki ilişki sorununu ortaya koymaktır.

Sesbilimde, bu sorun oldukça kolay çözümlenir: farklı şekilde seslendirilen aynı sözcüklerin değişkenlik dizgesi kolaylıkla incelenebilir. Buna karşın, sözdizimi boyutuna çıkıldığında artık bir aynılıktan bahsetmek olanaksızlaşır. Çünkü, anlam, olabilecek herşey arasında, belirsiz bir şekilde biçimlenmektedir.

Sesbilimde, değişkenliğin bu derece kolaylıkla sınırlanmasını sağlayan, ses seçimindeki dengedir. İki dil kodunda farklı biçimde görünen aynı ulamlar ölçüsünde bu yöntem, kolayca geçişme koduna girebilmektedir. Alıntılar sözkonusu ise, bu bahsedilen sözdizimi için geçerli olsa da, sözcüklerin kendileri için değildir. Örneğin İngilizcede *Square* sözcüğü "kare" anlamına glemektedir. Düzdeğişmece yoluyla "meydan" anlamını da yüklenmiştir. Ancak Fransızcaya geçen bu sözcüğün bu anlamlarla hiçbir ilgisi yoktur; "küçük park" demektir. Bu "eşanlamlıların" anlamlarını ayırmak isteyen dilin hareketidir.

Sesbilim alanından çıkıldığı anda, iki komşu biçiminin

birbirine denk olduğunu ileri sürmek, bu durumda çok zordur. Sıfat ve isim arasındaki bir bağlaç çok daha ciddi bir ilişki ortaya koyabilir. Fransızcadaki "ne ..... pas" olumsuzluğu sadece "pas" karşısında bir anlam farkına sahip olabilir. Yine Fransızcadaki basit ve bileşik geçmiş zamanların ikisi de tamamlanmış geçmiş değere sahip birer değişke olarak ele alınabilir.

Bütün bunlar değişkenci kuramı açıklamak için yeterli değildir. Hiçbir durumda ne konuşucuların tümü tarafından kusursuz bir şekilde kullanılan tek bir dilbilgisi görülebilir, ne de konuşucunun bireysel olarak, karşısında bulunduğu biçimlere tarafsız kaldığı düşünülebilir. Ancak, değişkenci yöntem bugüne kadar yaptığı araştırmaların başarılarını, aynı olgu üzerindeki farklı değişkenlere borçludur. Bunu yapması sözdizim boyutunda oldukça güçtür ve anlambilim boyutunda kuşkusuz olanaksızdır. Bu nedenle değişkenci yöntem çoğunlukla ses boyutunda çalışmıştır. Birçok konuşucu, kendi edimlerine uyarak, değişken kurallar ortaya koyar. Konuşucular, sesbilimdeki dilsel gerçekleşmelerde bir denge bulunduğu halde, sözdizim ve anlambilimde, farklı kurallar (geçişmeler), farklı değişkenler üretmektedirler.

Bu nokta 1977'den beri bir tartışma konusudur. Verilen örnekler, Fransızca ve İngilizcedeki adıllar veya eylemlerdir. Fransızcada belirsiz kişi adılı "on" ile ifade edilebilir. Fakat, aynı zamanda "tu" veya "vous" belirli kişi adıllara da aynı işlev için kullanılabilir. S. Laberge, tezini, bu olguyu değişkenci bir yöntemle inceleyerek hazırlamıştır. Böylece değişkeleri "on", "tu", "vous" biçimindeki toplumdilbilimsel bir değişken olan "belirsiz kişi adıllarını" tanımlamaya çalışmıştır.

Bu yaklaşım, iç koşulların (bağlam, *tu* veya *vous* beirli kişi adıllarının bağlamdaki yokluğu...) ve "yaş" değişkesiyle ilgili olarak ortaya çıkan değişimin izlerini gözler önüne sermektedir.

Laberge'in bu yaklaşımı, B. Lavandera tarafından reddedilir. Lavandera, bu üçü arasında (ya da *tu* ve *vous* kendi

aralarında gruplanırsa, ikisi arasında) herhangi bir ileti olmadığını ileri sürmüş, dolayısıyla bunun, toplumdilbilimsel bir değişke olmadığını söylemiştir (1977). W. Labov da, istatistik dağılımlarının ilginç olmadığını eklemiştir: Asıl önemli olan, nedeni gizli kalmış bu seçimleri aydınlatmak ve yapılarını incelemektir.

Aynı ikilemi, Kanada'nın Quebec bölgesinde konuşulan Fransızcada, yardımcı eylemlerin kullanımında tekrar görebiliriz. Fransa'daki Fransızcada kişisiz eylemler *être* eylemi ile çekildiği halde, Quebec'teki Fransızcada *avoir* eylemi ile çekilebilir. G. Sankoff ve P. Thiibault'un değişkenci incelemesi (1977), anlambilimsel bir dengenin, yerli dil kullanımı dengeli olduğu takdirde var olabileceğini vurgular. Blanche-Benveniste'in (bkz. Boulet, 1986) çok daha klasik bir çözümlemesi bir farka dikkat çeker: Ona göre, yardımcı eylemler, kural dışı kullanıldıkları zaman bir anlam farkı getirmekteydiler.

S. Poplack, bir incelemesinde (1990) Fransızca konuşma dilindeki istek kipinin şimdiki zamanı üzerinde çok özenli bir çalışma yapmıştır. Ottawa'da toplam 240 saatlik sohbetler sırasında biraraya gelen verilerin sonucu şaşırtıcıdır: Toplum genel olarak bu kipin kaybolmakta olduğu kanısını taşımaktadır, ama yine de kipin kullanımına, şaşırtıcı yoğunlukta çok yer vermişlerdir. Ancak, kipin kullanımı, kendisinden önce gelen eyleme bağlıdır. Aynı şekilde Fransa'da da yapılan araştırmalar karşılaştırılabilir sonuçlar vermiştir.

Bu tür bir çalışmayı sadece sözlü olarak yapmak olanaklıdır. Böylece bilimsel değişken şu şekilde belirlenebilir.

- istek kipi gerektiren bağlamlar
- istek kipi alan belirli eylemler

Poplack, çalışmasını "que" bağlacıyla kurulmuş yan tümceciklerle sınırlı tutmuştur. Bu bağlaç Fransızca'da istek kipini gerektiren bir bağlaçtır. İç değişkenler arasında, istek kipinden önce yer alan eylemlerin sınıflandırmasına önem vermiştir. Sonuçlar çok açıktır:

• İstek kipinin kullanımı hiçbir şekilde ulamlandırılamamaktadır. Ancak kullanım sıklığı yeterli olanlar hakkında bir şey ileri sürmek olanaklıdır. Çok az sayıdaki eylemlerden sonra istek kipi gelmektedir. Bunlar da sadece dört kez kullanılmıştır.

• Çok tanınan ve biçembilimsel olarak kökü değişen eylemler daha sık kullanılmaktadır. Az rastlanılan eylemlerde durum tam tersinedir.

• İstek kipinden önce gelen eylemler belirleyici iç değişken konumundaysa, yakın anlamlı eylemler, farklı kullanım sıklıkları göstermektedirler. Örneğin, Fransızca'daki "tercih etmek" ve "daha çok sevmek" eylemleri yakın anlamlıdır ve ikisi de istek kipinin kullanımını dilbilgisinde gerekli görür. Araştırmanın sonucu, birinci eylemin hemen hemen her zaman istek kipiyle beraber kullanıldığı, ikincisinde ise durumun tam ters olduğudur. İstek, duygu ve düşünce bildiren eylemler arasında bir gruplama yapılabilir. Ama bunun dışında kesin bir ulam oluşturulması olanaksızdır: İstek bildiren eylemler her zaman bu kipe gereksinim duymaktadır. Duygu eylemlerinde bu durum daha ender görülür; düşünce eylemlerinde ise durum tam tersinedir.

• İstek kipinin kullanımı dış değişkenler arasında toplumsal katman ve dilbilimüstü bakış işleviyle çakışır.

Bu durumda istek kipi, toplumdilbilimsel bir sözdizimi değişkeni haline gelir. Böylece de değişkenci yöntem, bu değişkenin tam anlamıyla anlambilimsel bir değeri olmadığını ileri sürebilir: Bildirme kipiyle istek kipi arasında, yerli sözlü uygulayımlar sözkonusu ise, hiçbir ayrılık yoktur.

Değişkenci dilbilim bütün bunlara karşı bu olumsuz sonuçlardan etkilenmemiştir. S. Poplack ve S. Tagliamonte, aşağı yukarı 19. yüzyılın ortalarından bu yana Dominik Cumhuriyeti'nde bulunan bir grup zencinin konuştuğu İngilizce üzerinde bir inceleme yapmışlardır. Bu incelemeyle, grubun konuştuğu İngilizcenin, bugünkü ölçünlü Amerikan İngilizcesine çok yakın olduğu, ama buna karşın günümüz zenci İngilizcesinden çok uzak olduğu kanıtlanmıştır. Yani,

sanılanın aksine, zenci İngilizcesinin beyaz İngilizcesinden farklılaşması, Afrikalılaşmadan kaynaklanmamaktadır. Başka türlü, 19. yüzyıldan beri tümüyle kapalı ve İspanyolca konuşulan bir ortamda, halen ölçünlü bir İngilizce konuşuluyor olması açıklanamaz.

Kısaca değişkenci yöntemin işi, farklı eylem imlerine yüklenebilir anlamları olumlu biçimde yerleştirmek ve imler, iki farklı şekilde ortaya çıkmışsa, aralarındaki değeri, dağılım yardımıyla belirlemektir.

Bir anlamda, tôplumdilbilimsel değişkenler, anlamlı kullanımların başladığı noktadan sonra biter:

• Konuşucu bir tek şeyi anlatmak için, birçok biçim arasından bir seçim yapabiliyorsa, değişkenci yöntem ve kuram, uyuşmaya başlar.

• Konuşucu birçok biçim arasından bir seçim yaptığında bunların birbirlerine denk olup olmadığı bilinmiyor ve bu seçimler toplanan verilerle uyuşuyorsa, değişkenci dilbilim farklı savların görgül sonuçlarını araştırabilir.

• Konuşucular birbirine bağlı dil dizgelerini kullanıyorlarsa, değişkenci yöntem bir dil savını dizge planında (ortak yerli kullanımın istatistik özellikleri) geçerli kılar.Ancak dilbilimsel açıdan dikkate alınması gereken bireysel söylemlerin, anlamlı uygulayımlarını göz ardı etmemek gerekir.

Değişkenci dilbilimine de değinerek, diller ve değişkenlik konularının da böylece sonuna geldik. Şimdi de doğal olarak, Saussure'cü dil anlayışıyla çerçevelenmiş dilyetisi uygulamasına, yani söylem konusuna geçiyoruz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TOPLUMSAL BİR ETKİNLİK OLARAK DİL

Biçimsel ve toplumsal değişkenler nedeniyle, konuşucuların sürekli bir dilbilimsel düzen değişikliğine eğilimleri vardır. Bu sürekliliği incelemek, bir anlam bilimsel denge (göndergesel dengeye karşıt olarak) üzerine kurulu dilbilimsel değişkenleri ve yeterli kullanım sıklığını belirlemek için, değişkenleri kaba hatlarıyla var saymak gerekir. Tutarlı bir istatistik oluşturmak için belirli bir kesinlik oluşturulmalı.

"Yaşayan söz"[16] içinde dil dizgesinin nasıl olduğuyla ilgilenen dilbilimciler, değişkenlik olgusunu da dikkate almak zorundadırlar. Ama aynı zamanda gerçek bağlamında tekil sözceleri de incelemek durumundadırlar. Ancak bunu istatistikler doğrultusunda gerçekleştiremezler. Fransızcadaki belirtisiz özne bu konuda iyi bir örnektir. Kullanıldığı bağlamdan ayrı ele alındığında, belirtili öznenin, belirtisiz özneyle karışması işten bile değildir. Bunlar birbirlerinin yerine kullanılabilir. Hatta aynı tümcede dilbilgisi açısından eş, anlam açısından da belirtili ya da belirtisiz özellikleri taşıyabilirler. Bu "göndergesel denge"dir, ama anlam dengesi de-

16 Bu terim Bakhtine'e göre Boutet tarafından kullanılmış. Örneklerimizi ve yorumlarımızın esasını, B. Lavandera'yı eleştiren bu çalışmadan esinlenerek aldık. Yaşayan sözü inceleyen dilbilime biz "sözcelemenin dilbilimi" adını veriyoruz. "Sözceleme" terimi birçok olguyu tanımlayabilir: İki önemli eğilim görülür: 1. Uygulayımcılıktan ve dilsel felsefeden yola çıkarak, yorumlamaları ve edimbilimsel etkileri çözümler (Austin, Searle, Ducrot). 2. Durumla sözce arasındaki ilişkilerle ilgilenir: Biz, sözcelemeyi bu son anlamıyla ele alıyoruz.

gildir. Karşıdaki kişinin algısına bağlı olarak yapılan dil göndergesi belirtili ya da belirtisiz olabilir: "Yaşamda başarılı olmak için çalışmalı, kararlı olmalı ve azmetmelisin. Yoksa hiçbir şey yapamazsın. - Ama, bu gidişle devam edersen yakında sen de yok olur gidersin". Burada, 1. kısımdaki tümceler insanoğlu çalışmalı anlamına gelirken, 2. kısımda doğrudan karşıdaki kişiye seslenilmektedir. Değişkenci dilbilim, özel bir bağlamda bu kadar yakın ilişkileri ele almaz.

Sözce çözümlemesi ve değişkenlik birbirleriyle uyuşmaz. Değişkencilik aynı anlam değerine sahip farklı biçimleri araştırır. Sözce çözümlemesi ise, aynı imin taşıyabildiği anlam değerlerine bakar. Sonuçta:

• Değişkencilik, farkların ayırıcılığını doğrular, ama, önceden varolan sabit bir anlam varsayımıyla yola çıkar.

• Sözce dilbilimi, kullanımlar arasındaki benzeşme ya da karşıtlıklardan yola çıkarak, "anlambilimsel değer" kavramına bir kesinlik kazandırır. Ancak farkların ayırıcılığı konusunda varsayımlara dayanır.

Bu iki görüş arasında başka ayrılıklar da vardır: Konuşucunun öylesine ya da özenle konuşması, bir yandan sözcesiyle kişinin kendisi arasındaki ilişkiye (söylediklerini duyuyor mudur acaba?), diğer yandan da konuşucuyla dilbilimci arasındaki ilişkiye (tümüyle açık mı, yoksa gözlemlendiğinden dolayı farklı mı konuşuyor?) bağlıdır. Değişkenciler, kendiliğinden oluşan dil kullanımına önem verirler. Dilbilimüstü etkilerden kaçınırlar. Bundan dolayı, doğal olarak, konuşucuların söylemlerinde ilkesel bir özen gösterdikleri yazılar, okullardan toplanan veriler, halka açık siyasi konuşmalar değişkencilerin inceleme alanları olmuştur. Oysa bu iki tip dilsel özen aynı konuma sahip değildir: Gözlemciye göre, dilsel özen, kendiliğindenlik özelliğini yok ederek verileri olumsuz yönde etkilemektedir; ama yazı ve okul verilerindeki dilbilimüstü dilsel özen, konuşucuların "kendiliğindenlik" özelliğini yansıtıyor görünmektedir. O halde, değişkenciliğe göre, sözlü olarak gösterilmeyen dilsel özen, sabit bir değere sahip olamaz. Gereken değerler ya-

zarlar ya da söylev veren kişiler tarafından kullanılmaktadır. Bu tür özenli kullanımlar da dil kapsamına girer. Konumuz dilbilim olmadığına göre, dilsel toplumbilime geri dönelim. Bu dalın bizi götürdüğü noktaya ve sonuçta, sınırlanacağı yere bakalım: Söylem.

I. Edimbilim ve Etkileşim

Dil ve toplumsal gelişme arasındaki ilişki, dil seçimi ve değişkenlerle sınırlı değildir. Sözü toplumsal gelişme içinde inceleyebilmek için, mantık, felsefe ve edimbilim kavramlarına girmek gerekir.

"Hava sıcak" gibi bir sözceyi ele alalım. Hangi koşullar içinde söylendiği biliniyorsa, her konuşucu "hava soğuk" ya da "yağmur yağıyor" gibi bir tanımlamanın tersini algılayacaktır. Bu sözceyi duyan bir kişi, kalkıp pencereyi açabilir. İşte, bu şekilde sözcenin etkinliğe dönüşmesine edimbilim denir.

Edimbilimsel boyut hiçbir şekilde önemsiz sayılamaz. Başka bir deyişle bu, Aristo ve Çiçero'dan bu yana bilinen en eski olgulardan biridir. İkna etme sanatı ya da sözbilim, o zamanlar bütün bir eğitimin temeliydi. 18. yüzyıldan sonra, bu bilgelik geleneğinin yerini köktenci bir kavram almıştır: Sözün etkinlikten ayrılması, nesnel olarak dünyayı ifade etme isteği ve etkinliği yapay, kontrollü bir gösteri olarak kabul etme, yeteneklerden çok somut bilgiye öncelik tanınması. Kısaca, 18. yüzyılda sözbilim artık gereksiz bir ek, hattâ fazlalık olarak görülüyordu. "Söylem" ve "davranış" (dilsel anlamda) arasında bir karşıtlık başladıktan sonra, söylem artık bir davranış olarak algılanmaktan çıktı. Ancak uygulamalarda, açıklanamayan bazı beklentiler belirledik: "Saatiniz var mı?" sorusuna karşı beklenen cevap hiçbir zaman "evet" ya da "hayır" olmaz.

"Hava sıcak" tümcesine karşı edimbilimsel bir etki doğmuşsa, bunlar aynı zamanda davranışa dönüşen sözcelerdir (Bunlara edimsel ya da gerçekleştirici diyoruz). Örneğin "söz

veriyorum" tümcesi edimseldir, çünkü söz veriyorum demek aynı zamanda söz vermektir. Bu sözcenin ilginç yönü, sadece birinci tekil kişiye göre edimsel olmasıdır. "Söz veriyorsun" ya da "söz veriyor" edimsel değildir. Edimbilim, konuşucular arasında bir etkileşim oluşturur ve bu etkileşim sözcelemeyi oluşturur. Yani, konuşucularla, onların kendi sözceleri arasında bir ilişki kurar.

Sözcenin anlamıyla, edimbilimsel etkilerini karşılaştırmak yerine, Milner'in yaptığı gibi (1989) anlamlama (dilbilimsel) ve anlam (gerçek etki, yani edimsel etki) arasındaki farkı ortaya koymak daha yerinde olacaktır.

Her sözce, dilbilimsel açıdan anlamlama dediğimiz bir tamamlayıcıya sahiptir. İki farklı sözcenin farklı anlamlamaları vardır. Anlamlama kavramı, farklı biçimlerin neden olabileceği anlam etkilerini soyutlama olanağına dayanır. Milner, bu etki için, "değişkenlik" terimini kullanır. Ancak bu, şu ana kadar gördüğümüz toplumdilbilimsel terimiyle eş anlamlı değildir.

"Genellikle anlamlama olarak adlandırılan kavram, hiçbir zaman bağımsız değişkenliğin konusu olamaz. Belirtili olduğu andan itibaren, tıpkı terimler dizgesinde olduğu gibi, sözdizimine (...) ve sözdağarına yerleşmiş ise, anlamlamasının değişmesi sözkonusu değildir. Aynı şekilde, küçük istisnalar dışında, anlamlama değişmeden sözdiziminin değişmesi, yine anlamlama değişmeden terimin özelliklerinin değişmesi olanaksızdır."

Anlama dönük olan dilbilim boyutu da, "değişkenliğe" ve bunun dizgesine bağlıdır. Fakat neyin anlam taşıdığını ve neyin dilbilimsel bir alanda ayrı sözdizimlerini biraraya getirdiğini nasıl bulmalı? Değişkencilerin, edimbilimsel etkisine göre anlamı ölçerek, bile bile anlamlama olgusunu yok ettikleri noktada Milner, anlamlamanın bir tür ortak anlam olduğunu görür: Anlamlama, anlam yapmaya yarayan bir olgudur.

Anlamlamanın incelenmesi (Milner buna anlambilim adını veriyor), "terimlerin" (sözdağarı) bunları kullanmayan

kişiler tarafından da belirlenebileceğini öne sürür. Eğer bir terim kullanım sonucu doğmuşsa, edimbilimsel bir anlama da bağlı olacaktır.

Bu görüş, dilsel sözcüklerin iki ulama bölünmesine neden olur. Birincisi, işlevsel sözdağarı olarak adlandırdığımız ulamdır. Bu ulamlamaları kullanımlarına bağlı olan sözcükleri (ad, sıfat, eylem kökleri, bazı belirteçler) tekrar sınıflandırır ve kendine göre bunların bir tür sınırını belirler. Bu ulamdan bir sözcük, göndergelerle insanların bir tür birikimi gibidir.

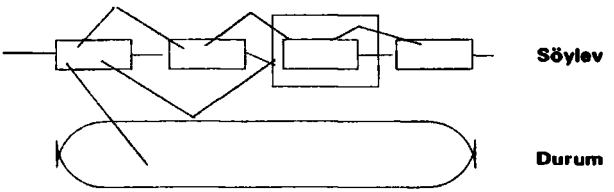
Bütün diğerleri ikinci ulama girer. Bu işlevde, anlamlama "bağlamla" ya da "durumla" olan ilişkisi üzerine belirlenir: *ona*, *onu* gibi yinelem terimleri (bağlama bağlıdır), ***ben***, ***sen*** gibi adıllar, eylem zaman ve çatıları, Avrupa dillerindeki kipsel eylemler (gösterici) vb. sözcükler. Bu tür sözcüklerin anlamları kişilerin göndergede bulunmasıyla ortaya çıkmaz. Jacobson'dan Chomsky'ye kadar olan dilbilim geleneği, sözdağarını olağan, dizindağarını ise istisna olarak değerlendirmektedir.

Sözdağarı terimleri çoğunluktadır. Dizindağarı terimleri azınlıkta olmalarına karşın, kullanımda daha sık görülür ve daha güçlü bir yapıya sahiptirler. Kendi aralarında kapalıdırlar ve bir dilden başkasına geçmeleri oldukça zordur. Oysa, sözdağarı terimleri kolayca bir alıntı durumuna geçebilir veya kısalma, birleşme, türeme gibi yollarla yeni bir sözcük oluşturabilirler.

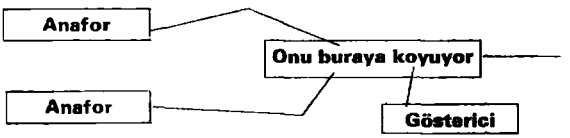
Anlamlamaları söz ile durum arasındaki ilişkiye dayanan dilbilimsel işlev "sözcenin biçimsel aracı"yla açıklanır. Bu, önce E. Benveniste, daha sonra J. Simonin- Grumbach tarafından ortaya atılmış ve incelenmiştir.

Buna göre, söylemi şöyle şekillendirebiliriz. Sözceler birbirlerine ve duruma birtakım gönderi imleriyle bağlıdır. Böylece oluşan söylem, ya bütünüyle bağlamdan (gidimli zincir) ya da metindışı durumdan etkilenir. Aşağıdaki çizelgede bu bağlar oklarla, söylem "hattı" sözceleri bağlayan çizgilerle, sözceler ise dikdörtgenlerle gösterilmiştir. Söyle-

min içinde bulunan oklar, bağlama geri gönderide bulunan yinelemlerdir.

A sözcesinin anlamlamasını sınırlandırmak için çıkan okların sonuna önem verilerek anlamlama yalıtılmıştır:

Dilbilimsel tanım ayrılmış bir sözcenin tekrar araya yerleştirilebileceği durumları ve bağlamları soyutlar.

Bir sözcenin anlamlaması bir durumu (Dur)[17] gerektirir, belli bir boyut ve köken verir. X_1, X_2,... gibi her ayırıcı boyut iki farklı nokta içerir:

• Dur_0'a göre belirlenen X_1: *Sen* (B_1) *ben*'e (B_0) oranla; *burada* (Yer_1), *orada*'ya (yer_2) oranla; geçmiş zaman (Z_1), şimdiki zamana (Z_0) oranla; vb.

• X_0 - X_1' ile ilişiği olmayan Xw; *O* (B_w), *ben-sen*'e (B_0, B_1) oranla; *dışarda* (Yer_w), *burada-orada*'ya (yer_0, yer1) oranla, geniş zamanın hikâyesi (Z_w), belirli geçmiş-şimdiki zaman (Z_0, Z_1) oranla, vb.

O halde durum, anlamlama açısından 0,1 ve w'de, kişi, zaman, yer, diğer değişiklikler gibi biçimsel boyutlar doğ-

17 Benveniste'in açığa kavuşturduğu, adılları ve eylem zamanlarını içeren biçimlemeleri genişleten A. Culioli'nin biçimlemeleri. J. Simonin-Grumbach bu biçimi somut olarak geliştirmiştir.

rultusunca dizgesel bir yapı olarak düzenlenir. Böylece duruma bağlanan dilsel birimler dilin, bir etkileşim aracı olmasını sağlar. Bu da, konuşucuların uygulayımıyla, iletişimi oluşturan sözceleyenlerin söylemi gerçekleştirmeleriyle olur. Burada anlamlamaya giren sözceleyen ile anlama giren konuşucu kavramları arasında bir ayrım görülmelidir. Konuşucular, sözceleri uygulayarak onlar arasında, sözcenin biçimsel aracının sözceler arasında yaptığı gibi bazı ilişkilerin oluşmasını sağlıyorlarsa, toplumsal bir etkileşim sözkonusudur. Sözcelemeyle ilgilenen dilbilim dalı, edimbilimin toplumbilimdeki konumu sorusu için bir çözüm yoluna P. Bourdieu tarafından ortaya atılan (1982) düşüncelerle girmiştir.

"Dilbilimsel olarak, dilbilim olaylarının gücünü kavramaya çalışmak, dilin içinde mantık ilkeleri ve kurumlaşmış dil ilkeleri aramak, Homerus'ta somutlaşarak, skeptronun söylevi veren veya sözü alan kişiye verilmesinde olduğu gibi,yetkinin öncelikli olduğunu unutmak demektir."

Bourdieu'ye göre, dilsel bir eylemde bulunan kişinin gücünü göstermediği sürece, ne dilsel bir eylem edimseldir, ne de sözcüklerin bir gücü vardır. Yargılayan bir yargı, sadece yargılamaktan öteye gidemez, çünkü bir yargıdan başka bir şey değildir. Aynı şekilde bir söz de, uygun zamanda, uygun kişi tarafından dile getirildiğinde dilsel bir eylem olabilir. Anlamlama anlam demek değildir. Bourdieu'nün bu eleştirisi "dili kendini yöneten bir nesne olarak ele alma" olanağını yıkmıştır. "Sözcüklerin gücü sorusu", "yine sözcüklerle" bir yanıt bulacağından "saf" bir sorudur.

Bourdieu'nün bu tanımı, Milner'in ortaya attığı dilbilimdışı kavramına denk gelmektedir (II. Bölüm). Eğer, dilsel eylemlerin dilbilim ve dilbilimüstü olmak üzere sınıflandırılması gerekiyorsa, bir eylemin toplumsal kurum çerçevesi nedeniyle mi yoksa yapısı nedeniyle mi edimsel olduğu belirlenmelidir. Oysa, zaman zaman her ikisi de geçerli olabilir. Bir soru tümcesi ya etkin bir yanıt bekler (yani bir sorudur ve dilsel bir eylemdir) ya da bir yorum bekler ("sözbilim"

sorusudur). Anlamlama (sözceleyeni sorgulayan) ve anlam (söyleyenin gerçek konumu) arasında, dilsel eylemler ve olaylar vardır; ancak bunlar, doğrudan eyleme dönüşen "söylem"in getirdiği sözcelerin iç yapısıyla karşıttırlar.

Ancak, sözcelemeyi inceleyen dilbilim dalı, Bourdieu'nün somutlaşmayan toplum belirlemeleri nedeniyle attığı bazı noktaların tekrar ele alınmasını sağladı.

Dilbilim ve toplumbilim arasındaki bağlar değişkenlik ve dil çerçevesinde, kimi zaman koşut, kimi zaman da farklıdır: İşlevsel dağılım ve değişkenci dilbilim, dillerin dilbilimsel ve toplumbilimsel açılarının birarada düşünülmesini sağladı.

II. "Dil Oyunu" Kavramı

Sözceleme, somut sözcenin uygun bir ortamda iki uç nokta arasında yerleşmesidir: Birinci nokta tümüyle başlangıç konumundaki durumdur (Dur_0). Bunun anlamı, yer konumuyla belirlenir, çünkü anlamlaması sözceleyene gönderide bulunmaktadır. İkinci nokta, tümüyle bitmiş konumdaki durumdur (Dur_w). Bunun sözce ve durumla anlamlama boyutunda hiçbir ilişkisi kalmamıştır. Bazı gerçek söylemlere yaklaşmaktan öteye gidemeyen bu durumlar, konuşucuların dilsel etkinliklerini sınıflandırmada önemlidirler.

Geleneksel sözbilim, başka bir deyişle ikna etme sanatı, edimbilimsel açıdan bir konuşma savıdır. Mantık ise, konuşucunun durumuyla ilgisi olmayan gerçek sözceler sanatıdır.

Mantık ve sözbilim geleneksel anlamda daha önce biraradaydı. 18. yüzyıl Avrupa'sında yeni bir akım doğunca bu olgu değişti. Sözbilim artık bir ayağını mantığa bastı ve dilin başlangıç niteliğindeki nesnelliğe önem verilmeye başlandı. Mantık, her türlü yorumunu açıklayabileceği bir dil aramaya başladı. Leibnitz'in terimleriyle, dil ve gerçek, etkin bir ilişkileri olmayan monat'lardır (*asıl var olan, yalın kavramlar*). Ancak, çok önceden var olan uyumlu bir denge sayesinde birarada gelişmektedirler.

18. yüzyıldan günümüze kadar mantık, nedenleri (dil kullanımı) hesaplara dayandıran bazı teknikler geliştirmiştir. Ancak, böyle bir indirgeme, doğal olarak sorunlar çıkardı. Bunlardan birincisi Lewis Caroll tarafından gündeme getirildi: Bir çıkarsama kuralını (A, B'yi kapsıyorsa ve A gerçekse B de gerçektir; gibi her tasım çeşidi) tanımsal olarak açıklamak yetersizdir, onu ortaya koymak gerekir. Aksi takdirde, bu gibi kuralları üstüste yığmaktan öteye gidilmez: $(A \subset B \vee A) \subset B$ tasımında A'nın değeri "$A \subset B \vee A$"dır. Bu da $[(A \subset B \vee A) \; B \subset V \; (A \subset B \vee A)] \subset B$" tasımını getirecektir. Böylece B'ye asla ulaşılamaz. O halde mantık, "mantıksal" olarak hesap olgusu içine indirgenemez bir etkinlik katıyordu: *modus ponens*. Kopma kuralı diyebileceğimiz bu etkinlikle sonuçta, nesne olarak dil kavramıyla ve dilüstü kavram birbirlerinden ayrıldı.

Wittgenstein "*Tractatus logico-philosophique*" (1921) adlı eserinde yeni mantığa yer vermiştir. Bu eser "söylenemeyecek bir şey varsa gizlenmelidir" sözüyle bitmektedir. Eserde, yorum gücünün kişiye özgülüğü ve dili kendi içinde kavranmanın olanaksızlığı üzerinde de durulmaktadır. Felsefe incelemeleri daha sonra edimbilimi oluşturan "dil oyunları" kavramını geliştirirler. Bu "dil oyunu", sözcelere yüklenen uygulayımsal anlamın kurallarca tanımlanmasına yardımcı olur.

Ameliyathanede bulunan profesörün "bisturi", "pense" gibi sözcükler söylemesi, bu nesnelerin kendisine verilmesi gerektiği anlamına gelirken, aynı sözcüklerin bir öğretmen tarafından sınıfta öğrencilere söylenmesi, bu nesnelerin kâğıda çizilmesi gerektiği anlamına gelebilir. Örnekler çoğaltılabilir. Kısaca, sözcelerin dış biçiminde hiçbir şey, nesnelerin hangi oyunda olduğunu bize göstermez: "dil oyunu" dilsel uygulayımların yorumlanmasıdır.

Sözcelerle konuşucular arasındaki uygulayımların ilişkisine de dil oyunu diyebiliriz. Anlamı etkileyen bu olgu, anlamlama konusunda bir sorun değildir; dilbilimde de ancak küçük bir yer tutar. Dil içindeki uygulayımların ancak bir

soru ya da olumsuz bir tümce karşısında verilen dilsel tepkiler arasından ele alınabileceğini vurgular. Dil oyunu olmayan sözceler, incelemelerde yarar sağlamazlar.

III. Söylem Boyutunda Dil Oyunları

Wittgenstein'ın dil oyunu, felsefenin evrensel konusuna değinen bir "akıl deneyi"dir. Bu oyun dilsel tutarlılıkların çokluğunu ve bunların "uygulama açısından uzlaşımcılıklarını" gösterir. Oyun, olguların (dilsel yetenekler), azımsanamayacak uzlaşmalarına dayanır. Bu Lewis Caroll'ın yansıttığı çelişkidir: Bir dil oyunu "kuralları dil oyunlarına yerleştirmek" olsun. Bu durumda, hangi dil oyununun kurallarını kullanmalı? Toplumsal olarak, toplum yaşamının her alanı bir dil oyunu gibi görülebilir.[18]

İki açıdan gözlemlemeliyiz: a) sözcelerin yapısı, içinde bulundukları dilin oyununu belirtmezler. b) toplum bireyleri, farklı etkinliklerde aynı sayıda dil oyunlarını katmak durumundadırlar. Yani, aynı sözce, farklı dil oyunlarında yer alabilir. Bu olgu, Sovyet dilbilimci M. Baktin tarafından "dialogisme" adıyla ortaya atılan olgusudur.

Baktin'in eserinin garip bir yazgısı vardır. Bu en önemli eseri hiçbir zaman yayınlanmamıştır. Öğrencilerinden biri olan V. N. Voloşinov tarafından ders notlarının toparlanması üzerine bilgiler biraraya gelmiştir (*Marksizm ve Dil Felsefesi*, 1929). Aynı yıl *Dostoyevski'de Yaratıcılık Sorunları* adlı eser Baktin adıyla yayınlanmıştır. Daha sonra, 1930'lu yılların fırtınalı siyasetinde Voloşinov kaybolmuş, Baktin ise 1961'de emekliye ayrılana kadar, alçakgönüllü bir şekilde üniversite kariyerine sorunsuz devam etmiştir. 1963'ten ölümüne kadar (Dostoyevski hakkındaki çalışmasının ve Rabelais üze-

18 Wittgenstein, dil oyunu ve yaşam biçimleri arasındaki bağların birçoğunu yeniden ele almıştır. (§ 19: "Bir dil oyunu düşünmek bir yaşam biçimi düşünmektir" ya da "§ 23 "Burada dil oyunu terimi, bir dili konuşma olayının, bir eylemin, bir yaşam biçiminin parçası olduğunu ortaya koymaktır.

rine yazdığı tezinin tekrar baskısıyla) ününe ün kattı. Doğuda "gizli eseri"[19] yeniden keşfedildi. Bu sıralarda (eserin yayınlanmasından 50 yıl kadar sonra, 1975'li yıllarda), Anglo-sakson ve Fransız yazarlar, diyalojik terimini dilsel toplumbilimin temeli sayarken, Baktin SSCB'de sadece edebi çözümlemeleriyle tanınıyordu.

Çokseslilik ve diyalojik kavramlarıyla Baktin, sözcüklerin anlamını kullanımın dışında kabul eden "soyut idealizme" ve yine bu anlamı "rastlantısal psikofizyolojik tepkilerin" yansıması olarak gören "pozitivist ruhbilime" karşı çıkmıştır.

diyalojizm, bir sözcelemenin kendi içinde bir anlam taşımadığını belirtmektir. Çünkü, "dil oyununun çokseslliği aynı zamanda o sözcelemeyi kapsar. Wittgenstein'ın ortaya attığı "dil oyunu" terimi, Baktin'in biçimleyişiyle ilgili olmadığı halde, 1929 tarihli *Marksizm ve Dil Felsefesi* adlı eserinde, Wittgenstein'ın dil felsefesinin yer alması ilginçtir. diyalojizm yeni bir bakış açısı sıralamasının ortaya konmasını sağlamıştır:

• Dil eylemi kavramı, bireyin sözcelemesine bağlı benzeşik varsayılan, dilbilimsel anlamlamaya karşıt, edimbilimsel bir eylemdir.

• Dil oyunu kavramı, dil olaylarının, yaşam seviyelerine bağlı alanlarda, uygulamalarla yapılandığını gösterir. Wittgenstein ve Bourdieu, edimbilimsel anlamda dış etkilerin de var olduğunu göstermişlerdir. Wittgenstein'ın, "dil oyunu toplumda kendiliğinden var olur" dediği noktada, Bourdieu, toplum yüzeyinde bir çözümleme yapılması gerektiğini öne sürmüştür.

• Diyalojizm kavramı, anlamlaması tamamlanmış bir söz-

19 Baktin ve Voloşinov'un hazırladığı tez, 70-80'li yıllarda başarısını o zamanki güncel çelişkisine borçludur. Bu tez, Bloomfield'in yapısalcı, Skinner'in davranışçı, Chomsky'nin doğuştancı araştırmacı kuşaklarına, dil hareketliliğini göstermiş; bazı tartışma alanlarında diyalektikten vazgeçilmesini sağlamıştır.

cükte anlamın olmayabileceğini varsayar. Anlam, anlamlama çevresinde toplumun dilsel uygulayımlarının karşılaşması nedeniyle doğan bir sonuçtur. "Dil oyunları" da dağınık düzen içerisinde, görüş açılarının, dil uygulamalarının, ilgilerin bütünleşmesiyle ortaya çıkan, açıkça yapılmış dilsel seçimlerin bir ürünüdür. Diyalojizm açısından toplumsal ilerlemeler, bütün toplum tarafından belirlenemez. Çiftdillilik, diller arasında doğal bir sınır olmadığını, diyalojizm ise, toplumlar arasında doğal bir sınır olmadığını gösterir.

Dağınık dilsel düzen, anlamlama temelinde, aktarılan söylem kavramıyla somutlaşır. Anlamlamaların alanı, söylemin hareket anıyla beraber (yazılı olmaması kaydıyla), farklı boyutlar (zaman, yer, gerçeklik, vb.), bu boyutların oluşmasıyla değişken bir değer (1 sayısıyla belirtilmiştir) ve sabit bir değer (w ile gösterilmiştir) sayesinde durumun bir "göndergesini" oluştururlar.

Bu işlem birçok yöntemle gerçekleştirilir.

• Doğrudan aktarım: sözceyi (Dur'_0) şeklindeki söyleyişiyle bırakarak: *Dün, Ahmet bana "Seni yarın görmeye geleceğim"* dedi.

• Dolaylı aktarım; (Dur'_0) durumunu (Dur_0) durumuna aktararak: Dün, *Ahmet bana (beni) bugün görmeye geleceğini söyledi.*

(Dur'_0) ve (Dur_0) arasındaki ilişki dilbilimsel olarak kontrol altında değil de, onun yerine toplumun dilsel uygulayımları (yani dil oyunları) daha etkin oluyorsa, anlamlama artık Dur ve Dur' arasında bir ayrım yapmaya yetmez. Böylece, dolaylı serbest aktarım karşımıza çıkar: *Ahmet, bana gelmek için işlerini ayarladı.*

IV. Cinsler ve Siciller

Dilsel doğrulukların toplumsal yapılandırması iki "düzenek" sayesinde işler: Kullanımda imlerin yokluğu ve aktarılan söylem tarafından sözceleme ilişkisinin yapılandırılması.

1. Kullanımda İmlerin Yokluğu - Klasik mantık karşılıklı sınıflandırmaların çizelgesine göre işler: tüm toplum sahip olduğu ya da olmadığı nesneleri paylaşır.[20] Dil olayları bu şekilde işlemez. Mantıkçıya göre, "yasaklanmamış her şey yapılabilir" ve "yapılamayacak her şey yasaktır" tümceleri eş değerdir. Bir hukukçu için aynı şey sözkonusu değildir. Birinci sözce, yasaklanmış şeyler belirlenmişse, geri kalanı izin görür, savını ileri sürer. Yasaklamak dilsel bir eyleme gerek duyarken izin vermek hiçbir dilsel eyleme gerek duymamaktadır.

Dil bilimlerine özgü birdeyişle izin / yasaklama karşıtlığı yoksun bir karşıtlıktır. Burada imlenmiş kutbun "yasaklama", imlenmemiş kutbunsa "izin" olduğu ileri sürülür. Bu karşıtlık hukuksal söylemde "eksik" ya da "yoksun" bir terim olabilir. Eğer hukuksal söylemde sabit bir özyapı olsaydı, dil sicillerindeki karşıtlığı ele almak gerekirdi.

(Dur_0) durumu, ayırıcı karşıtlıklara göre imlenmemiş değerlere borçlu gibidir. Bu duruma, imlenmiş bir değer yüklemek, dilsel bir eylem gerektirir; aksi takdirde imlenmemiş değerini koruyacaktır.

Doğruluk ve doğrulaştırma sorununu ele alalım: Anlamlama açısından dilsel eylemle, bunu gerçekleştiren sözceleyen arasında bir fark olmaz. Bu durumda sözceleyenin doğruluğu varsayılmaktadır. Sözceleyenin yerine sorumluluğu üstlenen konuşucunun bütünüyle doğruluğu, anlamlamanın dışında anlamı ilgilendirir. Konuşucu, konuşma sırasında doğruluğa yönelik bir eylem gerçekleştirir. İmlenmemiş durumdaki dinleyiciler, konuşucunun doğruluğunu, bunu tartışmadıkları sürece kabul etmek durumundadırlar. İşte bu, kullanımda imlerin yokluğudur. Sözceleyenin belitsel doğruluğu, im eksikliği sözkonusuysa, konuşucunun yararınadır.

20 · Böyle bir tanım mantıkçıyı, gerek mantıksal evreni tekrar düzenlemeye, gerekse kuralın sorunsallığını ortaya koymaya yönlendirir. Biz, bunun mantık yönün bir kenara bırakıyoruz. Çünkü ayırıcılığı nedeniyle bu konu bizi oldukça karmaşık sorunların içine götürecektir.

2. Sözceleme İlişkisinin Yapılandırılması - Kullanımda imlerin yokluğu sayesinde, anlamlamanın, bir tür geçerli ve tümüyle dilsel bir eylemin somut yüzü olduğu ortaya çıkar. Anlamlamaların söylemde bağlanışını incelemek çok ilginçtir.

Çünkü, eklemlemeleri kabul etmeyen ya da farklı eklemlemeler getiren etkin anlam olduğu halde, anlamlama, dil eylemlerinin dayanağıdır. Bu durumda, sözcelemenin iç düzeni üstünde toplumsal olayların dağılım düzenini incelemek üzere bir temel yaratılabilir. Böylece bir inceleme tümüyle görgül olmaz. Yalnızca, ana savların göreceleşmiş ya da sorunlaşmış olduğu yerlerden başlayarak, benzeşik olan söylemlerin nasıl seçileceğini bilmek gerekir.

Bunun en kolay yolu gidimli sicildir. Bu terimi dil oyunu, yaşam biçimi, soyut toplumsal alan ya da doğruluk şekinde tanımlayabiliriz. Bu terimler eş anlamlı olmasa da, sicil ancak bunların bütünlüğü sayesinde toplumsal bir anlama kavuşabilir.

Gidimli bir sicil sözceleyen (yapay) ve konuşucu (gerçek toplumsal yer) arasında bir bağlantı kurar. Bu da çözümlememizin iki yöne doğru gelişmesine neden olur: Söylemin iç yapısıyla ortaya çıkan sözceleme; söylemin dayandığı toplumsal eylemler. Bu eylemler, bir taraftan sözceye yüklenirken diğer taraftan başarısız da kalabilirler. Örneğin "Çekiç çiviyi çakar" ama, çivinin giremeyeceği sertlikte bir duvar da var olabilir.

V. Bölüm'de birçok somut örneğe yer verilmiştir. Biz burada bazı tanımlar vermek istiyoruz.

Sicillere bağlı söylem biçimlerini gidimli cins olarak adlandırıyoruz.

Bu cins düşüncesini ilk kez Benveniste'in çözümlemesinde görürüz. Benveniste burada, söyleme karşıt olarak, Fransızcadaki basit geçmiş zamanın bir anlatım cinsi olduğunu vurgular. J. Simonin-Grumbach (1975) anlatım / söylem karşıtlığının kabul edilmesi gerektiğini savunur. Gidimli cins, gidimli bir sicil ya da iç yapıya dönük bir bakışla, oluş-

turucu sözceleyiş birimleri bütünü olarak tanımlanır. Örneğin bilimsel bir söylem, sözceleyenleri ortak konuşmaya (*biz, insanoğlu* ya da *insan* gibi sözcüklerle) yöneltir. Sözceleyen çok ender olarak *ben* kişisini kullanır ama, *sen* ve *siz* kişilerini her zaman söyleminin dışında tutar.

Cins kendi içinde sicili oluşturmaz. Kurgu yazını (roman) yapay şekilde "aktarılan söylem" olmadan, dengelenmiş bir sicile bağlı yorumlanan birimleri içermesi koşuluyla, cinsin var olduğunu kanıtlamaya yeterlidir: Romanda ben kişisi, yazara değil, başkahramana bir gönderidir. Bu sonuç, özel bir romanın iç birimlerine ya da genel anlamda bütün romanlara değil "roman" siciline bağlı birimlerin oluşmasına neden olur. Bir anlatımın sicil oluşturucusu olması koşuluyla, sicil, kavram olarak, cinse uyum sağlamaya yönelir. Bu durumda cins, sadece kaynaklandığı sözceleyiş yelpazesiyle değil, daha önceki mutlak bir duruma (Dur_0) denk gelen bir ana durum (Dur'_0) ile de tanımlanmalıdır.

Daha açık bir deyişle, cins kavramlarının kuralları, bir söylemin içinde yerleşmiş aktarılan söylem birimlerine dayanmaz. Sadece dilbilimsel terimlerle biçimlendirilebilen serbest dolaylı anlatım olgusunun varlığı, aktaran söylemle aktarılan söylem arasındaki farkın, aynı zamanda edimsel birimlerin etkisi altında olduğunu göstermektedir. Tıpkı, dünyadaki bilgilerin ya da sicildeki sözcelerin görgülü konumu gibi. Aktarılan söylemin bu özellikleri, siciller arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi açısından çok önemlidir.

İçerik denilen dilsel birimler, sicile bağlı gidimli geleneğin var olabilmesi için önemli oldukları halde, cins, iç özyapılaştırma açısından daha önemlidir. M. Foucault (1969) ve J. Guilhaumou içeriklere *arşivlemesonuçları* adını vermişlerdir. Onlara göre bu, birbirine yakın toplumsal kurumlaşmalar ortamında yine birbirine yakın biçimler altında tekrarlanan söylemlerdir.

Herşeyden önce anlamın toplumsal yapısındaki birimleri bulmaya yönelik bir araştırma savı olan gidimli sicil, uygulamada nasıl oluşmaktadır?

J. Boutet (1989), aynı toplumsal uygulayım, iç yapı ve

edimbilimsel değerde benzeşik olabilecek bir araştırma yapar: İş ve işçi nitelikleri hakkında konuşan bay ve bayan işçilerin söylemlerini çözümler. Bu kadar benzeşiklik, sağlam bir örgü (ortamın var olması), tutarlı uygulayımlar arasında gerçekçi bir kesit, benimsenmiş ulamda bir dışsallık, vb. ortaya koymaktadır.

Sicilin mutlak bir varlığı yoktur. Bilimsel söylemi, daha ayrıntıya girsek de (fizik, nicemsel fizik,...) ya da çok daha yüzeysel ele alsak da (yazı, çağdaşlık,...) bir sicil olarak kabul edebiliriz. Ancak her sicile bir cins bağlamak gerekir. Dış birimlerin cinse girmesi (örneğin *siz* adılının bilimsel bir metinde bulunması) imlenmiş bir değer olması anlamına gelir.

Neden-sonuç ilişkisi, siciller arasındaki tek ilişki değildir. Bir A sicili, B sicilinin alt sicili olabiliyorsa, bir X sicilinin Y sicilindeki bir söyleme geçmesi de olanaklıdır. Bu şekilde, örneğin bilimsel sicilin gazetecilik sicilinde yer almasıyla bilimsel gazetecilik olgusu ortaya çıkar. Yerleşen sicil ile yerleşilen sicilin anadurumları (Dur'_0) arasındaki sözceleyiş yolu, Y siciline, X'e göre bir konum kazandırmaktadır. Bu Yx ilişkisinin sabitliği arşivleme sonucuna göre değişir. Eğer sabitse, toplumbilimin konusu olur. Özel durumlarda sıkça tekrarlanan bazı Y_x'lerin, alan bölmeleri de olanaklıdır.

Üniversite dünyasında, tıpkı kimyanın fiziği kullandığı gibi, ruhbilim de canlıbilimin kullandığı söylemleri içerir (Y'de doğruluğu olan bir sözce X'te de gerçeklik olarak ele alınır). Bu karşıt önermelerin niteliği, sicildeki diyalojik çatışmalardır. Düzenli biçimsel farklılıklar, diyalojik kavramını tutarlı hale getirmeye yeterli değildir. Ayrıca, birbirine karşıt iki sicilin sadece ayrı ya da birbirlerinden bağımsız olduğunu söylemek de yanlıştır. Futbol ve Amerikan Futbolu arasında diyalojizm yoktur. Çünkü, aynı zamanı ve aynı alanı paylaşmazlar. Ama, aynı konunun farklı yorumlarını dile getiren iki avukat arasında diyalojizm vardır. Kısaca, diyalojizm aynı alanın paylaşılması sırasında ortaya çıkan bir çatışmadır. Sözkonusu olan, işçi niteliği olayında olduğu gibi, ya gerçek

ya da ruhbilimde olduğu gibi sicile ait bir isim tarafından belirlenmiş ve simgesel olmalıdır.

İkili konuşmacılığın nasıl oluştuğuna değinelim: İşçilerin tartıştığı nitelik olayında, "nitelikli olma" gibi bir kavram, işçilerle işverenler tarafından farklı anlamlarla kullanılır. İşçiler nitelikli olmayı, kendilerini kabul ettirme anlamında kullanırken, niteliklinin kendileri olduğunu vurgularlar. Nitelikli olan hiçbir zaman görev yerleri değildir. Halbuki, çevrelerinde nitelikli olan hem kendileri hem de iş yerleridir. Bu sicilin birimi vardır. Çünkü işçiler ve onların çevresi, ortak bir uygulayımda yer almıştır. Burada farklı konumlarda bulunmaktadırlar. Bunu da söylemlerindeki aynı sözcüklerle dile getirirler. Konumlarına göre, sözcelemelerini farklı biçimlerde sıkıştırarak, sözcüklere farklı anlamlar verirler. Buna karşın, ruhbilimcilerde, canlıbilime oranla, her okulun kendine özgü bir uygulaması vardır ve normal koşullarda, hiçbir şey araştırmacıları, ayrı siciller oluşturma durumuna yöneltmemektedir. Tabiî, "ruhbilim" terimine karşı çıkan grupların çıkarı sözkonusu değilse. Bu, ikili konuşmacılığı oluşturan ortak alanın simgesel bölünüşüdür. Bir karşılaştırma daha yapalım: Bugün astronom ile astrolog arasında bir diyalojizm olmadığı söylenebilir (Bu iki sicil, başka söylemlerde diyalojikliğe kaynak olduğu ve farklı siciller olduğu halde).

Gidimli siciller başka açılardan da çatışabilir. Örneğin reklamları ele alalım: Reklam iletileri bir sicil oluşturabilir. Amaç, araç, yaratıcılık vb. üzerine az çok kuramsal bir reklam metinleri bütünlüğü bir başka sicil oluşturacaktır. Bir üçüncüsü ise, üretici ve tüketicilerin günlük iş yaşamlarına bağlı farklı farklı sözcüklerden oluşacaktır. Bu farklı söylemlerin çözümlemesiyle dağınık eklemlemeye ya da sicili söylenenler arasındaki edinbilim ilişkisine geniş bir yer ayrılması gerekebilir.

Sicillerin dökümü, bu yapıtın ilk bölümünü hatırlatmaktadır: İşlevsel dağılım. Fishman'dan Poplack'a kadar, Ferguson, Wald ve Labov ile beraber, yapılmış incelemeleri ak-

tardığımızda, geçişmeli kullanımlara mutlak bir değer kazandırmamız gerekirdi: Karşılıklı olarak alış-veriş halindeki düzenekler (çokdillilik), birarada var olan düzenekler (değişkencilik) ya da çokdillilik ve değişkencilik olgularının eş biçimler şeklinde birarada var olmaları (çiftdillilik). Bu mutlak konum, dile dar anlamda bağlı olan toplumsal dış etkenlerle tanımlanmalıydı. Sözdizimi kavramını aşarken, değişkencilik, söylemin yerleştirilmiş olduğu ulamlardaki değerini ve sicilin yapısında dilin üstlendiği işi tanımaya, kısaca işlevsel dil davranışlarını aşmaya yöneltilmiştir. Ama söylem ve sicil, tarihsel daha doğrusu arkeolojik bağlamda (Foucault'nun kullandığı anlamda) toplumsal bir bakış açısıyla birbirlerine bağlantılı olduklarını gösterebilirler. Çünkü arkeolojide farklı dil düzeneklerinin kullanımları dış veriler olarak ele alınır. Sözcelemeyi inceleyen dilbilim de, evrensel biçimlerin kazandığı edimbilimsel eylemlerle bu biçimlerin evreni arasında gerekli bağlantıyı kurar.

Dökümü ve tanımıyla, genel toplumbilime yeni kuramsal yaklaşımlar kazandıran dağınık siciller, sözdizimi, sözdağarı, sözceleme ve toplumsal uygulayımlar arasında oldukça sabitleşmiş ilişkilerdir. Söylem çözümlemesinin ya da başka bir deyişle, simgesel eylemlerarası terimi altında gruplanmış araştırmalar bütünlüğünün incelediği konu, dilsel toplumbilimin, değişkenliğin ya da değişkenci dilbilimin işlevsel dağılım adıyla, istatistik sonuçları ve değişimlerle incelediği konuyla aynıdır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SÖZCELEME VE USSALLIK

Toplum bilimlerinde ussallık önemli bir görev üstlenmiştir. Ussallık, ekonomideki gibi belirgin ya da tarih, budunbilim gibi dallarda olduğu gibi örtük olabilir.

Ussal bir tutum, amaca doğru ulaşmak için uygulanan bir stratejidir. Dilsel toplumbilimde, bu konu için bazı savlar ortaya atılmıştır: Tutumların ve amaçların nesnel tanımı olabilir; amaçlar tutumlardan bağımsızdır; stratejiler, uygulayan kişi tarafından yönlendirilebilen, belirlenmiş bir tutumdur; dil, dünyada gerçekten bir yer tutmasa da, dünyayı her yönüyle ifade edebilir.

Toplumbilimde "bireysel yöntemcilik" şu öngerçekleri kabul eder: Konuşucular bağımsız stratejilerinde bir ussallık bulundururlar ve "doğal amaçları" vardır. Bu durumda dil sadece bir açıklamadır. Yani "idealist" anlamda, dili toplumsal etkin görevinden soyutlamaktır.

Bunun "somut" yönü, "maddi" dünyanın ve teknolojinin, toplumsal işlevleri belirlediği görüşünü savunur. Dilsel toplumbilim, bu her iki görüşe de karşıdır. Çünkü bu alanda simgesel etkileşime, gerek "stratejiler", gerekse "amaçlar" doğrultusunda etkin bir görev verilir.

I. Toplumsal Dünyanın Anlaşılabilirliği

Birtakım uzmanların, konuşucuların söyleyebilecekleri üzerine hazırladıkları anket türü araştırmaların sonucu oluşan istatistiki toplumbilime, Garfinkel, Saks, Schegloff ve diğerlerinin oluşturduğu bir akım (Budunyöntembilim)

karşıttır. Bu akımı paylaşan kişilerin kendilerine özgü yöntemleri vardır.

Bireysel yöntemciler ve budunyöntembilimciler temelde aynı görüşü paylaşırlar. Ancak, ilk grup, toplumsal rolünü gerçekleştiren "aktörlerden" bahsederken, diğeri ne yaptığını bilen "üyelerden" bahsetmektedir. Birinci grup için us, evrensel olmakla beraber, araştırmacı bazı davranışların anlamını kendi usuna dayanarak tekrar biçimlendirebilir. Diğer grup içinse, davranışların anlamı, usunu kullanabilen üyelerin yeteneğine bağlıdır. Budunyöntembilim terimi bu nedenle doğmuştur. Budunbitkibilim ya da budunhayvanbilim, insanların bitki ve hayvanları nasıl adlandırdığını inceler. Budunyöntembilim de insanların durumuna bağlı olarak onlara özgü yöntemleri incelemektedir. Bu sav İngilizcede "accountability" olarak adlandırılır. Terimin kavram karşılığı "dile getirilenlerin nesne olabilmesini sağlayabilecek elverişli davranış" olarak özetlenebilir. Bireysel yöntemcilik ve budunyöntembilim arasındaki bu yaklaşım "bir dile getiriş" olgusundan çok uzaktır. Onlar, birbirlerine olan yakınlıklarından çok (bireyin toplumda bir yer kazanması için gereken toplumsal yapı; özellikle kişinin özel anlaşılabilirlik niteliği), aralarındaki farklarla ilgilenirler (birinci gruptakilerin evrenselciliği ve küreselciliği ile ikinci gruptakilerin görgücülüğü ve sınıflandırmacılığı).

Bu konudaki toplumbilim savlarını, dile verilen yere ve konuşuculara göre toplumsal dünyanın anlaşılabilirlik derecesiyle sınıflandırabiliriz. Bireysel yöntemcilik ve dilsel altyapıların maddeciliği dile hiç yer vermezler. Bunlardan ilki, dünyanın doğrudan anlaşılabileceğini (dile gereksinim duymadan), ikincisi ise, dilin saydam olmadığını ve bilimsel bilginin konusu olduğunu savunduğundan çatışırlar.

Daha önce bahsettiğimiz Sapir-Whorf varsayımı, dilin düşünsel bir altyapı, hattâ düşünselden öte eylemsel bir altyapı olduğunu ileri sürer. Bu, anlam ve anlamlama arasında bir fark gözetilmediği zaman çok yanlış sayılmaz. Ancak, anlam sadece edimbilimsel bir dil oyunu sayesinde

süzgeçten geçirilmiş bir kavram olarak ele alınmamalıdır.

Dil oyunları, zorlayıcı ve keyfi bir dış yapı olarak tanımlanabilir. Bu Foucault'nun "*Les mots et les choses*" (1926, Sözcükler ve nesneler) adlı eserinde sözettiği bilgisel kuram (bir dönemin tüm bilgilerini etkileyen ortak biçim) kavramıdır. Eserinde, bilimsel bakış açılarını dünyaya yayan ve canlıbilim, ekonomi ya da dilbilim gibi öğretileri getiren bir hareket sayesinde, bilginin 16. yüzyıldan günümüze nasıl geldiğini ele almaktadır. Ancak, bunlar arasındaki yakınlıkları, karşılıklı etkileşimi açıklayamamakta, ayrıca *accountability* terimini de dışlamaktadır. Bilgisel kuramlar nedensiz, kanıtlanamayacak olgulardır. Sürekli gelişirken tarihsel süreçlerinde ele alınan bağımsız bilim düşününe karşı koymak sözkonusudur: Bilginler, kendi çağlarının terimlerine göre, bilgileri yeniden biçimlendirmekten hiçbir zaman geri kalmayacaklardır.

Bourdieu de dışsallık tanımı savıyla, "gerçek" ve "söylem" arasında tekrara dayalı kullanımlar dolayısıyla işlevsel bir sabitlik çıktığını ileri sürer ve yapıyı yeniden üretmeye dayanan tutumları "alışkı" olarak adlandırır. Ama "istek doğrultusunda gerçekleri almaya" dönüşen bu alışkı, artık işlevsel olmayan "ani" değişimlere uyum sağlamaktadır.

Budunyöntembilim, etkin kullanımlar içinde evrensel ve doğal nedenler bulunduğundan bireysel yöntemciliğe karşıdır. Whorf, saydamlığı ve altyapıyı dilin içinde kabullendiği halde, budunyöntembilim, dili anlaşılabilirlik ortamı olarak ele alır ve bu anlayışıyla da bireysel yöntemciliğin tarafına geçer. Foucault, söylemi, anlaşılabilirliklerin dışsal tanımı olarak, Bourdieu ise dünya nesnelerinin altyapısınca belirlenmiş olarak kabul ederler.

Olgubilim, A. Schütz'ten sonra, dil eylemlerince toplumsal biçimde oluşturulan şeye "gerçek" adını verir. İletişimsel budunbileme göre (Hymes, Grumperz, Moerman, Lindenfeld, vb.) anlatım, "kültürel edince" dayanır. Bu bilim dalı, düzenek ve eylem arasında bir fark görür ve sözle eylem arasında birtakım düzenleyiciler olduğunu varsayar. Büyük

simgesel etkileşim ailesinin bu dağılımı, anlaşılabilirlik boyutlarını ve dış etken tanımlarını ayrıştırmak için değil, tanımı herhangi bir biçimde kesinleştirmek için vardır.

• İnsani eylemler toplumsaldır, çünkü göstergedirler. Dili paylaşanlara göre, gizilgüçle anlam taşırlar (accountability).

• Dili paylaşanlar, eylemlerin toplumsal göstergelerine, gereken, ama yeterli olmayan bir tutarlılık yükleyerek dünyayı ifade ederler.

• Bu "yerel tutarlılıklar" zaman ve uzam içinde bulunan kısmen keyfi bir anlatım düzeneğine dayanırlar. Bunun en yüzeysel anlamıyla "değişken" olması beklenebilir. "İşçi kültürünün" "şehir kültürüyle" yaptığı konuşmaların işlevsel açıdan sabitleştiği düşünülürse, bunlar farklı "alışkılar" olarak adlandırılabilirler. Ancak, böyle bir sabitleşme sözkonusu değilse "toplumsal değişme" olarak adlandırılır.

• Söylem kavramı anlatım düzeneklerini geliştirir.

Söylem dünyasında, dilsel toplumbilim sorunu çözülmeden hiçbir sorunun içinden tam olarak çıkılamaz. M. Pecheux'nün yaklaşımı, bu açıdan, göz ardı edilemeyecek bir yaklaşımdır. Pecheux, söylemin bir yandan toplumsal bir eylem, diğer yandan da tam anlamıyla bilgi olmasından doğan çelişki üzerinde durmaktadır. Özyapısında bir dışsallık taşımayan bir nesnenin dışsallığı nasıl tanımlanabilir?

Bu büyük bir çelişkidir. Toplumsal bir uygulayım olmasına karşın, nesnelerin anlamlarını biçimlendiren dilsel toplumbilim, genel toplumbilimde anlamların görevini tanımak zorundadır. Bu biçimlendirmenin bilgiye dönüşmesi de toplumbilimi bir ikileme sürükler. Pecheux, daha önce Lacan'ın dikkat çektiği bu noktaları tekrar ele alarak, bu ikileme "Münchausen etkisi" adını vermiştir. Münchausen Baronu (Meliés tarafından ortaya çıkarılarak tanıtılan bir kahraman) bir gün bataklığa batınca, kendi kendini saçlarından tutarak kurtarmış. Söylemin öznelliğini nesnel olarak tanımlamak da buna benzemez mi? O halde, bu durumdan

nasıl çıkabiliriz? En mantıklı yol, bilinenlerden yola çıkmak. Toplumbilim sözkonusu olduğunda, söylemin nesnel olarak ele alınmasının olanaklı olmadığı ve yorumlamanın nesneyi biçimlendirdiği bilinmektedir, ama bu dil oyunları olabilecek en sert biçimde de oynanabilir. Ayrıca, toplumdaki birey için hiçbir şeyin kesin olmadığı, herşeyin göreceli olduğu da bilinmektedir. Bu sahip olunan bilgilerle birlikte, eksikliklerine karşın kabul edilen törebilime de değinmemiz gerekmektedir.

II. İletişimde Törebilim: J.J. Rousseau'dan J. Habermas'a Kadar

Çağdaş ussalık ve şehir düzeni siyaseti arasında bazı uyuşmalar vardır. Demokratik düzen ussal sayılan genel isteklere dayanır. 18. yüzyılda yerleşen ussalık, doğayla nedenler, sözcüklerle nesneler, genel isteklerle toplumsal istekler arasında rastlantısal bir ilişki sonucu doğar. Bu da evrensel bir tanımda birçok seçeneğe neden olur. Eğer her şey "dünyada olabilecek iyilerden daha iyiye" gitmiyorsa bu; toplumsal yapmacıklık, doğal güçlerin bağımsız oyunlarına yenik düştüğü için olur. Weinreich'ın anlattığı gibi (1989), 1755 yılındaki Lizbon depremi, bir yandan Voltaire için, Tanrı'ya (Leibnitz'e göre) karşı bir başkaldırıyı çağrıştıran ilham kaynağı olabilmiş; diğer yandan da Rousseau için, bizi doğadan uzaklaştıran şehir yaşantısının sonuçlarını ifade etmiştir.

O günden bugüne deneyim bazı sorunlar çıkarmaya başlamıştır. Felsefenin ve sosyal bilimlerin gelişmesiyle, ideal koşullar ve gerçek ilerlemeler arasına tartışılmaz bir mesafe girmiştir.

Siyasal törebilim ve dilsel toplimbilim birbirlerini sorgulama durumundadırlar. Habermas, son yıllarda bu konuya bazı temel düşünceler getirmiştir. Törebilim açısından ussal kararları sağlayamayan demokratik biçimler, anlaşım biçimlerini oluşturabilecek koşullar konusunda kendi kendini

sorgulamalıdır. Törebilimsel anlaşım, kişisel çıkarlara yönelmeyen ussal kararlar demektir. Bu da iletişimsel törebilimi oluşturur.

Oysa, "iletişim" kavramı, törebilimin görüş açısına denk düşse de, toplumbilime çok uyum sağlayamamaktadır. İletişim konuşucuların dünyasıyla iletininki arasında, başka bir deyişle, özel bir duruma bağlı olmayan evrenselleşmiş bir sözceleme arasında bir fark gözetmektedir. Demokratik siyasi kararın ussal gelişmelerine bağlı olarak iletişim ütopyası, kaçınılmaz bir şekilde, dilin edimbilimsel boyutunu gündeme getirir.

Bununla birlikte, toplumbilim sözcelemelerin edimbilimsel gelişimini gözlemleyerek, genel görünen çıkarcı özelliklerini ve evrensel kabul edilen göreceliği göstererek, sınırları belirleyen bir ölçü içinde ele alınış gelişimini demokratikleştirme yolunda kullanabilir. Dilsel toplumbilim bu durumda, özel bir tür eleştiri olarak karşımıza çıkar. Habermas buna "kuşatılmış *kale*" adını vermektedir. Ussal kararların çıkış yeri olan iktidarın, özel çıkar çatışmalarında bile kendine özgü çıkarları vardır. O halde, işlevini iyileşirmek için (nesnel törebilim), onu eleştirmek (kaleyi kuşatmak) gerekir. Ancak bu, iktidarı ele geçirmeden yapılmalıdır. Çünkü iktidarı ele geçiren, kendi kişisel çıkarlarını, genel çıkarlara yeğleyecek demektir. Oysa, saf, gerçekçi ve nesnel bilgilerle dolu bir söylemden daha iyi hangi söylem, karşıtlığa meydan vermeden eleştiriyi iktidara kabul ettirebilir?

Bu törebilim ilişkisi, Münchausen etkisi olmasaydı, dilsel toplumbilimde çok rahatlıkla görmezden gelinebilirdi. Yansızlık gerçekçi bir yaklaşım değildir. Herhangi bir görüş, bir oluş, bir alan incelemek yansızlık değildir. Bu, uygulayımda, kalenin şu ya da bu yanını kuşatmaktır. Kimse, bulunduğu işi öğrenerek elde ettiğini ileri süremez. Yapılan iş, kişinin durumu tarafından belirlenmiştir. Buradaki en ilginç nokta öznenin kendi öz durumunun ortaya konulamayan kısmıdır.

Aşağıdaki dört örnekte, bazı siciller içinde söylemlerin

eylem yapılarını ve nasıl çözümlendiklerini göstereceğiz. Ancak yorumlarını yapmayacağız. İktisadi bilimlerin yapısal özelliklerini göstermek, yeni, saf bir ekonomi modeli ortaya koymak değildir. Aynı şekilde bir kamuoyu yoklaması, halkın genel görüşünü aktarmakla beraber, bilimsel bir seçenek sunmaz. Ancak, toplumsal uygulayım mükemmel olsa bile, tümüyle nesnel olamayacağından dolayı, bunun keyfi özyapısını övmek tamamen anlamsız olacaktır. Dil üzerindeki söylemlere gelince... Dilin var olabilmesi için söylem de var olmalıdır. Ama, yorumcu açıdan, dilin Saussure'cü nesnelliği, ancak söylemin belirlediği sınırlar içinde kalır.

III. Başlama ve Bitirme Söylemleri: İktisadi Bilimler

Uzun zaman "siyasi iktisat" olarak adlandırılan bilim dalı bugün iktisadi bilimler olarak anılmaktadır. Bilimsellik ile bir yere varılamayacağı bilinse de, "siyaset" teriminden kaynaklanan rahatsızlıktan kurtulmak için böyle bir yola başvurulmuştur. Bu olgu doğruluk kavramının sorunudur. Bir fizikçi bir savın doğruluğunu tartışabilir. Ancak, fizik dalının ne kadar bilimsel olduğunu sorgulayamaz. Başka bir deyişle fizikçinin uygulayımında, bilimsellik doğruluğu çok önceden gelişmiş ve yerleşmiştir. İktisatçının (ideal) bilim açısından her zaman desteklendiği ve bunun dışsal bir biçim olduğu belirlendiğine göre, onu bilimsel söyleme yaklaştıranın ne olduğu sorusu ortaya atılabilir.

İktisat eğitimi hakkında, 20.000 sözcük içeren bir metin üzerinde yaptığım araştırmayla, Fransız iktisat metinlerindeki yapısal özellikleri şöyle belirledim:

- *Ben* kişi adılının (*benim, bana,...*) yokluğu;
- *Biz* ve *belirsiz kişi* adıllarının göz ardı edilemeyecek kadar biçimli tekrarı
- Yardımcı eylem kullanımında yoğunluk (gerek zaman gerek kip çekimlerinde kullanılması gereken yardımcı eylemlerin uygulayım oranı % 60)

• Eylem çekiminde % 85 oranında bildirme kipi şimdiki zamanı kullanımı (% 2 oranında istek kipinin şimdiki zamanı, % 3 oranında gelecek zaman, % 7 oranında şart, % 3 oranında hikâye kullanılmıştır)

• *Biz* kişi adılıyla kullanılan eylemlerin dörtte biri gelecek zaman ya da şart kipidir. Bunlar ya doğrudan ya da dolaylı olarak "söylemek" eylemi ile ilgili eylemlerdir. (Söylemek, demek, bildirmek, belirtmek, ortaya koymak vb.) *être* (olmak) yardımcı eylemi, bu eylemlere çok ender gelen bir yardımcı eylemdir.

O halde iki söylem basamağı ortaya çıkmaktadır: Sözcelemenin var olduğu ve *biz* ya da *belirsiz* kişi adıllarıyla birlikte kipsel ve kişisiz eylemlerin kullanıldığı söylemler; sözceleyenin birey olarak kendini ortaya koymadığı şimdiki zaman, geçmiş zaman ve edilgen çatının baskın olduğu söylemler. Ancak bu özellikler, düzen işleyişleri ele alınmadığı takdirde sağlıksız verilerdir. Bunun için bu konudaki örnekleri çoğaltalım:

(1) Kendimizi, meslek eğitimi konusunu, geçmişteki gelişimi açık ekonomik nesnellik işlevinde gerçekleşmeyen eğitim dizgelerinin karanlığından kurtarmaya zorladık.

(2) Daha önce de belirttiğimiz gibi, insan usunun biçimlenişi okul eğitimiyle başlayabilir ama bu, eğitimin sona ermesiyle bitmez.

(3) Genellikle toplumsal isteklerle ekonomik istekler arasında bir fark görülür. Kişisel olarak biz bunları basit istek ve düzenli istek biçiminde adlandırmayı tercih ediyoruz.

(4) Bu, yerleştirilecek öğrencilerin az sayıda olmasını sağlayabilecek, hizmetlerin artmasına dayanan eğitimbilimsel bir iyileştirme olgusunu getirir. Asıl önemli olan el becerilerine dayalı yayılmacı bir formasyon izlencesinin öngörülmesidir.

(5) Burada sunulan biçim içinde eğitim, farklı niteliklere sahip geleceğin işçilerine tartışılmaz bilgiler hazırlayan bir fabrika gibi ele alınacaktır. Eğitim sektörünün etkinlikleri gerçekte dört yönde gelişir.

(1) ve (2) numaralı örneklerde dünya görüşleriyle (öğreti söylemi) ve bunun hakkında düşünülenler arasında (öğreti ötesi) bir fark görülür:

(1). örnekte, öğreti ötesi olan sözce;

kurtarmaya zorladık.

Öğreti basamağına dayanan sözce ise;

meslek eğitimi konusunu, geçmişteki gelişimi açık ekonomik nesnellik işlevinde gerçekleşmeyen eğitim dizgelerinin karanlığından

(2). örnekte de aynı şekilde:

"Daha önce de belirttiğimiz gibi" tümcesi kendisini izleyen sözcüklerin öğreti ötesi yorumudur.

1. örnekte öğreti ve öğreti ötesi birimleri birbirlerine bağlı olduğu halde, 2.sinde öğreti birimi bağımsızdır. Ama, her iki durumda da, nesne hakkındaki söylemle, söylem hakkındaki söylem birbirlerinden ayırdedilebilmektedir. *Biz* daha çok sözceleyeni ve nesnel söylemin kaynaklandığı yeri belirtirken, söylem üstünde söylemin öznesini de belirtmektedir.

3. örnek çok daha karmaşıktır. "bir fark görülür" derken kastedilen *örtük özne, biz* kişi adılından farklıdır. *Örtük özneyle, biz* arasındaki farkla, buna bağlı olarak *genellikle* ve *kişisel* olarak arasındaki fark, iki ayrı sözceleme basamağını göstermektedir. Örtük özne sözceleyenin öğretili "bağmetin"deki genel yerini gösterirken, *biz*, söylemin özel sözceleyenini göstermektedir. *Biz* adılının *ben* adılından daha fazla kullanılması, okuyucu ya da dinleyicinin metni önyargılı ele almamasını sağlamaktadır. *Örtük özneyle biz* arasındaki fark, her zaman ayırıcı değildir. Örnek tümcemizde bu iki adıl, iki "istek" arasında bir saptama oluşturmaktadır. 3. örnekte yalnızca bir tümce olsaydı, bunu;

- *genellikle bir fark görülür*
- *toplumsal istek ve ekonomik istek arasında*

şeklinde çözümleyebilirdik.

Başka bir deyişle, dinleyici, iki tür istek görebilmesi için, "genel" olgusuna davet edilmektedir. Bu durumda da, ya iki yeni ad soylu sözcükle belirtilen şeyler ele alınmaya ya da iki

yeni ad soylu sözcük, şeyleri çözümlemek üzere ele alınmaya yönlendirilir.

3. örnek, mesleki etkinlikleri sırasında iktisatçıların ortamındaki toplumiçi etkinliğin kadar, ekonomik söylemlerinin de sorgulanmasını gerekli kılar. Her metin, her defasında bir öğreti ve bir çatışma durumunu (konuşucunun doğruluğunu gözler önüne serdiği) içerir. Bir anlamda bu, diğer metinlerin gerek içerik gerekse potansiyel açıdan, diğer toplum oyuncularıyla bir karşılaşmasıdır. Doğruluğun bu içselliği, nesnede belirsizliğe neden olur. Burada Baktin'in öne sürdüğü diyalojizm kavramının içine giriyoruz: sözcüklerin ve anlamların çatışması, aynı zamanda grupların çatışmasıdır ve grupların kendi tanımlarını yapabilmeleri, kendilerini doğrulayabilmeleri için bir fırsattır.

4. örnek, sözceleyeni örtük özne ile göstermektedir. İlk çözümlemeyle denilebilir ki, öğrencileri yerleştiren örtük özne, iktisatçı değildir ama, nesnenin tarafında bir ekonomi uzmanıdır. Sonraki tümce (asıl önemli olan öngörülmesidir) nesne hakkında geçen söylemle nesne arasındaki farkın artık varolmadığını göstermektedir: İktisatçı kendini düzenleyici olarak ortaya koymakta ve kendi kendini özel bir yerde (aslında devlete ait olan bir yerde) görevlendirmektedir.

5. örnekte gelecek zaman ve edilgen tümce kullanılmıştır. Ama bu tümce yapısında sözceleyen kapalı değildir. Verilen tümcede, model ve gerçek arasında bir farka değinilmektedir. Model kavramı ekonomide önemlidir ve söyleme koşut bir metinden, ideal bir gerçeğe kadar değerler yükleyebilir. Söylemek eyleminin kullanım sıklığı ve söylemdeki stratejik yerleri, bu model "kaygısının" bir işaretidir.

Toplumsal iktisadi bilimler, türlerden yola çıkabilirler. *Söylemle söylemüstü* arasındaki eklemleme sorunu, *biz* ve *örtük özne* olgularıyla ortaya çıkmakta, incelenmesi de söylemek eylemlerinin ele alınmasına dayanmaktadır.

Bilimsel gönderge, söylemle söylemüstünün ayrılmasıyla gerçekleşir. Bu ayrım kesinleştiğinde, öğretili söylem bitirilmiş ve nesnel olacaktır. Bu her zaman olmaz. Uygulayımcı

bir teknikle bağdaşan söylem, tıpkı canlıbilime değgin bir söylemin tıp söylemine dönüşmesi gibi, biten sözcelemeyi başlayan sözcelemeye dönüştürür. Başlangıç sözceleyeni toplumbilim öğretisinde ayırıcıdır. İktisadi bilimler ve siyasi üsteleme arasındaki özgül bağ, devlete her zaman ne yapılmamasını ileten liberal bir söylemle kopmaz. Burada konuşucular arasında söylemi ele alış biçimi önemlidir.

Bilgi söylemleri, "uygulandıkları zaman" toplumsal bir yere sahiptirler: Devlete yakın uzmanlar. İçsel bir bakışla model üzerine bir söylem, söylemüstüne çekilen dikkatleri yorumlamaktır. Öğretili söylemin iç nesnesi gerçek değil, bir biçimdir. Biçim gibi yapılan bir seçim dizgesi, işlemci bir yaklaşımla, "ussal" olanı davranış ve dil-dışı şeklinde belirler. Kendini bilim sınıfına sokan ekonomi, güncel ekonomi tutumlarının bir ölçüt kaynağıdır. Ekonominin konusu bir ilkedir: Bu da sadece, kendine özgü bir mantığa sahip pazar uygulamalarının doğrulayıcı basit söylemleri değil, nesnelerle sözcükler arasındaki "usdışı" bağları kesmeye çalışan bir anlayışın işlemsel tanım kaynağıdır.

Ekonomi söylemlerinin çözümlenmesi üç toplumsal konuya önem kazandırır: Meslektaşlarıyla sürekli bir doğruluk tartışmasında bulunan araştırmacı toplumbilim (her türlü alanda olanlara yönelik özgül bir durumdur); Konuşuculararası işlevde, teknik tutumlara girdiği andan itibaren öğreti toplumbilimi (farklı öğretilerin ayrıldıkları ya da bazen yapılaştıkları zamanlar); iktisatçının ortak anlamla süreklilik kurduğunda nesneyle toplumbilim ilişkisi (pazarlamacılık, toplumsal olarak henüz basit bir gerçek olarak değil, soyut bir şey olarak ele alınmalıdır).

Ekonomi alanının çizmeye çalıştığımız bu görüntüsü, toplumdilbilimin sözceleyiş yöntemini ve kimi zaman dağınık bir şekil (bilimsel göndergeye bağlı sözceleme desteği) ile öğreti nesnesi (ussal tutum kavramı) olarak algılanmasında karşın ussalığa bağlı sorunları göstermeye yarar.

IV. Edimsellik ve Nesnelleştirme

Başlama ve bitirme söylemleri arasındaki karşıtlık, sözcelemenin etkin olarak gerçekleştiği yerde edinbilimsel bir etki olduğunu düşündürebilir. Oysa, nesnel sözcelerden oluşan sözceleme aynı zamanda bir eylem değeri taşır. Bunu iki şekilde açıklamaya çalışacağız:

1. Kamuoyu Yoklamaları - Felsefi açıdan, iletişim törebilimi çağdaş demokratik devlet anlayışında önemlidir. Devlet toplumbilimi, genel bir isteğin biçimleniş aşamalarını, ussallığını, özellikle "kişisel çıkarlar" doğrultusunda "iletişim döngüsünü" tarafsız olarak incelemek durumundadır. İletişim ve ussallık, sözce ile sözceleme arasındaki farka dayanır. Verilen bir kararın ussal olabilmesi için, ideal açıdan, ikna yoluyla elde edilmiş olması ve yönetimin yorumlarına dayanmıyor olması gerekir. Vatandaş böyle bir durumda, *var olan tüm düşünler arasındaki kuvvet ilişkisini* tanımayacaktır.

Uygulayım açısından bakıldığında, daimi bir halk pazarında genel istek olgusunu şekillendirme kaygısının, birkaç milyondan fazla nüfusu olan yerlerde hiçbir önem taşımadığını görürüz. Bir kurum döngüsü dışında halk adına konuşma yapılırken söylenen dağınık istekler sayesinde somutlaşan "genel istekler", tutarsız olmalarına karşın inatçı bir tavır yüklenerek kamuoyunu oluştururlar.

1930'lu yıllara kadar yazılan makalalerde halkın tepkisi sadece "görüş" ya da "düşünce" adıyla geçmiştir (Fransa'da). 1930'lardan sonra, kamuoyu yoklamaları giderek iyileşmiş ve yerleşmeye başlamıştır.[21] Kamuoyu yoklamalarının kurucuları, Amerika Birleşik Devletleri'nden Lazarsfeld ve Fransa'dan Stoetzel, törebilimden çok toplumbilimle ilgilenmişlerdir. Her ikisi de "felsefi ve ırısancıl" olan geleneksel

21 Burada ileri sürdüklerimizin esası *Mots* dergisindeki *Kamuoyu Yoklamaları ve Dil ve Toplumbilim* (Haziran, 1990, sayı 23) ile *Anketler, Sorular, Yanıtlar* (Mayıs, 1991, sayı 55) adlı yazılara dayanmaktadır.

toplumbilimin bilinmeyenleri içinde, hekimliğin erdemlerini karşılaştırdılar. Yazıya dönüşen düşüncelerinin övgüyle bir ilgisi yoktu tabii. Düşünce yoklamalarının nesnel değeri nedeniyle, "Kamuoyu ...dığını düşünüyor; ...dığını varsaymıyor" şeklindeki sözceleyiş yapısını, reddedilme korkusu taşımadan kullanılabilen farklı diremeleri (aynı yapıyla tersini savunanlar da dahil) sınırlamışlardır. Genelleştirilmiş anketlerin bugün hangi noktada eleştirilebilir olduğunu göstermek kolaydır. Örneğin istatistik açısından.[22] Toplumdilbilim her zaman yerinde sayamaz. Liberal siyaset işlevinde (kurumsal değil), toplum nesnelleştirmesinin dışsal bir araç olmaktan çıkıp, anaçarkların yerini nasıl aldığı sorusuna kesinlikle bir cevap bulmalıdır. Yoklama uygulayımının dayandığı, bilimsel sayılan biçim için şu karşıt savlar ortaya atılmıştır.

a) Ankete katılan her birey, ele alınan her konuda kendine ait bir görüşe sahiptir	a) Labov'a göre, her anket "denetim" altında bir durum yaratır. Sadece "doğal" söylemlerin gözlemi sonucu, görüşün varlığı ve onun sabitliği tam anlamıyla tesbit edilebilir.
b) Sorgulananın adı gizlenmek koşuluyla, sorunun yanıtı hakkında tam bir görüş bildirilebilir.	b) Doğal etkileşimin bir bölümü olarak ele alınan her soru, bir yanıt verilmesine neden olur. Gizlilik derecesi ne olursa olsun,ankete alınan kişinin yanıtı, sanki daha önceden varolan bir düşünceymiş gibi, sorgulayanla bir işbirliği sonucu ortaya çıkan bir söylem olacaktır. Bu, işi verilmeyen yanıtlara karşı insanları cesaretlendirmek olmayan anketörlerin uygulamaları sonucu doğmuş ve kuvvetlenmiş bir durumdur.
c) Sorular farklı bireylerin yanıtlarını karşılayabilmek amacıyla, belli bir biçimde hazırlanır.	c) Farklı toplumsal durumlar içindeki tanımlara göre, soruların bir biçimde hazırlanması, bireylerin bunu bir biçimde algılayacakları anlamına gelmez. Değişkenci toplumdilbilim yorumlamada rastlantısal olmayan farkları bile belirleyebilir.
d) O halde bir örnekle, topluluk bütünlüğünün bir imajı oluşturulabilir. Görüş durumunu belirleyen bu imaj birbirlerinden bağımsız biçimlenen bireysel görüşlerin kabul edilmesi gibi sınırlı bir anlama gelir.	d) İlk yoklamalarda sorgulananlar, anketörlerle oluşturdukları bireysel etkileşim ortamında, soruların yanıtlarını zorunlu olarak, daha önceden kabul ettikleri kamu görüşlerine göreceklerdir.

22 Örneğin hata payı.

O halde düşünce yoklamaları var olan görüş hakkındaki bilgiyi gösteren bir olgu değildir. Aksine, düşünce kuruluşunun gelişimi, yani dağınık ve edimsel bir eylemdir.

1968'de "doğum kontrol haplarına" bağlı tıbbi riskler hakkında ne düşünüldüğüne yönelik yapılan anket, bireylerin daha çok bu yöntemin yanlısı olup olmadığını ortaya çıkardı. Zamanında böyle bir soruyu yönetimden bağımsız olarak ele almak olanaksızdı. Verilen yanıt bireylerin hükümet yanlısı olup olmadıklarını ortaya çıkarırdı. Bunun yanısıra kamuoyu yoklamalarını yürüten şirketler, düzenledikleri "panellerde" tek bir sorgulanan grubuyla farklı anketler düzenler, sorgulananlara neredeyse profesyonellermiş gibi bir ücret verir ve sonuçları büsbütün şişirirlerdi.

Evreler şu şekilde sıralanabilir:

1. Düşün görüşlerinin ayırıcı olduğuna karar verecek (edimsel olarak) herhangi bir toplumsal isteğe yönelik bir sorun ortaya atmak. Bu toplumsal istek teknik bir kuruluşa yönelir (gazete; siyasi parti, vb.).

2. Oldukça karmaşık olabilecek sorunu anket şeklinde biçimlendirmek.

3. Sorgulanacak grubu belirlemek.

4. Anketi sorgulamak: Soruları sorgulamaya dönüştürmek, sonra her bir yanıtta kurallaştırabilirliği ve kabul edilebilirliği ölçmek.

5. Kurallaştırılabilir olanları kurallaştırmak; teknik özellikleri toplayıp seçmek.

6. Sonuçları alıcılara iletmek; gerek duyulursa, gereksinimlerin diğer özelliklerini belirtmek, bunları yorumlamak ve anlamlaması hakkında tartışmak.

7. Sonuçları, gerek özel gerekse tüzel açılardan kullanmak.

Her bir evre, hiçbir zaman bütünüyle ussal olmayan, her zaman karmaşık ve dağınık bir gelişimdir. Sonuçlar bir denetlemeden yoksundur ama etkili karar gücü içermektedirler. Bunlar o halde edimsel bir boyut taşımaktadır.

1. Richard Zappela, savaştan bu yana yapılan kamuoyu

yoklamalarını düzenli bir şekilde ele alarak, yanıt biçimlerini incelemiştir. İncelemesinde, sorulardaki en küçük değişikliklerin (İnanıyor musunuz? İnanmakta mısınız? İnancınız var mı? İnanır mısınız?... gibi) bile yanıtları büyük ölçüde değiştirebileceğine değinen Zappela, bu savını somut örneklerle kanıtlamıştır. Verdği örneklerden birinde Zappela sonucun % 20 oranında değiştiğini göstermektedir. Bu, üç olgunun kanıtıdır: Sezgisel olarak denk biçimlerin farklı etkileri vardır; bu etkiler, etkileşim içindeki sözceleyenin etkin özyapısını gösterir (İnancınız var mı? gibi bir soru, sorunun içeriğini nesnelleştirmekte ve konuşucuyla arasına bir "uzaklık" koymaktadır); yanıtları belki de açıkça belli olan sorularda bile, düşüncelerin biçimleniş-öncesi hakkında kesin bir şey söylenemez. Lebart ve Salem tarafından ele alınan (1988) le Credoc'un her yıl yaptığı araştırmasında, "Ortaklıkların en fazla para harcadığı bireysel ulamlar nedir?" sorusuna karşılık verilen "göçmenler" yanıtının grafiğe dökümüyle başka bir örnek daha karşımıza çıkar:

1985-1986 yılları arasında ne olmuştu? İncelemeyi basitleştirmek için önceki yıllara ait yanıt dökümler istendi. Mesleki dilde, sonu açık bırakılmak yerine, kapalı soruya dönüştürülerek kurallaştırılmıştı.

4. evre sorunludur. Anket yazılı olarak da uygulanabilir. Ancak yazı, toplum katmanlarına göre hassastır (Sorgulanan kişilerin tümü yazı konusunda hibir zaman tam eğitimli olamazlar). Bunun için genel olarak sözlü biçimde yapılır. Sorgulamayı telefon yoluyla da yapabilirdik: telefon biçimlemede her zaman önemli bir yer tutar.

Sorunun aktarılış biçimi en çok dikkat edilmesi gereken noktadır. Telefonda sorunun ayırıcılığı sorgulanan tek bir kişiye yönelir. Soru aktarımı, gücül ayırıcılığı, güncel ayırıcılığa dönüştürür: sonuçlar, siyasi partileri, hükümeti, hattâ vatandaşlar arasındaki okurları bile sorgular. Bu okurlardan kendilerini sonuçların karşısındaymış gibi hissetmeleri (çoğunluk-azınlık, yasal-yasal olmayan karşıtlıklarında tarafsız yorumlanamaması için) istenir. Aşağıda, bu konuda bir ör-

nek bazı özellikler hakkında bilgi vermektedir:

28 Kasım 1981 tarihli *Madame Figaro* gazetesi, SOFRES'un yaptığı kamuoyu yoklamalarını yayınlar:

- "doğum oranı"
- "ideal aile" = 3 çocuk
- "kürtaja hayır": % 55

Bu sonuç "Fransa'da ulamsal olarak kürtaj reddediliyor" şeklinde bir başlıkla yorumlanmış.

Bu durumda halkın, dağılımdan "genel isteğe" geçmiştir. Okuyucu, taraftar bile olsa, % 55 oranında bir karşıtlık olduğundan dolayı, sonuçta kürtaja karşıdır. Oysa soru "İstemeden hamile kalmış olsaydınız, kürtaja başvurmayı düşünür müydünüz?" şeklinde biçimlendirilmiş.

Bu durumda yayının etkisi: 1) Sorgulama alanında "kürtaj" sorununu ele almak, 2) Bireysel özel bir gereksinimi genel kamu görüşüne dönüştürmek, 3) Cevapların toplanmasıyla bir çoğunluk oluşturmak (kesinlikle hayır-duruma bağlı olarak hayır), 4) Bu çoğunluğu "kamu gücü" olarak adlandırmak olur.

Kamuoyu yoklamaları, seçim yoklamalarına koşut bir yapıya sahiptir; ama;

a) Seçimlerde sorgulanan seçmenler, gerçek ve sorumluluk dolu bir eylemi, "iyi olmak" amacıyla yönlendirilen soruyla tamamlama eğilimindedirler. Kamuoyu yoklamalarında ise bu eylem "görmek" için yapılır.

b) Seçimlerin sonuçları kuramsal açıdan belirlidir; kurumsal yorum daha önceden verilmiştir. Yoklamalarda ise tersine, sonuçlar, eylem ayrımına göre sınırlamak için kendini tutan bireye göre değişir.

Yoklamalar ne dışarda var olan düşünleri nesnel olarak tanımlayan bilimsel uygulamalar ne de bu var olan bağımsız düşünler üzerinde oynanan "oyunlardır". Bu kamuoyudur. Yani, siyasi işleyiş gereksiniminin kurumsal bir düzeni, aktarılan söylemde konuşucusu olmayan bir söyleyiştir. (Kamuoyu ...dığını düşünüyor)

2. Söylem Olarak Sayılar- Kamuoyuna nesnel olarak bazı sözceler yüklendiğinde tanımların getirdiği savlar etkili toplumsal bir eylem oluştururlar. Kamuoyu bu ölçüye sahiptir. Uygulayıcılar tarafından bu söylemlerin edimsel özyapılarının ortaya konuşu, bir eleştiri gibi duyguya dayanır. Çünkü, nesnellik ve edimsellik, bir ikilem yaşanmadan aynı anda göz önünde bulundurulamaz.

Sayılar da bunlara benzer. Kurallara bağlı sütunlardaki toplam sayılara dayanan, temelde sayma, eylemi tanımlayan bir görüntüden başka bir şey değildir. Tarihte, noterlik anlayışından kaynaklanan sayma eylemi, bir konum saptar ve onu aktarır.

Sözün nitelenmesinde kuşku duyulabilecek yazılı herhangi bir dilsel eylemde, nesnelleştirme yapmak kaçınılmazdır: Sayılarda sadece adıllar değil, eylemler de yer almayacak, dil olduğu gibi görünecektir (bilgi-işlem verileri gibi): Yalnızca birtakım rakamlar kalacaktır (ekranda ya da bilgisayar çıkışlarında). Ama dilin kaybolması, dilyetisinin kaybolması anlamına gelmez. Yani bu işlem, dağılımlı bir dilsel birimin maddesel görünümüdür. Bu biçimde bir yazı, kendisi için kullanılabilecek bir durumu şekillendirdiğinden edimseldir.

Sayma eyleminin olduğunu söylemek, bunun keyfi olduğunu değil, bir sonucun eylemden önce var olmadığını ve konuşucunun sorumluluğuna bağlı olduğunu söylemektir.

Bu, budunyöntembilimcilerin çok az değindiği *accountability* terimini açığa kavuşturmaktadır. İngilizcede hesaplama, banka hesabı, hesap vermek sözcüklerinin tümü "account" sözcüğünün yan anlamlarıdır. Fransızcada bu üç sözcük arasındaki bağ, birkaç özel kullanım dışında hemen hemen kaybolmuştur. O halde belki de, *accountability* terimi, sözcelemeyi ve tüm eylemlerin bağlandığı toplumsal sorumluluğu edimselleştirdiği düşüncesini taşır. Bu da doğal olarak sözü eyleme taşır. Çünkü eylem tümüyle maddeleşebiliyorsa, sorumluluk da sadece dilsel olabilir.

Sayma eylemi de bazı güçlüklerle karşılaşabilir: İlkeye

uyum sağlama, konuşucunun doğruluğu ve kullanılabilirlik. Bunların üçünün de nesnel etkileri vardır.

İlkeye uyum sağlama ilkenin kesinliğine dayanır. Verilen kararların ayrıntılı olarak sınanmaları, ya da en küçük kişisel deneyimler "küçük" çelişkilerin görülmesini sağlıyorsa, saymanın yalnızca gerçekleşen olayları nesnel bir şekilde kaydettiği var sayılır. Doğruluk, kesinliktir. Çünkü saymanın temeli, belgeleyici bir sorgulayana gerek duymaz. Sonuçta, sayılar birbirlerine gönderide bulunan söylemlerdir ve "sayılan" ortam yazıların koruması altındadır. İlkelerin baskıcı özyapısıyla, denetlemenin birlikçi özyapısı edimselliğe yardımcı olmaktadır.

Saymanın farklı kullanımları vardır: memur denetimi, fiyat hesapları, Maliye Bakanlığı'na vergilendirme hesapları düzenleme, ticari teşebbüslerin kime ne kadar borçlu olduğunun ve bu teşebbüslerde kimden ne kadar borç alındığının kaydını tutma, yönetim birimlerini iyileştirme... Bunları ölçünlü tek belgelerden yola çıkarak gerçekleştirir. Bu çok işlevlilik onun nesnellik olgusunu güçlendirmektedir. İnce ayrıntılarla dolu bu belgelerin tek olması dengenin sağlanması ve korunması için gereklidir.

Hesaplar açık ve doğru belgelendiklerinde edimsel ve nesnel olarak iki konuma sahip olurlar. Bu şekilde söylemin değişmez ikiliğini gösterirler: söylenenler ve yapılanlar. Bu ikisi hiçbir zaman birbirine denk değildir.

V. Dil Üzerine Söylemler

Dilin her toplumsal nesne gibi göstergesel ve uygulayıcı olmak üzere iki yönü vardır. Uygulayımcı yönü Saussure'cü dil anlayışıyla tanımlanabilir. Göstergesel yönüyle söylemler tarafından oluşturulmaktadır ve anlaşılabilirlik sınırını kaydırmak, ayırmak, sınırlandırmak üzere belli bir görevi vardır.

Dağılımcı bakış, nasıl değişkenci hareketin sınırlarını oluşturuyorsa, dil üzerindeki söylemlerde dağınık toplumbilimden bir dönüş noktası olarak kabul edilebilir. Dil ve

dilyetisi üzerindeki söylemler, konuşucuları ve onların varsayılan sürekliliğini ya da süreksizliğini, sicilde dağınık ilişkilerini (kim, nasıl, hangi söyleme ilişkin dilden bahsediyor?) ve cinslerini (dilin farklı belirleyicileri hangi sözceleyenlere ilişkin olarak hangi yeri tutmaktadır?) değiştirir, ama aynı zamanda anlaşılabilirlik sınırlarını da ortaya koyar. Dil ve dilyetisi üzerine olan söylemleri incelemek önemlidir. Bu söylem çözümlemesinin dayandığı sınırın ayırıcılığına belirler, ama aramaktan vazgeçtiği bir sonucu ortaya çıkardığından çelişkilidir de.

Renée Balibar (1985), "ortakdillilik" adı altında "dilsel biçimlenmeler"e önemli kavramlar kazandırmıştır (Boutet, Fiala ve Simonin 1976): Bir dil sadece, onu "kendi başkasından başka" olarak belirleyen dil eylemleri dizisinin bir nesnesi olduğu zaman toplumsal bir olgu olabilir. Dilsel biçimleme, yalnızca var olan biçimlerle, bunların değişkenleri ve dağılımıyla değil; belli zaman ve uzamda dil, lehçe, ağız vb. için neyin ayırıcı ölçüt olduğunu belirten "diğer" diller üzerindeki söylemlerle de oluşur. Bu dil, lehçe, ağız vb. kavramları budunyöntembilimsel açıdan, bunları kullanan insanların uygulayımlarıdır.

Bir "sözcük" bir "kelime" değildir ve Rusça olan *slovo* ne "sözcük" ne de "kelime"nin gösterenidir. Ancak "kelime" (Arapça-Türkçe ortakdilliliği nedeniyle) Türkçede bir konuma sahiptir. Oysa *slovo* için böyle bir durum sözkonusu değildir (bu ortakdillilik çok sınırlıdır: örneğin semaver, çar, sovyet, *glasnot*...). O halde, Türk evreninde bugünkü şekliyle var olan dilin toplumsal konumu, diğer "dillerle" olan ilişkisine bağlıdır. Başka bir deyişle, bir dil, söylenemeyecek söylemlerin söylenebilenlerle belirlendiği bir söylem dizisiyle oluşur.

Ortakdillilik, bir dilin dil olarak konuşulabileceğini ileri sürüyorsa, yalnızca genel anlamda "dil" üzerinde bir söylem görüşü taşımaktadır. "Dil" sözcüğünün kullanımını ele alalım. 16. yüzyılda Fransa'da "dil" edebi dil anlamına gelmekteydi (güncel kullanımlar alanın dışındaydı) ve Fransızca, Latince ve Yunancadan "aşı alarak" bir kültür dili ha-

line gelmekteydi. 17. yüzyılda toplum dili, merkezin dışındaki yerlerde konuşulan lehçeler, argolar ya da teknik diller arasında bir ayrım yapılması gerektiği kaygısı yaşandı. 18. yüzyılda ise dil, millete atfedildi. Taşra ağızları ve lehçeler dile göre bir konum kazandılar: *Hükümete bağlı olmayan milletlerin lehçeleri yasaldır. Ancak bağlı oldukları zaman, yalnızca tek bir yasal lehçe vardır. Geri kalanı ayak takımı halka ait taşra ağızlarından başka bir şey değildir.*

Toplumsal nesne olarak diller, dilsel toplumbilime iki şekilde dayanırlar. Dil üzerine söylemler, diğerleri gibi çözümlenmesi gereken söylemlerdir. O halde bu belli "kesinlik" doğrultusunca, dilsel toplumbilimin kuram ve yöntemlerini uygulamak gerekir. Henüz yeni çürütülmüş bu görüş[23] söylemler, anlaşabilirlik çerçevesinde Saussure'cü dile dayandığında da çelişkilidir. Dilbilimsel seviye, toplumsal olarak ulamlandırılmıştır ama, Saussure'cü dil, uygulayımsal bir yetenek de olsa, oldu-bitti değeri taşıyan bilimsel tanımlarıyla bir önkoşul olarak kalacaktır. Aynı zamanda dağınık düzen, dilbilimle sınırlı kalmamaktadır. Bir dil ya da herhangi bir konuşma biçiminin toplumsal ulamı belli ölçüde dağınık bir sicildir ve bazı dağınık siciller de bazen konuşma biçimleri olarak belirlenir (tahtanın dili, matematik dili,...). Tekdillilik durumlarında (ideal anlamda) dil, kapsayan genel bir sicil olarak görülebilir. İşlevsel dağılımda, dil boyutu görgül uygulayımların aynı sınıfındadır.

Bunun dışında, dağınık bir sicilin tek bir dil olarak sınırlandığı hiçbir durum yoktur. Üniversitede birçok sayıdaki dillerin arasına giren ya da uluslararası ticaretle farklı dilleri konuşan insanların gerçekleştirdiği etkinlikler gibi çeşitli dilsel değiş-tokuşları gerektiren her türlü etkinlik için bu çok açıktır. Diller üzerindeki söylem, doğal açıdan ortakdillilik, kuralsal olarak da çokdilliliktir.

23 Bazı eserler (Balibar ve Laporte, 1974; Gadet-Pécheux, 1981; Boutet-Vermès, 1987; Vermès, 1987-88) birçok dil tarihi belgeleriyle destekleyerek bu görüşü çürütmüşlerdir (Brunot'nun ansiklopedik dil tarihi yapıtı ve *Histoire Epistémologie, Langage* adlı dergi). Buna karşın, dil üzerine söylemler hakkında yaygın çözümlemeler yoktur.

SONUÇ

1860'lı yıllarda emperyalist amaçlı yapısalcılık ortaya kondu ve insanlar, dilbilimsel yapısalcılıktan bahsetmeye başladılar. Ama, bu biçim eğretilemeliydi. Dillerin ekonomik yararlar sağladığı yakınlıklar, kendi özyapılarından kaynaklanmaktaydı. Dilsel toplumbilim, dilyetisi etkinliğini gerek diğer dilyetilerine göre eklemlenen toplumsal bir etkinlik olarak, gerekse gösterge olan toplumsal bir etkinlik olarak ele alır.

Gösterge ve us arasında çok sıkı bağlar yoktur. Bir eyleme bir anlam yüklemek, onu bir diziye yerleştirmek ve bir şeyin nesnesi olarak varsaymak demektir. Ama ussallık, göstergenin bir yapı gördüğü yerde anlamın evrenselliğini görür ve bunu biçimsel olarak inceler. Ussal bakış açısı sürekli bir şekilde gerçeği vurgularken, dilsel toplumbilim, ayırıcı seçenekleri yapılandırmak, genel toplumsal eylemler ve uygulayımlar arasında dil eyleminin ve uygulayımlarının yerini belirlemek için, dilbilimsel boyuta dayanır. Böylece, biçim ve anlam, dilsel hareket, diyalektik ve değişim arasındaki ilişkiler anlaşılır duruma gelmektedir.

Dil sabit bir olgu değildir; çünkü, her şeyden önce, biçim ve toplumsal anlamdan kaynaklanan anlamlama, aynı zamanda yorumlamanın belirsizliğini de gösterir.

Bu sabitliğin gerçekleşmemesi için ikinci neden, dünyadaki söz eyleminin dünyayı biçimlendiriyor olmasıdır. *Biz* demek gücü ifade eder. Onlar demekse bu ifadeyi bozar. O halde bir kuralı söylemek de, kuraldışı olanı belirlemek ve onu dışlamaktır.

Bu sabitsizliğin son nedeni olarak, biçimlerin gösterilebilir, geliştirilebilir, biçimlenebilir olduğunu da eklemek gerekir. Böylece yeni anlamlar yapılabilir ve bu anlam daha önceki özyapıyı bozmadan, biçimsel dil dünyasında yerini alır.

Dillerin farklılığı toplumbilimden çok uzak değildir. Bu, toplumbilimin, eylem konumlarını, imleme biçimlerini, ya da topluluk şekillerini tanımasına yardımcı olur. Ancak, dilsel üretimlerin toplumsal ulamı, bütünüyle dilsel biçimlerin dizgesi üzerinde yapılamaz.

Ne toplumbilim ne de dilbilim, kullanım yerlerine göre azalan ya da çoğalan bazı dilsel uygulayımlarının dizgelerini ele almak durumundadır. O halde toplumbilim, böyle bir derecelendirmenin tanımsal basit bir göstereni olabilir ve tanımı yüzeysel, dışsal ve yaklaşık kalabilir.

Yani dilsel biçimlerin uzamı yaygınlığa bağlıdır. Göstergesel değerleri, belirlenmiş toplumsal bir uzamda sabit oldukları zaman oluşur. Toplumsal uzamın bu durumda, göreceli kesinliği ve dışsallığı tanımlanmış olmalıdır. Süreksiz değişkenler ise elenir.

Toplumbilimle dilbilim arasında başka bir ilişki daha vardır: Dilbilimsel dizgenin tanımlanmasından öte, üreticiliğin tanımlanması sözkonusuysa, dizgenin başka bir tanımını yapmak gerekir. Anlamlaması sabit biçimlerin uygulaması değil, anlam taşımaya elverişli uygulayımlar (sabitleşmemiş bile olsalar) bu kapsama girmelidir.

Kısaca, değişkenci dilbilim, kişisel edim açısından bile, değişkenliğin güçlü özyapısını kanıtlamıştır. Ama bunu yapmak için arakesit toplamı işlemini kullanmıştır. Dizge, neyin sabit neyin toplumsal olduğunu belirlemektedir. Dili uygulamaktan çok, dili kullanma olgusunu göz önünde bulundurmak, toplumsal olsun olmasın, tüm gücüllükleri birleştirerek üretmeye dayanır. Anlamlı ya da anlamsız yapay imler arasında, belirsiz konumda imler vardır. Dille ya da değişkenlikle ilgilenenler (toplumbilimci, dilbilimci) kanıtlanmamış her şeyi reddetmek zorundadırlar. Fakat, ilgi

odakları her şeyden önce, uygulanan dilsel biçimler olan bu kişiler, dilsel etkileri gücül, hareketli, değiştirilebilir, dağılabilir etkiler olarak ele almak durumundadırlar.

Bourdieu'nün desteklediği bir görüşe göre, edimbilimsel bir anlam sözcüklere dışarıdan gelir ve konuşucu bunu hiç bir zaman, "dışsal bir olgu" eşliğinde alışılmış sözlerle söylemez. Dilin toplumsal görevi düşüncelerle sınırlıdır. O halde: Toplum oyuncularına özgür olduklarını düşündürmek, onları belirleyen şeyleri tanıtmamak gerekir. Böylece dilbilimci anlamlama boyutunda anlambilimi, toplumbilim de uygulayımları ele alır. Bu da söylemin işinin ne olduğunu görmemizi engeller.

Milner'den Bourdieu'ye, Bourdieu'den Austin'e uzanan bir başka görüş daha vardır. Yukarıdakinin tersine biçimden anlama (ya da başka biçimlemelerde (B.L. Whorf) anlamadan biçime) bir indirgeme olduğunu ileri sürer. Dilin (Saussure'cü anlamıyla) yapısı hiçbir zaman sadece dil oyunlarının sınırlarıyla belirlenmeyecektir. Bu sayede söylem artık her şeydir ama biçim hiçtir. Çok daha karışık ve yapmacık ama benzer tek bir biçim ortaya çıkar (Yüklem eylemi, özne yapan kişiyi, nesne de eylemden etkilenenleri anlatır).

Bu sınırlı iki durum kimse tarafından savunulmamıştır. Polemiklerde oluşmuşlardır; ortaya çıkıveren durumlardır.

Dilbilim anlamı taşıyan biçimlerin dizgeleriyle ilgilenir ve içsel açıdan belirleyemese de bir anlamı varsayar. Bu olguyla beraber toplumbilimle ilişkiye girer.

Toplumbilim dizgeleri, bunları seçerek kullanan gruplardan yararlanarak bulmaya çalışır. Etkinlik olarak dil ise, dili biçim olarak görmez; sadece anlamını görür. Anlamlama ile anlam arasındaki fark keyfi olmamasına karşın, dilbilimsel anlamın anlam olmadığına toplumbilimcinin dikkatini çeken dilbilimcidir. Bu, onun toplumbilim ve özellikle anlambilim alanına kaymasına, anlambilim ve edimbilim arasındaki farkın ortadan kaldırılmasına ve dilbilimde sözcelemenin öncelik kazanmasına neden olur.

Dilsel toplumbilim ve toplumdilbilim, geniş anlamda, bir öğretilerarasının alanlararası oluşturmak olmadığını, ama öğretiler içinde somut nesnelerin belirsizliğini ele almak olduğunu gösterirler.

Dilsel toplumbilimde önemli olan söylem kavramı öğretilerarası bir kavramdır. Bir yönü anlamlamadır (dilbilimsel), diğer yönü ise belirlenmemiştir. Dilsel toplumbilim söylemin tüm anlamlarına sahip çıkamaz. Sadece anlamın toplumsal boyutunu ele alabilir.

Dilsel toplumbilimin amacı indirgemecilik değildir. Bir taraftan her toplumsal olay söylemde ele alınır; ama toplumsal eylem, dağınık da olsa, dilsel boyuta indirgenemez. Diğer taraftan ise, sorunu bu şekliyle ele almak, söylemi bir ekleme olarak değil de bir bileşke olarak belirleme olanağını ortaya çıkarır. Bir eylemin gösterge değeri her zaman dilseldir, ama sadece dilsel değildir. Göstergenin dilsel olduğunu söylemek, kaynaklandığı yerin dil olduğunu, ya da iç düzeninin dile benzediğini söylemek değildir. Ama toplumsal bir eyleme yakın olarak, göstergeyi önceden gören, önceleyen, biçimlendiren ve yorumlayan sözler vardır.